

A Fenntartható Fejlődés
Háttéranyag, gömörszőlősi beszélgetésekhez

A szerző köszönetet mond a Holland Királyság Nagykövetségének, hogy nagylelkű adományával elősegítette a gömörszőlősi találkozók létrejöttét, és e füzet megjelenését. Az udvariasságon túl is tisztelet illeti a holland embereket és politikusokat, akik fokozottabb elkötelezettséget és felelősséget éreznek a fenntarthatóság ügye iránt.

A kötetet saját munkáiból összeállította Gyulai Iván
Miskolc, 2001
Kiadja az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány

Készült 200 példányban
Lánchíd kiadó

A kiadványt támogatta a Holland Királyság Nagykövetségének MATRA KAP Programja

Bevezetés

Manapság semmit sem ér az a politikai iromány, amelyben nem szerepel legalább tucatszor a fenntartható fejlődés. Minden valamire való kormány ezt tűzi zászlajára, s e felé törekszik az Európai Unió is, mint azt már az Amszterdami Egyezmény is deklarálta.

Azoknak azonban, akik a fenntartható fejlődéssel foglalkoznak, s egyaránt követik a tudományos szellemi műhelyek vélekedéseit és politikusi deklarációkat, egyre inkább olyan az érzésük támad, hogy a fenntartható fejlődés csak az idea szintjén létezik.

A politikusok a fenntartható gazdasági növekedés szolgálatába kívánják állítani a fenntartható fejlődést, s cseppet sem hajlandók letérni arról az útról, amely számukra a gyors sikerek elérését jelenti, ám a jövő lehetőségeit feláldozza. A tudomány még mindig azon évődik, hogy helyes-e a fenntartható fejlődés elnevezés, avagy a fenntarthatóság lenne helyesebb. Néhány társadalmi szervezet vívódik még, hogy életet leheljen az ügybe, mielőtt az elhal, de mivel ők sem tudnak elszakadni környezetvédő múltjuktól, ezért sérül a fenntarthatóság gazdasági vagy társadalmi oldala.

Az emberiségnek, pedig nagy szüksége van a fenntartható fejlődésre, s szükség lenne erre idehaza is, abban az útkeresésben, amely a rendszerváltoztatás utáni időszakot jellemzi. Talán már túl késő, hiszen elvétettük a kedvező pillanatot, amikor a társadalomnak amúgy is nehéz terheket kellett vállalnia az átmenet érdekében. Ott, az újrakezdésnél lett volna lehetőségünk más utat választani, de nem ismertük ezt az utat és nem voltunk elég bátrak elindulni rajta. Vagy egy kis országnak nincs is lehetősége a más választására?

Ma szerte az országban vannak elszigetelt kezdeményezések, amelyek valamilyen követhető modellt szeretnének elkészíteni. Sajnos azonban ezek a kezdeményezések nem lehetnek életképesek egy olyan környezetben, amelynek a meghatározói a fenn nem tartható fejlődési modellek. Ezért igazában két fronton folytatott küzdelemre van szükség. Keresni az utat a gyakorlatban a helyi próbálkozások csiszolgatása révén, illetve kialakítani azokat a

politikákat, szabályozó környezetet, amely megfelel a fenntartható fejlődés követelményeinek. Milyen politikára lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához, milyen elveket kell vallanunk, milyen értékeket, erkölcsöt, szemléletet, és nem utolsósorban szabályozást kell választanunk?

Nem állíthatom, hogy mindezen kérdésekre válaszolni tudok. De ameddig sikerült eljutni, az több mint egy évtizedes vitában csiszolódott ki. Úgy döntöttünk, hogy érdemes ezt a vitát „köreinken kívülre” vinni, hiszen ha mindig olyan emberek ülnek az előadótermekbe, akik maguk is egyetértenek a hallottakkal, akkor csak egymást győzködjük. Azokhoz kellene eljutni, akik a nagy politikát alakítják, akik döntéshozók, akik rengeteg dolguktól elfoglalva és agyonhajszolva nem tudnak időt szakítani arra, hogy mélyebben megismerkedjenek a fenntarthatóság üzenetével.

A Holland Királyság Nagykövetsége volt segítségünkre abban, hogy megtegyük a kezdő lépéseket. Arra vállalkoztunk, hogy különböző társadalmi szereplők számára rendezünk beszélgetéseket Gömörszőlősen. A meghívás ürügy a kísérleti program bemutatására és a beszélgetésre. A helyi és országos politika és közigazgatás szereplőit ugyanúgy céloztuk, mint más társadalmi szereplőket, köztük a környezetvédelemmel foglalkozó társadalmi szervezetek kulcsszereplőit is. Ez az anyag nekik és mindenkinek íródott, akik szeretnének elmélyedni a fenntarthatóság kényes kérdései között, akik nem rettennek szembenézni azokkal a kételyekkel, amelyek megkérdőjelezzik jelen fejlődésünk fenntarthatóságát.

Röviden a fenntartható fejlődésről

„A fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől”.

(ENSZ – Közös jövőnk jelentés, 1987)

A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jobblét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednénk. A növekedés azt jelenti, hogy nagyobbak leszünk, a fejlődés pedig azt, hogy jobbak. (A növekedés az anyagi gyarapodás következtében előálló méretbeli változást, míg a fejlődés a nagyobb teljesítőképesség elérését jelenti.)

(Herman Daly)

Ha elemezzük a fenti meghatározásokat, akkor minimum négy olyan feltételt találunk, amelynek egyszerre kellene teljesülnie ahhoz, hogy a fenntarthatóság irányába haladjunk. Ez a négy dolog a következő:

- **Az erőforrásokkal való fenntartható bánásmód**
- **A erőforrások eltartó-képesség szerinti használata**
- **Az erőforrások használatából származó hasznok igazságos elosztása**

- **A holisztikus gondolkodás, a szétagolt intézményrendszer integrációja**

Amikor meghatároztuk azt a 14 elvet, amelyet a fenntartható fejlődés alapelveinek tekintünk, akkor ebből a négy szükségből indultunk ki. Ez azért fontos, mert így minden elv egy töről fakadt, ez az egy tő pedig a fenntarthatóság fogalma. Ezért nem fordulhat elő, hogy inkonzisztencia jöjjön létre a használt elvek között, azok ellentmondjanak egymásnak.

A fenti négy alapszükséglet megtalálása a jelen fejlesztési gyakorlataiban elképzelhetetlen. Senki nem értékeli, hogy az erőforrás-használati módok fenntarthatóak-e, de hiszen még az erőforrásokat sem veszik számba a tervek. Az eltartó-képességről azt sem tudják, hogy mi is lenne az, nemhogy figyelembe vennék. Az igazságos hozzáférés az erőforrásokhoz valami rosszízű kommunizmust sugall, viszont tarthatatlan, hogy a fejlesztés hasznaiból kevesen gyarapodnak, s polarizálódik a társadalom. Sajnos a szektorokon átívelő szemlélet, s politikák sem sajátjai a fejlesztőknek, de maga az oktatási rendszer, amely tantárgyakra tagolja a világ dolgait, sem alkalmas a holisztikus látásmód kialakítására. A fenntarthatóság három oldala közötti egyensúlyozás helyett egyre inkább a gazdasági növekedés kap elsőbbséget, a környezet és társadalom rovására. Végre tisztázni kellene, hogy a fejlődés célja a folytonos szociális jobblét elérése, s nem az öncélú gazdasági növekedés. Semmit sem ér az a növekedés, amely fokozódó bizonytalanságot teremt a társadalmakban, s amely szembe állítja az emberiséget az őket eltető anyatermészettel.

A fenntartható fejlődés elvei

1. A holisztikus megközelítés elve

A fenntartható fejlődéssel kapcsolatos egyik legfontosabb felismerés, hogy a problémák rendszer jellegűek, összefonódtak. Így a fejlődés és a környezet ügye is összetartozó és együtt kezelendő. Akárhonnan is közelítünk meg egy kérdést, legyen az környezetsavanyodás, sivatagosodás, éhínség, mezőgazdasági túltermelés, túlnépesedés, vagy a biodiverzitás csökkenése, rendszerszemléletben gondolkodva felismerjük közvetett kapcsolataikat egymással.

Ha a dolgok egymással összefüggnek, akkor nyilván minden jelenségnek van oka, sőt az ok más összefüggésben okozat, és annak is van oka. Tehát ha bármely probléma megoldását szeretnénk előmozdítani, mindig a végső okokat kell kutatnunk.

Vajon a környezetszennyezésnek az oka, hogy nincs elegendő technikai ismeretünk, vagy az, hogy ez a szempont nem volt fontos a számunkra, és nem fejlesztettük az ezzel kapcsolatos ismereteinket. S ha nem volt fontos a számunkra miért nem volt az? Mert a közgazdaság nem ismeri el az externáliákat. De vajon miért nem ismeri el őket? Mert az értékszempléletünk nem megfelelő, s nem becsüljük a nem anyagi javakat, pl. az egészséges környezetet. S miért nem tesszük mindezt? Mert nem tanítanak bennünket erre a szüleink, sem az iskola. S vajon miért nem tanítanak erre bennünket? Mert a társadalom és a döntéshozók nem tartják ezeket a dolgokat igazán fontosnak. S miért nem tartják ezeket fontosnak? Mert másféle érdekeket képviselnek. Milyen érdekeket? Gazdasági érdekeket. Miért? Mert ezek az érdekcsoportok képesek az érdekeiket érvényesíteni.

Tehát szennyezzük a környezetet, mert nincs elegendő technikai ismeretünk, mivel az a tudás nem volt a számunkra eddig fontos, mert a közgazdaság nem ismerte el az externáliákat, mivel a társadalom értékszemplélete ezt nem követelte meg, mert ezt nem nevelik belénk gyerekkorunkban, mivel a társadalom számára nem fontos ez az ügy, mert másféle érdekek uralják a döntéshozást.

Az ok-okozati lánc élvonalában tehát általában különböző helyi érdekek állnak, s ezek okozataként keletkeznek csak azok a társadalmi, gazdasági és környezeti gondok, amelyeket mi helyi problémaként, összességében pedig globális válságként élünk meg. Bármely problémára adandó válasz tehát csak az ok-okozati lánc feltárása után fogalmazható meg, s hajtható végre eredményesen. Pl. lehet meszezni a savanyú talajt, de az okok, nevezetesen a környezetsavanyodást okozó környezeti hatások megszüntetése nélkül tartós eredmény nem érhető el. Látszólag mindig az okozat elhárítása kerül kevesebbe. E látszat oka, hogy pl. a környezetsavanyodás árát sokan sokfelé fizetik meg, s ez nem jelentkezik egyetlen ágazat terheként. Ha mindazokat a közvetlen és közvetett károkat együtt látnánk, amelyek a környezetsavanyodás miatt keletkeznek (mezőgazdasági hozamok csökkenése, korrózió, egészségkárosodás, élőhelyek degradációja stb.), akkor nem késlekednénk a problémák okait felszámolni. Sajnálatos azonban, hogy a jelenlegi szektorszemlélet, s a közgazdasági szabályozás nem alkalmas a rendszer jellegű kihívások kezelésére.

A jelenlegi környezetvédelem általában a létrejött károsodások elhárítására, mintsem megelőzésére irányul, s a fennálló környezeti gondok megoldásának technikai megközelítése. Ezért emlegetik gyakran "csővégi" megoldásnak. Ez a kifejezés onnan származik, hogy a környezet védelméről általában a szennyezés kibocsátásának végpontján gondoskodnak, azaz pl. egy füstölő kéményre leválasztókat helyeznek. Ez természetesen nem oldja meg a technológiai problémákat, vagy az erőforrásokkal való takarékoság kérdését.

A környezetvédelem hosszú távon lehet rendkívül káros, válságmélyítő is. Pl. egy kidolgozott környezetvédelmi technológia képes konzerválni egy alapjában hibás termelési folyamatot. Lehet, hogy környezetvédelmi beavatkozással képesek vagyunk csökkenteni a káros anyagok kibocsátását, de ezzel nem tettünk semmit az erőforrások kíméléséért, vagy azért, hogy a termék maga ne legyen ártalmas az emberre, vagy környezetre.

Rendszerszemlélettel gondolkodva tehát nem arról van szó, hogy képesek vagyunk-e technikai választ találni egy-egy létrejött jelenség megoldására, hanem arról, hogy képesek vagyunk-e az okokat feltárni, s azok ismeretében a társadalom és a természet között új kapcsolatrendszert teremteni. Ez az új kapcsolatrendszer nemcsak a termelői, hanem a fogyasztói szokások felülvizsgálatát is megköveteli.

A szemléleti kérdések egyik legfontosabbját a globalitás és lokalitás összehangoltsága jelenti. A rendszerben gondolkodás egyik alapvető kritériuma, hogy a helyi cselekedetek megállják helyüket globális vonatkozásban is. Számos olyan helyi intézkedés létezik, amely a tágabb környezetre, vagy a jövőre hárítja a terheket. Ezt a viselkedést nevezik nimbységnek. Azaz, csak ne az én kertem végébe! Sajnos a környezetvédő mozgalom egy része is ilyen nimbységből születik és marad fenn.

A probléma térbeni, időbeni tologatása tipikus viselkedés és nagyon sokféle formája létezik. Közönséges formája, amikor valaki nem akarja sem a saját, sem a más hulladékát a saját környezetébe tudni, a saját biztonsága érdekében. Tipikus esete ennek az atomhulladék, vagy a használt akkumulátorok története. A magas aktivitású nukleáris hulladékok mindenütt veszélyt jelentenek, legyen az a tenger alá süllyesztve, kilőve a világűrbe, vagy kazettába zárva valahol a föld mélyén. Ez a példa egyaránt esete a térbeni és időbeni tologatásnak, hiszen, pl. egy lebetonozott szarkofág a jövő nemzedékeinek még fejtörést fog okozni, sőt pénzébe is fog kerülni, pedig nem az ő bűne. Ugyanilyen a veszélyes hulladékok "végleges" lerakása, amelyről évek múlva valakinek gondoskodnia kell.

Nagyon rafinált tologatása a problémáknak a hulladékok elégetése. Tegyük fel, hogy egy hulladékfajta a hulladéktárolóban a talajt veszélyezteti. Ha elégetjük szétszórjuk a levegőbe, onnan a víz körforgásába kerül, a talajba jut, majd akkumulálódik élő szervezetekben. Itt a problémát a talaj, levegő, víz rendszerben tologatjuk, de nem oldjuk meg.

Ahhoz, hogy ne tologassuk a problémáinkat, ne máshová dugjuk el őket, el kell plántálni a "közös vagyon" szemléletet. Egy-egy rendszerrel, erőforrással való bánásmódunkban nemcsak magunknak de az egész emberiségnek felelősséggel tartozunk. A bioszféra, a természet országhatárokon kívüli fogalom.

A rendszerben gondolkodás egyik alapvető kritériuma tehát, hogy a helyi tervek és végrehajtásuk megállják a helyüket globális vonatkozásban is. Ugyanakkor a múlt tapasztalatai azt mutatják, hogy a csoport- vagy egyéni érdekek előtérbe helyezése csak ritkán esik egybe a nagyobb közösség érdekeivel. A tervezés szemléleti hiányosságának róhatjuk fel a holisztikus megközelítés hiányát, azaz az összes szempont egyenrangú mérlegelését a tervekészítésben. Miután rendszerszemlélet hiányában a tervezés nem tud mit kezdeni az összefüggő problémákkal, ezért általában prioritásokat keres. A rövidtávú gondolkodásmód fényes bizonyítéka ez, amikor azonnali cselekvési kényszerünkben igyekszünk kiválasztani azt a néhány dolgot, amelynek a megoldása nélkülözhetetlennek tűnik, és amelynek kivitelezésére látunk is esélyt. Pedig már jól ismerjük azokat a történeteket, amelyek csak egy-egy szempontot, a prioritásokat vették figyelembe. A nehézipari vagy vízügyi nagyberuházásoknál nem volt prioritás a környezeti szempont, de a szociális sem. Nyomában egyaránt összeomlott a gazdaság, elviselhetlenné vált az emberek szociális helyzete, és elszennyeződött a környezet.

A környezeti válság megoldása és kezelése csak egy szemléletében megváltozott, tudatos társadalomban képzelhető el. Ez feltételezi az egész oktatási-nevelési folyamat átértékelését céljaiban, módszereiben és tudásanyagában egyaránt.

Az analitikus ismereteken, a tantárgyakra bontó tudásanyagon nyugvó iskolarendszer nem alkalmas a rendszerszemléletű, világlátó társadalom felnevelésére. Az iskola ma nem az életre készít fel, nem szemléletet ad, hanem partikuláris, tantárgyakra széttagolt, gyakorlatilag nehezen használható ismereteket. Az iskola végrehajtottakat, alkalmazottakat, bémunkásokat képez a széttagolt intézmények, szektorok számára. Az élet praktikus ismeretei, a konfliktusok kezelési módszerei, a globális ismeretek elenyésző helyet kapnak az oktatásban, nevelésben egyaránt.

A környezeti válság, vagy a globális válságok ismertetésére legfeljebb az iskolán kívüli nevelésben kerül sor, néhány lelkes pedagógus önszántából. Az oktatás azonban itt is a perifériás ismeretek átadásáig jut el, megismertet a válság tüneteivel, de egyetlen esetben sem jut el a problémák összefüggéseinek feltárásához, ezért a megoldás hogyanjához sem.

A rendszerszemléletet igénylő ismereteknek, így az ökológiai vagy társadalmi ismereteknek nincs, és nem is lehet tantárgya. Ennek oka, hogy a részismereteket, tantárgyakat integráló multidiszciplinákról van szó, amely a hagyományos tantárgystruktúrában nem helyezhető el. A probléma kezelése mégis a feje tetejére állítva történik, az átfogó ismereteket akarják a szaktantárgyakba integrálni, s nem a szakismereteket rendszerbe állítani a multidiszciplina esernyője alatt.

2. Az integrációs elv

Érdeemes végigfutnunk a fenntartható fejlődés gondolatának megjelenéséig vezető utat. Először a természetvédelem fogalma jelent meg, amely felismerte, hogy legalább néhány kitüntetett fajt és területet meg kell védenünk, hogy azok fennmaradjanak. Ezt követte az a felismerés, hogy ez nem lehetséges, ha szennyezzük a környezetünket, hiszen a környezetszennyezés nem ismer határokat, s bizonyára nem áll meg a védett területek határán. Lassan kialakult a környezetvédelem intézmény- és eszközrendszere. Ám hamar belátták, hogy nem elegendő a szennyező anyagok mérséklése, hanem az erőforrásokkal, egész környezetünkkel is racionálisan kell gazdálkodni. Ez a felismerés szülte a környezetgazdálkodás gondolatát. Mindenki beláthatja, hogy a fogalom

fejlődését egy-egy tényező integrálásának kísérlete jellemzi. A klasszikus természetvédelem a védett fajokat és területeket kívánta előtérbe helyezni, a környezetvédelem a környezetet állította a gondolkodás középpontjába, a környezetgazdálkodás a környezet és a gazdaság ügyét igyekezett integrálni. Végül a fenntartható fejlődés gondolata jelent meg, amely a környezet, a gazdaság és a társadalom ténylegesen létező világát integrálja magába.

Nem kétséges, hogy ez az utolsó állomás az eddigi maximum, bár még az integráció igazi tartalmát kevesen értik, s főleg nem ültetik át a gyakorlatba. Gondolkodásunkban számtalan helyen tetten érhető az integráció hiánya. Lássunk ezek közül néhányat!

A fenntartható fejlődést magyarázó a fenntarthatóság területét három kör metszésfelületén határozták meg. E három kör a gazdaság, társadalom és környezet. Ahol ez a három kör átfedi egymást, ott érhető tetten a három nagy szféra integráltsága, azaz a fenntartható fejlődés. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy az átfedési zónában egyformán figyelembe vesszük a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontokat.

Ha magunk elé képzeljük és elgondoljuk ezen az ábrán, beláthatjuk, hogy a gazdaság és a társadalom szorosan összetartozó dolgok, s minden esetben bennfoglaltatnak a környezetben. Tehát nem tükrözi híven a három szféra közötti viszonyt az egyenlő nagyságú körök felvázolása. Van ebben az okoskodásban más hiba is, amely visszatükrözi azt a felszínes, emberközpontú gondolkodást, amely a környezet és természet fogalmának félreértelmezéséhez vezetett.

A mai fogalomrendszerben a természetet ma legtöbbször a még megmaradt természetes élőhelyekkel azonosítják, amely benne foglalják az emberi környezetben, annak része. A környezet pedig az embert körülvevő környezet, amely az emberhez köthető szerveződési szinteket körülveszi. Ez a felfogás az emberközpontú gondolkodásból fakad, amely szerint az ember van a környezet középpontjában. A különböző környezetek ezért mindig valamilyen szubjektív határokkal írhatók le, annak megfelelően, hogy kinek a környezetéről van szó.

Ha jól meggondoljuk ebből a zavarosságból fakad az is, hogy a környezet fogalmát nehéz operatívvá tenni, s a gyakorlati környezetvédelem torzulásokon megy át (ld. nimby-ség). Íme egy példa. Egy önkormányzat közigazgatási területén lévő szennyező üzem, a kérdéses önkormányzatnak fizet iparűzési adót, vagy fizet bírságot. Lehetséges azonban, hogy a szomszédos települést szennyezi, aki csak elviseli a kellemetlenségeket, de nem részesül kompenzációban, mivel a környezetet ebben az esetben a közigazgatási egység határozza meg.

Az integrációs elv és a holisztikus megközelítés összehangolása (ne felejtjük el, hogy csak akkor lesznek az elveink működőképesek a gyakorlatban, ha mindegyikük megfeleltethető a többinek) azt követeli tőlünk, hogy állítsuk talpára e felborult fogalmi rendszert. Nyilvánvaló minden szubjektív környezet egyszerre tartozik más és más rendszerhez is, annak megfelelően, hogy milyen kérdéseket vizsgálunk. A szennyezés tekintetében egy szennyező forrás környezete az a tér, ahol a szennyezés eliminálódik. Ugyanennek a gyárnak a környezete a felhasznált erőforrás tekintetében már lehet egy, az előzőtől eltérő környezet. Ha minden szempontot megvizsgálunk pl. egy ember környezete nagyon nagy területre lehetne kitérítendő. Gondoljuk meg, hogy pl. egy adott ország az export és import révén mekkora tényleges környezettel rendelkezik környezeti hatása szempontjából.

Van azonban ennek a sokféle szubjektív környezetnek egy közös befogadója, az pedig maga a természet, amely az élő és élettelen világ együttes megnyilvánulási tere. Tehát szerintünk a gazdaság, társadalom és környezet közötti viszony úgy magyarázható helyesen, hogy a környezet forrása a gazdaságnak és eltartója a hozzá tartozó társadalomnak, mindhármukat pedig a természet rendszere foglalja keretbe, azaz ezek az alrendszerek a természet részei. Így kerül helyére az ember és természet között fennálló konfliktus, amely abból a hitből származik, hogy az ember nem része a természetnek.

Az ember a természet része, az emberi társadalom nem a természettel szemben álló vagy különálló rendszer, hanem azzal kölcsönhatásban létezik. Az embert a természettől függetlenül

nem lehet életben tartani, megőrizni. Az emberi társadalmat fejleszteni csak a természet megőrzésén keresztül lehetséges. A természet egyidejű használata és megőrzése az emberi létezés alapja. A legtöbb ma uralkodó ideológia figyelmen kívül hagyja a megőrzés szükségességét, s a természet használatának elsőbbségét hangsúlyozza. A fejlettséget a növekedésben, a mennyiségekben, az anyagiakban, a fogyasztásban mérő vállalkozó világszemlélet végzetesen szembeállította az embert és a természetet, amelynek következményeként a természet erőforrásainak kizsákmányolása, környezetünk pusztulása olyan méreteket öltött, amely világméretben fenyegeti a földi természetet és az emberi létezést.

Az integrációs elv érvényesülésének visszatükrözője a fennálló intézményrendszer. (Az intézményrendszert itt a legszélesebb értelemben használjuk, amely a konkrét intézményeken kívül magában foglalja a jogi és közgazdasági szabályozást és az államigazgatás rendszerét is). A mai intézményrendszerek a szektorszemléletet követik. Ehhez elegendő egy pillantást vetnünk a kormányzati struktúrára. Egy-egy szektor egy-egy érdekcsoport megjelenítője, amelyek rendre konfrontálódnak más érdekekkel. Természetesen a gazdasági érdekekkel összefonódott érdekek azok, amelyek rendre elsőbbséget élveznek, a környezeti, egészségügyi, kulturális, stb. érdekekkel szemben.

A szektorokra való szétszakítottság okát persze nemcsak az érdekekben, de az oktatás intézményesült formájában is kereshetjük. Legtöbbször azért ragaszkodnak saját területükhöz, mert csak ott érzik magukat, illetve tudásukat biztonságban. Ma egy-egy szakterület akkora ismerethalmazzal rendelkezik, hogy még azon belül is szükséges specialistákat nevelni. Ez ugyan természetes, de nem kellene, hogy ez okot szolgáltasson a specialisták beszűkülésére, s arra, hogy azok képtelenek legyenek ismereteiket elhelyezni a nagy egész rendszerébe. A beszűkült tudás és szemlélet miatt fordul elő egyre gyakrabban, hogy javaslatok, tervek és intézkedések keresztezik egymást. Így pl. ugyanazon kormány hozza azokat a gazdasági intézkedéseket, amelyek tönkreteszik az embereket, mint amelyik igyekszik az emberek szociális helyzetét javítani. Vagy ugyanazon szervezet oszt el támogatási forrásokat egymást keresztező célokra, pl. olyan beruházásokra, amelyek környezeti kárai nyilvánvalóak, s amelyek felszámolására, később pénzt fog költeni.

Az integráltság hiányát legszebben, talán a jogrendszeren keresztül tanulmányozhatjuk. A nehezen megszámlálható és szektorok mentén megfogalmazódó jogszabályok kiválóan alkalmasak arra, hogy azok keresztezzék egymást, vagy éppen joghézagot, szabályozatlan területeket hagyjanak.

Mint láthattuk, a világ változásai összekapcsolják a gazdaság, a társadalom és környezet minden kérdését, amelyet eddig különállónak hittünk és úgy is kezeltünk. A rendszerben létező problémákat nem lehet továbbra is széttagolt intézményrendszerrel, különálló politikákkal kezelni. Az új intézményrendszereknek már szervezeti felépítésében is biztosítani kellene az integrációs elvet. Ennek megfelelően szükséges lenne az ágazati rendszer teljes lebontása, az ágazatok hatóságának megváltoztatása, szerepének átértékelése.

Elégé vicces, hogy amikor a fenntartható fejlődés koncepciója integrált intézményrendszerekről beszél, akkor maguk a fenntartható fejlődéssel foglalkozók is szívesen követik a hagyományos szektorszemléletet. Hallhatunk fenntartható közlekedésről, iparról, gazdasági növekedésről, vagy éppen fenntartható mezőgazdaságról. Pedig világos, hogy nem lehet fenntartható mezőgazdaságról beszélni fenntartható gazdaság, társadalom nélkül, mint ahogy értelmetlen fenntartható Európáról beszélni egy fenn nem tartható világban.

3. A tartamosság elve

A fenntartható fejlődés, olyan fejlődés, amely a jövő generációk számára is forrásokat hagy, azaz nem más, mint az erőforrásokkal való tartamos bánásmód. Jól érzékelhető, hogy a fogyasztói

társadalmak rendkívül gyors erőforrás felhasználáson keresztül érték el sikereiket, amelynek során nemcsak saját erőforrásaikat élték fel, hanem a világ erőforrásait is gyarmatosították céljaik elérése érdekében. Ezek az ún. fejlett országok éppen ezért nem lehetnek a fenntartható fejlődés zászlóvivői, és mintaterületei, hiszen társadalmuk nem tűztek ki és nem valósítottak meg tartamossági célokat.

Ha jól meggondoljuk meglehetősen szerény célkitűzése a fenntartható fejlődésnek, hogy forrásokat hagy az utód nemzedékek számára. Szerény célkitűzés ez ahhoz képest, hogy evolúciós elődeink ehhez képest ránk teli éléskamrát hagytak, azaz inkább bővítették, mint szűkítették az erőforrások körét. Ahhoz, hogy ezt mi is megtegyük meg kellene vizsgálnunk a hogyanját a tartamos gazdálkodásnak.

A természet rendszerének működéséből olyan tudnivalókat meríthetünk, amelyek alkalmazása megnyithatja az utat a tartamos gazdálkodás felé. A globális rendszer egyik legfontosabb jellemzője, hogy saját organizáltságának és működésének formáit hordozó alrendszerekből épül fel. Ha a társadalom - s ez filozófiai szükségszerűség- a globális rendszer alrendszere, organizáltságában és működésében hordoznia kell a globális rendszer jellemzőit. Megvizsgálva a természet és humán gazdaság termelői és fogyasztói stratégiáit csak különbözőségeket találunk. A különbözőségek oka a rendszerek stratégiai különbözőségében rejlik. A természet organizáltságából fakadóan a hosszú távú stratégiák uralkodnak, míg a társadalomban, amely rosszul ismerte fel függőségét önmaga és a természet törvényeitől, a rövidtávú stratégiák váltak uralkodóvá. A rövidtávú sikerstratégiák a humán és természeti erőforrások kizsákmányolásával válnak sikeressé.

A tartamosság ökológiai megalapozását tehát annak a néhány elvnek az átvétele és adaptálása jelenti, amelyek alapján a természet rendszere felépül és működik.

A legalapvetőbb elvnek, amelyből a természet rendszerének működése levezethető, azt az elvet tekinthetjük, miszerint a rendszer működése a struktúrájában realizálódik. Vagyis a szerkezet és a működés elválaszthatatlan, a működés az elemek együttes megnyilvánulásának eredője. Az a bizonyos irányítás, hiszen minden rendszert az irányítás és irányítottság jellemzi, tehát a rendszer részeitől származik. Nyilván irányított is, hiszen minden rendszer egy másik rendszer része is, ahol ő irányított, és mint egy rész, részt vesz az irányításban. Az irányítás két oldal között próbál egyensúlyt tartani, annyira igyekszik megőrizni a rendszer tulajdonságait, mint amennyire igyekszik azt megváltoztatni.

A megőrzés eszköze a szabályozás. A szabályozás, "szabályok állításával", megpróbálja állapotban tartani a rendszert, megőrizni annak tulajdonságait. Ezért ez az irányítás konzervatív oldala. A változásokat biztosító irányítási oldal a vezérlés, amely megpróbálja új állapotba juttatni a rendszert, ezért ez az irányítás progresszív oldala. Mint látjuk a két oldal között az irányítás próbál egyensúlyt tartani. Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy próbál. Hiszen ha valamelyik rendszerben egyensúly áll be, akkor az mozdulatlaná válik, képtelen lesz munkát végezni. Azaz minden rendszer törekszik az egyensúly elérésére, de azt szükségszerűen nem éri el. Az egyensúlyra való törekvés teljesen természetes, ha meggondoljuk, hogy annak közelében a legkisebb a rendszer belső energiája, illetve legstabilabb a rendszer. (Ajánlatos elkerülnünk a biológiai, ökológiai egyensúly kifejezéseket, amelyek tartalma értelmetlen.)

A rendszer kiegyensúlyozottságra való törekvését a negatív visszacsatolás biztosítja. A negatív visszacsatolás az, amely lehetetlenné teszi a rendszer egyes elemeinek mechanizációs törekvéseit, nevezetesen, hogy azok túlzott szerepre tegyenek szert a rendszerben, vagy attól elszakadjanak. A gradációra hajlamos fajok populációi a negatív visszacsatolás miatt omlanak össze. A tarra-rágott lombkorona, a táplálék fizikai korlátozottságát jelenti, s mint negatív feed-back jelenik meg. De a felszaporodó egyedszámot követik a predátorok és paraziták egyedszámai is, amelyek a negatív visszacsatolás tényezőivé válnak.

A rendszerek ilyen módon ábrázolt irányítása általános, s a természetben minden így működik. Gondoljunk magára az evolúcióra. A konzervatív mozzanatot a szelekció biztosítja, ez képes

korlátozni az újabb és újabb formák megjelenését. A szelekció során dől el, hogy ki az, aki egy adott környezeti feltételrendszerben képes életben maradni. A progresszív mozzanata az evolúciónak a mutáció, amikor éppen környezeti hatásra jönnek létre olyan eltérések, amelyek alapanyagot szolgáltathatnak a szelekción keresztül a fejlődéshez.

Jó, hogy az evolúcióhoz jutottunk ki, hiszen ennek tartamosságát aligha vitathatjuk. S ezzel el is jutottunk odáig, hogy bebizonyítsuk, hogy a természetes rendszerek fejlődésében igenis létezik tartamosság, s hogy annak alapja a konzervatív és progresszív dolgok egyidejű megléte. Ha az emberi társadalmak viselkedését vizsgáljuk, akkor ebben a vonatkozásban szemünkbe tűnik, hogy az ember tagadni igyekszik az efféle kiegyensúlyozottság létét. A fenntartható gazdasági növekedés hite ezt látszik alátámasztani. Az ember mesterségesen próbálja az útjába kerülő negatív visszacsatolásokat kiiktatni, de mint érezhetjük, ezt csak ideig, óráig tudja. Ebből pontosan az következik, hogy nem tud tartamosan fejlődni, hiszen a folytonosan bekövetkező visszacsatolások és korrekciók csak nagyon kis fájdalmak ahhoz képest, mint amit annál az ostorcsapásnál kell elszenvednünk, amit a felgyülemlett és elszabadult terhek kötőfékének ostorcsapása fog okozni.

Nem szükséges sorolnom a példákat arra, amikor az ember megpróbálja a negatív visszacsatolásokat kiiktatni. Bár nagyon bűnös gondolat, de nem tagadható, hogy ilyen a természetes szelekcióval szembehelyezkedő orvostudomány, ilyen az újonnan kitalált szervezetmódosítás genetikai úton, vagy a gazdaság folytonos növekedését sarkalló intézkedések, közgazdasági és jogi szabályozók sora. Nézzük meg, hogy az ember hányféle erőlködést végez annak érdekében, hogy kiiktassa az autóközlekedés negatív visszacsatolásait. Mindenki ismeri a közlekedés levegőminőséget befolyásoló negatív hatását és annak egészségi kockázatát, ismeri a levegő-szennyezés okozta korróziós hatásokat, az élővilágra gyakorolt hatásokat, a talajsavanyodás jelenségét, az erdőpusztulást, az élőhelyi izolációt, a balesetekből származó statisztikákat stb. De mégsem gondolkodik senki azon, hogy ezek okát, hogyan lehet megszüntetni, azaz elviselhetővé tenni a közlekedés mértékét, hanem az okozatokra próbálunk válaszokat adni, kiiktatni a negatív feed-back-et.

Pl. katalizátort szerelünk az autóra, hogy csökkentjük a szennyezőanyag kibocsátást; kitaláljuk az ólommentes benzint, hogy ne legyen ólomkibocsátás; vadátjárót építünk nagy költséggel az autópálya felé, hogy ne akadályozzuk az "őzikék" mozgását; hangfogó falat építünk a lakóházak közelébe; stb. De akármit is fogunk kitalálni, csak máshol, másféle problémát gerjesztünk és a mobilitás kérdéseit még akkor sem oldottuk meg.

Ezen a ponton láthatjuk, hogy elveink mennyire összefonódtak. Most már egyszerre van jelen a globális szemlélet szükségessége, az integrációs elv alkalmazása és a tartamosság parancsa. Az is nyilvánvaló az elmondottakból, hogy a tartamosság elve hosszú távú gondolkodást igényel tőlünk, s bizonyos dolgokban önmegtartóztatást.

Önmagunk korlátozásának hiánya talán a legjelentősebb akadálya a fenntartható fejlődés megvalósulásának, hiszen az ember individualizmusa sohasem szárnyalt talán ennyire magasan. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy saját magunk egyéni érdekeinek kielégítése érdekében feláldozzuk az emberi faj jövőbeni karrierjét, s egzisztencializmusunkkal rontjuk a jövő generációk esélyeit. De vajon így van ez? Vajon így kell ennek lennie? Ha az anyagi értékeken nyugvó érték szemléletet nézzük, akkor a válasz egy elszomorító igen. Mert hiába a Bruntland-jelentés nagyszerű ígéretése, előbb vagy utóbb tudomásul kell venni, hogy szerényebbre kell vennünk a fogyasztásunkat. Legalábbis ezt sejteti velünk az ökológiai lábnyomat koncepció, amely szerint már meghaladtuk bolygónk eltartó-képességét, s mindenkinek úgy kellene élnie, hogy csak a részére kimért erőforrásokat vegye igénybe.

A másik lehetséges válasz, hogy nem szükséges önmagunkat sanyargatni, csak az a kérdés, hogy mi jelent a számunkra értéket, és mi jelenti az életünk értelmét. Az a tapasztalatom, hogy európai, amerikai embernek nem szabad ezt a kérdést feltenni, mert nem hiszi el, hogy anyagi javak nélkül

létezik boldogság. Más népeknek ezek az értékek a történelmében, kultúrájában gyökereznek, s számukra mindez természetes.

Az európai, amerikai technokrata számára létezik más válasz is, ők töretlenül hisznek a tudomány és technika mindenhatóságában, s bíznak versenyképességükben az idővel szemben. S valóban el kell ismerni, hogy anyagi világunk határai bőven tágíthatók a tudomány és technika új és várható eredményei kapcsán. Ez az elképzelés a jelenlegi fejlődési pálya meghosszabbítása, s bár sikere kiszámíthatatlan, mégis úgy érezzük, hogy semmi köze a fenntartható fejlődéshez. A fenntartható fejlődés ugyanis, a világ dolgainak újragondolásával szeretne forrásokat teremteni a jövő számára, azáltal, hogy másként nyúl azokhoz a forrásokhoz, amelyek rendelkezésünkre állnak.

4. A természeti erőforrások használatának és megőrzésének egyidejűségi elve

Mivel az ember-környezet viszony kölcsönösen hat a társadalomban és természetben fennálló viszonyokra, így nyilvánvaló hogy a humán és természeti érdekek egyensúlyának megteremtésére van szükség. E két érdekoldal egyszerre történő kielégítése egyaránt megköveteli a természet használatát és megőrzését.

A tartamosságot csak a természeti erőforrások egy időben történő használata és megőrzése biztosíthatja. A megőrzés és használat egyidejűsége a hagyományos szemléletben kibékíthetetlen ellentmondásnak tűnik. S valóban, a természetvédelemre, környezetvédelemre fordítandó pénzeszközöket a már megtermelt anyagi javakból kell elvenni. Ez a tény hátráltatja, hogy a társadalom egésze a környezeti gondok megoldása mellé álljon, hiszen ez esetben önmagát kell korlátoznia, anyagi javaiból kell elvenni, azaz áldozatokat kell hoznia. Látnunk kell tehát, hogy a hagyományos modellekben, keleten, nyugaton egyaránt, a válság megoldása komoly forrásokat von el a társadalom egyéb igényeinek kielégítésétől. Ebben a szisztémában tehát illúzió azt hinni, hogy kialakulnak olyan környezettudatos társadalmak, ahol a társadalom egésze önként vállalja a lemondást, az anyagi javak csökkenő nivelóját.

Azt hiszem, hogy ezt az elvet senki sem vitatja, vitathatja. De újra és újra, ha megnézzük, hogyan nyúlunk ennek a kérdésnek a megoldásához, tetten érjük a globális szemlélet, az integráltság, a tartamosság hiányát. Az egyidejűség elve nem azt igényli, hogy a fele földet tegyük félre, a másik felét fogyasszuk el, hanem azt, hogy minden forrásunkkal fenntartható módon bánjunk. Ezzel szemben a természetvédelem, amely valami kegygyakorlás a természettel szemben, félretesz néhány százalékot, s azt igyekszik eredetiségében megőrizni. Persze a világ akkor is változna, ha nem lenne ember, tehát a megőrzés, már eleve ellentmond a rendszerek természetének, lehetetlenné téve törekvésünket. Ez az ellentmondás a természetvédelemben akkor csúcsosodik ki, amikor letűnt emberi tevékenységek által kialakított tájakat próbálunk megőrizni, úgy, hogy állandó energia-befektetéssel fenntartsunk egy állapotot.

A magam részéről nem sok különbséget látok a természetátalakítás és a természetmegőrzés eme válfajai között, hiszen mindkettő állandó tevékenységet és energia-befektetést igényel az embertől. Az ehhez szükséges forrásokat pedig a természettől vesszük el, a már egyszer megtermelt javakból. Ha a természetvédelem azt jelentené, hogy hagyjuk békén a természet félretett kis darabkáit, akkor az senkinek nem kerülne pénzébe, s főleg nem fájna a természetnek, sem itt, sem máshol. Ezzel szemben a helyzet fokozódik, s amióta kitalálták a fenntartható fejlődést, mindenki a természetvédelmi területeken szeretne fenntartható módon gazdálkodni.

5. A megelőzés és az elővigyázatosság elve

Ezt a két elvet azért házasítottuk össze, mert úgy gondoljuk, ha kellőképpen elővigyázatosak vagyunk, akkor bizonyára meg is előzzük a rossz bekövetkeztét. Az elővigyázatosság elve tág

értelmezésben összevág a globális megközelítés elvével, azaz a sok szempontú megfontolást igényli. Szűk értelemben azonban azt jelenti, hogy azért mert nem ismerjük minden okát egy problémának, nem szabad halogatnunk annak felszámolását. Azaz a tudományos ismeretek hiánya még nem lehet indok egy-egy szükséges intézkedés elnapolására. Nyilván mindenki ismer erre történeteket, hogy "biztos nem is úgy van", "majd még kiderül" alapon nem történik semmi egy-egy probléma felszámolására. Elég azokra a tudományos vitákra és jelentésekre gondolni, amely pl. a Római Klub prognózisait követte, vagy a CFC-k hatását vetette fel az ózonréteg károsodásában. De mind a mai napig vita folyik a globális felmelegedésről és arról, hogy vajon az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását mennyivel kellene mérsékelni. Kiotóban¹ még az indokolható csökkentést sem vállalták a felek, nem még a kívánatot.

A megelőzés elve arra vonatkozik, hogy ne akkor próbáljunk meg egy-egy problémát orvosolni, amikor az már bekövetkezett, hanem kerüljük azt el. Az emberiség eddigi történelme során megszerzett ismereteit, a megelőzés elvének gyakori be nem tartása mellett kamatoztatta. Nem tudhatta, hogy egy-egy találmányának alkalmazása milyen problémákat vet majd fel hosszú távon. Milyen paradox az a helyzet, hogy az ember saját jólétét igyekszik fokozni a vegyszerek alkalmazása révén, miközben azok egészségét veszélyeztetik.

Nap, mint nap új kihívásokkal találkozik az emberiség, amikor szüksége lenne a megelőzés elvének alkalmazására. Legaktuálisabb példánk a géntechnológia forradalmi áttörésével kapcsolatos. A transzgenikus élőlények létrehozása, szabadba történő kihelyezése, kereskedelmi forgalmazása az emberiség kísérleti laboratóriumává alakítja bolygónkat. Akár jövő haszonélvezői, akár vesztesei vagyunk a jövő történéseinek, a megelőzés elvét félretéve engedtünk annak a kísértésnek, hogy a nagy haszon reményében utjára bocsássuk az emberiség eddigi legnagyobb beavatkozását az életbe, annak fejlődésébe, az evolúcióba. Vajon fel tudják-e fogni tettük jelentőségét a dicsőségre áhítozó tudósok, a még több haszonra számító multinacionális cégek, s azok a döntéshozók, akik kiszabadították e szellemet a palackból?

6. Az alkalmazkodási formák megőrzésének elve

Minden élőlény alapvető tulajdonsága a folyton változó környezethez való alkalmazkodás. Egy-egy faj fennmaradása alkalmazkodási képességének függvénye. Az evolúció, amely ebben az értelemben nem más, mint a folytonos környezeti változásra adott válasz, az alkalmazkodási formák hihetetlenül változatos tárházát alakította ki. A csodálatos az, hogy egyszerre számos alkalmazkodási forma alakul ki, amelyek között vannak sikeresek és dominánsak, míg mások elnyomottak, s csak vegetálnak. De a környezet változása megváltoztathatja az esélyeket. Az addig sikeresek háttérbe szorulhatnak vagy kihalhatnak, s helyüket az addig hátrányban lévők foglalhatják el. Amit fontos felfedezni ebből a történelemből, hogy sohasem akkor születik meg a válasz, amikor a változás létrejön, hanem a lehetséges válaszok előre el vannak készítve, s ebből a hatalmas készletből mindig lehet választani, természetesen a legmegfelelőbbet.

Hasonlóan a természethez az emberi társadalmak is kialakították a természettel való együttélés során az alkalmazkodott kultúrák sokaságát, amely egy-egy megfelelő környezetben az éppen optimális válasznak tekinthetők a sikeres létezés érdekében. Sajnálatos, hogy az alkalmazkodott kultúrák ugyanolyan mértékben tűnnek el, mint a különböző fajok. Kérdezhetnénk, hogy miért lenne ez baj, ha most elpusztulnak, akkor a folyton változó környezethez nem tudnak alkalmazkodni, s a helyébe lépő kultúra az, amely jobban tud alkalmazkodni a mai viszonyokhoz. Valóban, a kérdés jogos és nehezen megmagyarázható, ha azért kardoskodunk, hogy az ember is a természet része. Csakhogy a fentiekben a folyton változó természetes környezethez való alkalmazkodásról beszéltünk, most pedig arról van szó, hogy a helyi környezethez nem alkalmazkodott kultúra váltja fel az eddigit. Ez a felváltó kultúra lehet, hogy rövidtávon sikereket

¹ Az 1998. évi Klíma Világkonferencia színhelye

fog produkálni, csakhogy képes lesz e alkalmazkodni a maga teremtette környezeti változásokhoz, az már kétséges. Sikere természetesen abban rejlik, hogy külső támogatásokat, forrásokat kap, s sikere is csak addig tartható fenn, amíg ezek a külső kapcsolatok fennállnak, és képesek a rendszert támogatni.

7. A helyi erőforrások hasznosításának elve

A helyi, alkalmazkodott kultúrák, nyilván úgy érték el magas fokú idomulásukat környezetükhöz, hogy megtalálták a hozzáférhető erőforrások hasznosításának legjobb módját. A szállítási, közlekedési lehetőségek hiányában ez nyilvánvaló volt, hiszen nem élhettek külső forrásokból. Igazában a mobilizáció teremtette meg annak a lehetőségét, hogy az ember globális méretben összekavarhassa a különböző kultúrákat, nyersanyagokat, energiahordozókat. Mint ahogy a mobilitás tette lehetővé azt is, hogy azok az országok, amelyek már majdnem felélték saját természeti erőforrásaikat, hozzányúljanak mások erőforrásaihoz. Ennek első formája a területi gyarmatosítás volt, majd ennek szalonképtelenné válása után következett be, a sokkal elfogadhatóbb, ám sokkal veszélyesebb erőforrás gyarmatosítás, amely a tőkekihelyezéssel valósult meg.

A tőke kihelyezése a gyarmatosítás legszalonképebb eszköze, hiszen a "fejlődő világ" maga is erre vágyik. Ez a stratégia hihetetlen sikereket könyvelhet el magának; végigsöpört Kelet-Ázsiától Dél-Amerikáig a föld országain, ahol a tőke és a századvég technikája hihetetlen energiákat szabadított fel az évezredekken át, érintetlenül hagyott erőforrásokból. A vasfüggöny lebontása után Közép- és Kelet-Európa erőforrásai is feltárulkoznak a tőke előtt, s ezzel az egész világ erőforrás gyarmatosítása befejeződhet.

A kihelyezett tőke tehát lehetőséget ad a más erőforrásaiból való gyarapodásra. A tőke kihelyezőjének így ál-fejlődése valósul meg, jólétét nem a saját természeti erőforrásai, hanem más területek természeti erőforrásai biztosítják. A tőke kihelyezésével együtt jár a technológiák kihelyezése is. Az ún. technológiai transzfer azonban nem mindig a legmodernebb, az új tudományos-technikai eredményeken nyugvó technológiák meghonosodását eredményezi, hanem rendszerint ellenkezőleg, a máshol elutasított, túlhaladott, sokszor szennyező technológiák kihelyezéséhez vezet. A fejletlen világ olcsó területe a fejlett világ ezen manővereinek, s a fejlődés reményében hálás vállalkozó is, "segítség" azok elfogadására.

A tőke expanziója és a technológiák kritika nélküli átvétele együtt jár az európai termelési, és az azt fenntartó fogyasztási kultúra átvételével, amely visszavonhatatlanul elveti egy más út választásának lehetőségét. Az ún. civilizált világ termelési és fogyasztási kultúráinak gyors expanziója a világon, nemcsak a természeti erőforrások gyors kizsákmányolásához, hanem a humán erőforrás degradációjához is vezet. Olyan termelési tradíciók mennek tönkre, amelyeket a természettel szoros együttélésben alakított ki az evolúció, s amelyek fenntartható módon nyúltak forrásaikhoz. A civilizált termelési és fogyasztói mintázat szembeállította az embereket saját termelési kultúrájukkal, s a gyors sikerekkel kecsegtető folyamatok átvétele lerombolta a környezet-adekvát termelési kultúrákat. Európában az európaiság, a világon a civilizáltság homogenizálja a világot, s eltérő természeti, történeti adottságokon nyugvó kultúrákat olvaszt egybe.

Miért is tehát a Világbank, a Valuta Alap, az OECD és az EU sietsége Közép-Kelet-Európa megsegítésére? Ezek a mindig is idealista közép-kelet-európai országok még képesek más utat választani! A tőkét akkor van értelme idehozni ha az biztosan piacgazdasági körülmények közé kerül. A siker mindenki számára kecsegtető. A befektető visszakapja pénzét kamattal, s a fogyasztói társadalom Kánaánjára vágyó országok is megérkeznek oda, ahová akartak.

Az utóbbi időben úgy tűnik, hogy ez a sikeres építmény rogyadozik. Éppen a nemrég még példaként emlegetett Délkelet-Ázsia gazdasági válsága figyelmeztet arra, hogy a világgazdaság és a nemzetközi monetáris politika milyen kihívások előtt áll. Vessünk egy közelebbi pillantást erre, hogy megértsük miért nem tartjuk üdvözítőnek a tőkekihelyezésem alapuló fejlődést, miért elfogadhatatlan az a fenntarthatóság szempontjából? Azt már láttuk, hogy a kihelyezett tőke haszna a befektető zsebébe vándorol, s hogy a helyi erőforrások kihasználásával megtermelt haszon máshol kamatozik. De van itt nagyobb veszély is azoknak, akik így akarják gazdasági növekedésüket fenntartani. A tőke ugyanis bármikor kivonható, ez csak elhatározás és pénzügyi tranzakció kérdése. A tőke kimenekül a válságrégiókból, ha működésének feltételei romlanak. Ha valakit az olcsó és jó munkaerő csábít a régióba, az rögtön meggondolja magát ha ez a munkaerő nem olcsó többé, s oda fog menni, ahol olcsóbbat talál. Márpedig senki sem akar, pl. Magyarországon a jelenlegi bérszínvonalon maradni.

Nézzük csak Japánt. A nagy befektetések korában olcsó munkaerőből alig harminc év alatt a legdrágább munkaerő lett a világon. Az ország persze szépen gazdagodott, de az ott megtermelt tőkét már ilyen feltételek mellett nem érdemes otthon befektetni. Hogy mégis gyarapodni lehessen, el kell menni otthonról, befektetni a pénzt, pl. az őserdők kitermelésébe, a tengerek lehalászásába, stb.

Beláthatjuk, ha mindenki ezt a stratégiát követi, a világ erőforrásainak gyarmatosítása hamar befejeződik, praktikusán már csak az Antarktisz van hátra. Vigasztalásul kínálkozik, hogy a Magyarországon megtermelt tőkét a magyar nagytőkések még tőlünk keletebbre befektethetik.

Magyarország az elmúlt időszakban átélte a természetes adottságokat tagadó gazdaságszerkezet kialakításának kényszerét, s ma felismerhetné ennek eredményeit is. Ennek tudatában aligha kellene, hogy a társadalom az azonosságot válassza az európai termelési és fogyasztási kultúrával. Magyarország gazdaságának közelmúltja mintapéldája a helyi erőforrások alkalmazását sürgető elv tagadásának. A gazdaság szerkezete és működése nem az objektív alapoknak megfelelő, sem a humán, sem a természetes környezet adottságaival nem adekvát, hanem politikai, hatalmi, ideológiai megfontolások alapján lett kialakítva. A nem adekvát szerkezet jellemzője a külső természeti erőforrások nagyarányú igénybevétele, a történeti, környezeti tapasztalatokon nyugvó termelési-fogyasztási technológiák, szokások hiánya. Nagy arányú a környezet- és kultúra-idegen tapasztalatok jelenléte a gazdaságban. A gazdaság miután külső erőforrásokra támaszkodott nem tárta fel a hazai erőforrás adottságokat, sőt a hazai erőforrásokra épülő termelési kultúrákat is elsorvasztotta. Ez törvényszerűen következett a nagy méretekben és gyors sikerekben bízó elképzelésekből, a nagy méretekre épülő gazdaságban minden, ami kicsi volt, terméketlennek és haszontalannak tűnt. A nagy méretek kialakítására alkalmatlan hazai energia- és nyersanyag helyzet szükségszerűen utalta a gazdaságot a külső források igénybevételére. Emellett viszont a hazai erőforrásokra felépülő feldolgozóipar fejlesztése teljesen lemaradt. Ennek ma egyenes következménye, hogy a hagyományos struktúra összeomlása, méretei miatt, katasztrofális helyzetet teremt a gazdaság és a társadalom egészében, hiszen a termékszerkezet változatosságának és a feldolgozóipar hiányában nincs ami elvezesse a feszültségeket.

A centralizációnak és homogenizációnak nemcsak hátrányos gazdasági következményei voltak. A nagy méreteken nyugvó szocialista nagyüzem elképzelések területi centralizációt is okoztak, s minden segéd struktúrát is ehhez igazítottak. Megszabta a településszerkezetet, a közlekedést, a kultúrát és az oktatást, az építőipari kapacitások lekötöttségét és a foglalkoztatáspolitikát egyaránt. Ennek következtében Magyarországon egy teljesen egészségtelen településszerkezet jött létre. A sokat hangoztatott decentralizáció, pedig fordított logikát követett, nem a nagyobb egységek lebontását kisebb egységek felé, hanem a kis egységek centrumok köré vonását. Ez a magyar "szisztematizálás" eltüntette a tanyákat és aprófalvakat, községek sorának fejlődését akadályozta meg. Egy sajátosan magyar településszerkezet alapegységei, velük együtt termelési és közösségi kultúrák tűntek el, vagy váltak működésképtelenné. A végső soron centralizált szerkezet közvetett

úton is hatott a hagyományos településszerkezet elszegényedésére. A centrumok egyaránt elvonták a lakosságot és a munkaerőt, százezreket kényszerítve napi ingázásra. Az új centrumokban gyorsan keletkező foglalkoztatási lehetőségek, amelyek egymás növekedését követelték meg, robbanásszerűen vezettek a lakosság létszámának növekedéséhez. A növekedés gyors kielégítésének szüksége nem teremthetett meg egy átgondolt, ember- és környezetbarát településkonceptiót.

Az iparterületeket körbenőtték a lakónegyedek, s a túlszűfolt, egészségtelen környezet nem szolgálta tovább a minőségi létezést. Egyre több útra, egyre több közlekedési eszközre volt szükség, a közlekedés üteme mégis lassult, a környezetszennyezés nőtt, az élet egyre nehezebbé vált. Hogy csökkenjen a város terhelése, az ipari üzemeket ki kellett telepíteni. Elindul az ipar decentralizációja. A kitelepített ipar viszont nem vonzotta magával vidékre a korábbi foglalkoztatottakat, hanem azok a városban maradtak. A centrumban végül is csak a centrum szerkezetének kiszolgálásán fáradoznak az emberek, a primer termelői tevékenység megszűnik, helyét teljesen átveszi a szolgáltatás.

A centrumot ettől kezdve annak periferiája tartja el, a vidék, ahol a primer termelői tevékenység folyik. Ez a vidék, mind a mai napig tartó gyarmatosítását, és kizsákmányolását jelentette, hiszen az osztályadalmi szinten megtermelő javak újraelosztása során, a fejlesztési elképzelések a centrumokat helyezik előtérbe.

A végbement centralizációnak tehát végső soron komoly ökológiai következményei voltak azért, hogy egy kis hatékonyságú, energiafálgó, forrásapasztó szerkezet jött létre. De a közvetlen környezeti károk is hatványozottan jelentkeztek. A centrumok mentén kialakuló városi-ipari agglomerációk nagy koncentrációban jelentették a környezetszennyezést, s ennek megfelelő mértékű volt az egészségkárosodás is.

A mezőgazdasági termékszerkezetet a keleti "piac" igényeinek megfelelően alakították ki. Ennek fő jellemzői a szűk termékspektrum és a nagy volumenek voltak. A mezőgazdaság most már visszasírt támogatásával könnyen el lehetett érni, hogy a megkívánt termékek tömegtermelése folyjon. Ez sok esetben minden agro-ökológiai megfontolást nélkülözött, s rendszeridegen termelési szerkezet kialakításához vezetett. A nagyüzemi méretek kialakítása, a monokultúrák, az ökológiai feltételek megerősökölése, a túlzott kemikália és műtrágya felhasználás a fenntarthatatlanság irányába terelte a mezőgazdaságot.

A rendszerváltoztatás első éveiben a szocialista nagyipar és mezőgazdaság összeomlása átmeneti javulást eredményezett a környezet állapotában, majd a stabilizálódó és piacgazdaság irányába mutató gazdaság lehetővé tette a tőkebeáramlást, s a gazdasági növekedés megindulásával újra nőtt az erőforrásokra és a környezetre nehezedő terhelés.

A tőkekihelyezés egy alapvető tulajdonsága, hogy a befektető kénye kedve szerint történik, hiszen a fejlődés reményében a fogadó ország széles kaput tár ki a tőke előtt, ahogy politikusaik fogalmazznak, becsalogatjuk a tőkét. Ez a szélesre tárt kapu általában puha korlátokat jelent a befektető számára, különben nem jönne ide. Az is nyilvánvaló, hogy a tőke a kevésbé kockázatos irányba vonul és nem fog olyan befektetéseket eszközölni, amelyek nem hoznak busás hasznot. Ezért is figyelhető meg, hogy elsősorban a korábban elmaradott, szolgáltatói szférába történtek nagy befektetések, s a sok környezeti adóssággal sújtott nehéziparba pedig csak akkor, ha a környezeti adósságokat nem kellett átvállalni. Ezt az állam vállalta magára, s az állampolgárok adójából igyekszik majd megoldani azokat a problémákat, amelyeket bizonyos érdekcsoportok terheltek és terhelnek ránk. Ha nekik kellene mindezeket megfizetni, nyilván nem fektetnének ezekbe pénzeket. Ha az utas lobby fizetné meg a közlekedés okozta társadalmi károkat, bizonyára nem találnánk egyetlen befektetőt sem.

Érdemes megfigyelni, hogy milyen nagy az érdeklődés a szolgáltatások, pl. a közművek irányában. Már nincs olyan jelentősebb, értsd fizetőképes, település, amelyet ne környékeztek volna meg jobbnál jobb ajánlatokkal a hulladéklerakást, szennyvízkezelést illetően. S a legtöbb önkormányzat meg is szabadult ettől a kötelességtől, áthárítván polgáraitra azokat a terheket, amely

a tőkebefektető nyereség iránti vágyából következik majd. Az Európai Unió integrációs törekvései kapcsán már most jól látható, hogy a tervezett alapok az elmaradott infrastruktúrán kívánnak majd segíteni, azaz valójában így adnak közpénzen segítséget saját befektetőiknek, beruházóiknak a meglévő kapacitásaik kihasználásának érdekében. Nem vitás, hogy az ISPA² célkitűzéseinek semmi köze sincs a fenntarthatósághoz, hiszen még a környezetvédelmi beruházások sem biztos, hogy nem ellentétesek a fenntarthatósági elvekkel. Az viszont bizonyos, hogy a közlekedési infrastruktúra fejlesztése szemben halad a fenntarthatósági célkitűzésekkel.

A másik probléma a tőkeallokációval kapcsolatban az erőforrások korlátozott rendelkezésre állásában rejlik. A helyi lakosság nem képes saját erőforrásaival rendelkezni, hiszen nincs tőkéje. Ennek hiányában bémunkás lesz, s bár erre az időre életminősége kétségkívül javul, nem válik tőketulajdonossá, nem tesz szert fejlesztési forrásokra, de ha tenne is, nem tudná kihasználni, hiszen a potenciálokat már más használja, vagy kihasználta.

Nagy baj az is, hogy a tőkebefektetőnek nincs identitása a helyi értékekhez, tájhoz, környezethez, kultúrához, emberekhez. A hivatalosok, a befektetni vágyók ostoba akadékoskodókat látnak néhány helyi ember ellenállásában, amikor értékeikre hivatkozva nem szeretnék látni egyik vagy másik fejlesztést. Milyen ostobák, maguknak akarnak rosszat. Sajnos azonban az identitás hiánya visszatükröződik a környezettel való bánásmódban, hiszen az számára nem több mint egy erőforrás, amely a magánhasznát gyarápíthatja.

A külső tőkétől való függőségünket fokozhatja a jelenlegi politika azon szándéka, amely a szerkezetében duális gazdaságot integrálni szeretne. A magyar gazdaság két szempontból is duális. Kettészakadt földrajzi értelemben a térségi fejlettség szempontjából, szerkezetében pedig a multinacionális nagyvállalatok többségi jelenléte mellett elkülönül a magyar kis és középvállalatok sora.

Az integráció lehetséges eszköze a magyar kis- és középvállalkozások beszállítói tevékenységének kiterjesztése. A javaslat a függőségi helyzetet fokozza. Mi jobb nekünk? Egy szerkezetében és területileg is „duális” gazdaság, vagy egy integrált gazdaság? Ha független a magyar kis és közepes gazdaság, akkor nincs kitéve az elvándorlással, tőkekivonással járó veszélyeknek, mert az a saját lábán áll, nem függ a nagyvállalati körtől. Ha összemossuk a kettőt, sérülékennyé tesszük a kis és közepes vállalatokat is. Magyarul jobb a több lábon állás. A területi dualitás is jelentős dilemmát okoz, hasonlóan az előzőekhez. Ha a keleti országrész lassabban, önerejéből, szervesen fejlődik, az idővel előnyére válhat, különösen egy nagyobb kivonulás esetén, ami kockáztatja a nyugati országrész fejlettségét.

A legjelentősebb kérdésnek, a mai fejlődési dinamika fenntartásának szempontjából az alacsonyan tartott béreket tekintjük. Ez az, ami leginkább sebezheti a tőkeallokációra alapozott fejlődést. Itt hamarosan kettős szorításba kerülünk, illetve vagyunk. Az egyik az EU integrációból vezethető le, amelynek bekövetkezte után nem tarthatjuk ennyire alacsonyan a béreket. De mint tudjuk ez az egyik vonzereje a külföldi jelenlétnek. A harapófogó másik szára a versenyképesség javítása, ahol a költségek csökkentésével kell állni a versenyt, ráadásul az egész világgal szemben, pl. a feltörekvő piacokkal szemben is. Ez nem engedné meg a bérköltségek növelését, hiszen mindenütt azt látjuk, hogy abból inkább faragni szeretne a menedzsment, hogy eleget tegyen a tulajdonosok hatékonysági elvárásainak. Van-e a költségcsökkentésnek kimutatható tartaléka a külföldi tulajdonú nagyvállalatok termékei esetében? Ti. ha nincs, akkor az egyedüli meghatározó a bérköltség.

Rendkívül zavaró az is, hogy az új, kisebb nagyobb beruházások környezeti szempontból még mindig puha korlátok között születnek meg. A környezeti hatásvizsgálatok olyan kötelezettségek, amelyek nem jelentik a beruházás megakadályozását, legtöbb esetben csupán adminisztratív formások. Nem igazán tudjuk, hogy az a sok kisebb-nagyobb üzlet, ami az elmúlt években létrejött, hogyan fogja környezetünket, életünket befolyásolni. Nyugtalanítóak a hulladék üzletek, amelyek sok esetben nem a hulladék megfelelő kezelését, hanem az arra szerveződött

érdekeltségek anyagi javait szolgálják. Számos behozott termék fogyasztása és használata, megfelelő környezeti minősítés hiányában, egészségi és környezeti kockázatokkal járhat.

A szolgáltatói szféra erőteljes növekedése, a kereskedelmi kapcsolatok számának meghatározódása, a szállítás és a közlekedés növekedésének irányába hatott és hat. Ezek, és Magyarország tranzit helyzete együttesen jelentik a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének indokait. A még megmaradt természetközeli környezetre talán ez jelentheti a legnagyobb kockázatot a közeljövőben, hiszen ezek a létesítmények területeket foglalnak el, környezetszennyezést okoznak, rombolják az ökológiai hálózatot, közvetve és közvetlenül beavatkoznak a természetes életközösségekbe.

Sajnálattal tapasztalhatjuk azt is, hogy a városfejlesztésben és a kommunális ellátásban sem a fenntarthatóság irányába mutató megoldások születnek. A hulladékgazdálkodást nem a hulladékok csökkentésének a szándéka irányítja, hanem a környezetileg vitatható üzleti szemléletű megoldások. Az ivóvízellátás bővülése nem járt együtt az ivóvízbázisok sürgető védelmével, s a szennyvízkezelés sem fejlődött ezzel szinkronban. A dráguló tömegközlekedés a korábbi helyes tömegközlekedési szokásokat megváltoztatja, s bővül az egyéni közlekedési eszközök használata. Negatív tendenciaként éljük meg a társadalom környezettudatának igen lassú fejlődését, azt, hogy a politikai és makrogazdasági döntéseknek még mindig nincsenek környezeti szempontjai. Sem a társadalom elszegényedő, sem annak gazdagodó rétegei nem tekintik a környezet ügyét a fejlődéssel, sorsukkal összekapcsoltnak.

Összességében megállapítható, hogy a jelen „fejlődési” tendenciák távolodó irányba esnek a fenntartható társadalmak megvalósításától. A fogyasztás növelése a gazdasági növekedés eszköze, ahol a környezet és az erőforrások értéke nem játszhatnak meghatározó szerepet a piac kialakításában. Ezért kell fenntartani azt az árrendszert, amely nem tükrözi vissza a materiális javakon kívül eső értékeket, s amely a környezeti értékek degradációjának időben hatványozódó árát a jövőre hárítja.

7. A környezet-adekvát hasznosítás elve

Általánosan elterjedt gyakorlat, hogy ha egy ökológiai rendszer nem alkalmas valamely vágyunk kielégítésére, akkor azt alkalmassá tesszük arra. Ha valami túl száraz öntözzük, ha valami túl nedves azt lecsapoljuk, ha nincs energia, odavisszük, stb. Ilyenkor a természetes környezetet alakítják át a kívánalomnak megfelelően, és próbálják a kívánt állapotban tartani. Ez persze csak állandó energia-befektetéssel lehetséges, hiszen a rendszer vissza akar térni a természetes feltételek által diktált állapothoz. Véleményünk szerint a legnagyobb energiapocsékolás, ha valaki a természetes feltételek ellenére próbál egy rendszert a kívánt állapotban tartani, ahelyett, hogy megtalálná annak az optimális használatát.

Példaként érdemes szembeállítani a fokgazdálkodást az árterületek meliorációjával. A fokgazdálkodás az ökológiai körülmények által kínált lehetőségekre épült és nagyon differenciáltan használta ki a különböző mikro-szinteket a termelés számára. Amit víz borított, azt úgy használta, ami időlegesen vizes volt, ott a vízjárásnak megfelelően gazdálkodott, amit a víz elkerült, oda pedig felépítette lakóhelyét. Azaz ő alkalmazkodott a vízjáráshoz, s nem a vízjárást próbálta magához igazítani. Az első ugyanis tőle függ, a második nem. Ezzel szemben a nedves területek lecsapolása az állandó víz mentesítést igényli, állandó pénz-, energia- és munkabefektetést, miközben eredményessége kétséges, hatékonysága alacsony. Észre kell vennünk még egy nagyon fontos különbséget. A fokgazdálkodás egy alkalmazkodott kultúra, teli van a környezetre vonatkozó ismerettel, állandó gondolkodással jellemzett tevékenység. A melioráció eltünteti a mikro-szinteket, az ökológiai különbségeket, sematizálja a rendszert és ennek megfelelően a vele való bánásmódot. Csökken az ismerettartalom, előírások szerint folyik a tevékenység, nem igényli a folytonos gondolkodást és innovációt. Azaz maga a kultúra szegényedik el, ahogy a körülöttünk lévő világ változatossága csökken.

A hazai mezőgazdaság történeti elemzése mintapéldáját szolgáltatja annak, hogy milyen az, ha a gazdaság figyelmen kívül hagyja természeti alapjait, s nem a környezeti adottságoknak, hanem a szabályozóknak engedelmeskedik. Mind a mai napig a magyar mezőgazdaság struktúráját és termékszerkezetét nem a környezeti adottságok, hanem az agrárprotekciónizmus preferenciái szabták és szabják meg. Ezek a preferenciák egy adottságában változatos rendszert homogenizáltak, s a gazdálkodót rákényszerítették, hogy kis hatékonysággal és nagy ráfordításokkal kövesse a preferált termékszerkezetet.

A központi szabályozás az egyféleséget kényszerítette a gazdálkodóra. Ennek következménye, hogy egy adott rendszert alkalmassá kell tenni arra, amit elvárnak tőle. Pl. egy gabonatermelésre alkalmatlan földet arra alkalmassá kell tenni, hiszen a központi szabályozás ezt preferálja. A szabályozás a támogatásokon keresztül érvényesíti akaratát, s mivel a gabonatermesztést kedvezményezi az állattartással szemben, így azokat a rendszereket is alkalmassá kell tenni a gabonatermesztésre, amelyek pl. az állattenyésztésre lennének alkalmasak.

Az átalakított rendszerek fenntartása és maga az átalakítás is energiaigényes, a fenntartás állandó pótlólagos beavatkozásokat, új és új ráfordításokat követel. Vagyis nem a gazdálkodás igazodott a környezeti adottságokhoz, hanem a környezetet alakították a kívánalmaknak megfelelően. Természetesen így, sem hatékonyan gazdálkodni, sem a természeti környezetet megóvni nem lehet.

A fenntartható mezőgazdaság másik gátja a környezet-adekvát termelési technológiák hiánya. Mivel Magyarország területe jobbára sík vidék, ezért a termelési technológiák, gépek, berendezések stb., ehhez az adottsághoz igazodtak. A kisebb, de nem elenyésző dombvidéki terület adekvát termelési technológiája nem alakult ki, ugyanazok a nehézgépek állnak rendelkezésre, mint az Alföldön.

A fenntartható gazdaság megalapozásához tehát a legfontosabb elv, hogy minden környezeti rendszernek meg kell találni az adekvát hasznosítását, az ahhoz tartozó termékszerkezetet és technológiát. Ahol nem lehet a jelenlegi ismeretekkel hatékonyan gazdálkodni, ott a társadalmilag és ökológiailag leghasznosabb állapot a természetes, vagy természetközeli állapot biztosítása.

8. A stabilitás és a sokféleség megőrzésének az elve

A sokféleség és a stabilitás összefüggése kézenfekvő. Minél több elem van egy rendszerben az annál stabilabb. A sokféle elem sokféle kapcsolatot és szerveződést feltételez a rendszeren belül, feltételezi a viszonyok bonyolult alakítását. Az ilyen rendszert nehezebb kiborítani stabilitásából, hiszen ha egy-egy része sérül is, még mindig számos elem áll rendelkezésre, hogy megfeleljen a körülmények változásának. Emlékezzünk arra, hogy minden rendszer legfőbb tulajdonsága a környezethez való alkalmazkodás. A sok elemből álló rendszer alkalmazkodási képessége nyilván azért jobb, mert a változás megválaszolására nagyobb készletek állnak rendelkezésre.

Talán egyszerűbb megérteni ezt a gazdaság példáján keresztül. A változatos szerkezetű, nagy termékdiverzitást felvonultató gazdaság sokkal stabilabb, mint egy kevesebb terméket előállító. Ugyanis ha a piaci igények változnak, meglehet néhány termék kereslete lecsökken, de még mindig marad számos, amely iránt a kereslet fennmarad. Az a gazda, aki földjén csak kukoricát ültet, egy aszályos évben elveszítheti egész évi munkájának ellenértékét. Aki csak burgonyát ültet, elveszíthet hasznát azáltal is, hogy túl jó volt a burgonyatermés, s ezért olcsó a burgonya ára.

Látni kell, hogy minden ilyen esetben két dolog konfrontálódik. Az egyik, a stabilitásra való törekvés, a másik a produkció. Nyilván egyszerű nagy táblaméreten, ugyanakkor a technológiának a használatával gazdálkodni, és csak egy termék eladásával foglalkozni. Lehet, hogy ez bejön és jól járunk, de az is lehet, hogy nem.

Ha a rendszerek szintjén vizsgáljuk a stabilitás és produkció kérdését, akkor nyilván az összes részrendszernek változatosnak kell lennie a stabilitás érdekében, s közöttük lehetnek kis és nagy

nettó produkciójú rendszerek egyaránt. A természetes klimax társulások stabilak és kis nettó produkciójuk van, a pionírtársulások kevésbé stabilak és nagy a nettó produkciójuk. Ha a búzatablát ilyen pionír rendszernek tekintjük, akkor érthető, hogy az ember a nagy nettó produkciójú rendszereket akarja fenntartani, hiszen ebből tud elvenni a legtöbbet egy időben. Ha az összes élőhelyet nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy a stabilitás megőrzése érdekében minél több élőhely típust, minél nagyobb területen kell megőriznünk, ha a produkciót nézzük, akkor pedig azt mondhatjuk, hogy minél több pionír rendszerre van szükségünk. Ha ezt megféleltetjük a természet megőrzésének és használatának egyidejűségi elvével, akkor optimalizálni kell a rendszerünket, hogy kellően produktív, de még elegendően stabil rendszerben éljünk.

Ha végiggondoljuk, hogy mennyire szegényesek termelési rendszereink, akkor belátjuk azt is, hogy miért élünk instabil rendszerben. A mezőgazdaság területén alig néhány tucat fajt használunk fel a hihetetlenül gazdag faji diverzitásból. Még ha földi viszonylatban nézzük is, akkor is csekély számú használatba vont fajt állíthatunk szemben a kétféle milliónál bizonyára több földön élő fajjal. Tovább romlik a kép, ha azt nézzük, hogy a kevés felhasznált faj megoszlása milyen. Pl. Magyarországon két faj, a búza és kukorica foglalja el az ország összterületének, több mint 20%-át.

A lehetőség kiút a hasznosításba vont fajok számának növelése. Ez jó a gazdaságnak, mert nő a stabilitása, s jó a biológiai sokféleségnek is, mert az ember érdekeltté válik a hasznosításba vont fajok megőrzésében. Minél több fajt vonunk be a hasznosításba annál több fajt őrzünk meg, s annál inkább csökken a monokultúrák aránya.

A sokféleség társadalmi vonatkozása a kulturális diverzitás. Minden olyan törekvés, amely megszüntet, vagy erőszakosan beolvaszt kultúrákat, megpróbál egyformaságot teremteni, elszegényíti az emberiséget és a jövőt. A különböző kultúrák sokfélesége, a természetes rendszerek sokfélesége, az élőlények sokfélesége, a nézetek és vélemények sokfélesége mind-mind egy kiegyensúlyozott, távlatokban is fennálló fejlődés lehetősége.

9. A nem anyagi értékek haszn elve

Létezésünk minőségét az anyagi és anyagiakban nem mérhető javak egyaránt meghatározzák. Ma olyan világban élünk, ahol az értékmérő a pénz, az anyagi javak biztonsága. Az emberek törekvését ez az értékrend határozza meg. Mégis egyre szegényebbek vagyunk, hiányoznak életünkben azok az értékek, amelyekből az anyagi világ képzete megfosztott bennünket. Hiányzik vagy leértékelődött a kölcsönösség érzése, a szeretet, a béke megléte, az egészség megbecsülése, a természetes környezet tisztelete.

Újra az értékeink szintjére kell tehát emelni a békét, a kölcsönösséget, az egyenjogúságot, a szeretetet, a tudást, az egészséget, a tiszta és esztétikus természeti környezetet, amelyek megléte előfeltétel az egyének és a társadalom anyagi gazdagságának. A természeti erőforrások biztonsága, a környezet teljesítőképességének megőrzése, az iható víz, a tiszta levegő, a szennyezés mentes környezet, a táj esztétikumai mind-mind létezésünkhöz szükségesek, pénzben nem kifejezhető értékek.

Vannak más, szintén pénzben nem kifejezett értékek is, amelyek sokkal szorosabban köthetők gazdasági sikereinkhez, mint az előbb felsoroltak, és amelyekért szintén nem fizet senki. A közgazdaságtan ugyan a termelési tényezők között, a munka és a tőke mellett, a természeti erőforrásokat is számon tartja, de azokat általában, mint korlátlanul rendelkezésre álló, szabad javakat kezeli.

Ha kimegyek a piacra és megveszek valamit, szinte sohasem gondolkodom rajta, hogy miért is kerül annyiba. Most éppen egy kiló burgonyát vettem és azon gondolkodom, hogy miért került 50 forintba. Először az ÁFA jutott az eszembe, majd a termelő haszna, a befektetett költségek, a vetőburgonya, a műtrágya, a növényvédő szerek és a munkadíjak, illetve az ezek után is fizetett

adók. Fizettem-e vajon az erőforrások, pl. a földnek az értékéért, fizettem-e a műtrágyával, a növényvédő szerekkel okozott környezeti károkért és megfizettem-e azt a helyet, amelyet a természettől vettek el, amely így monokultúra és nem életközösség? Nyilván mindezekért nem fizettem, és nem fizettünk sohasem.

Az erőforrásoknak tehát nem fizetjük meg a teljes értékét. Az ár az erőforrás teljes értéke nélkül képződik, így nem keletkezik forrás az erőforrások fenntartására. Kinek és miből kellene megfizetni az erőforrások fenntartását. Az állam számtalan módon veszi ki zsebünkből a pénzt, adók, díjak, újabb és újabb jogcímek látnak napvilágot. Ezeknek az elosztása során azonban nem, vagy csak nagyon kevés jut az erőforrások megőrzésére. A kérdés tehát kettős. Újabb jogcímet kell e keríteni újabb adók kivetésére, avagy a meglévő állami bevételeket kell úgy elosztani, hogy azokból e feladatokra is elegendő jusson?

11. Az eltartó-képesség szerinti használat

"A Föld ki tudja elégíteni mindenki igényét, de nem tudja kielégíteni mindenki kapzsiságát". Nyilvánvaló, hogy a bioszféra eltartó-képessége egy adott tudományos-technikai színvonalon megszabja az eltartható egyedek számát. Ennek az összefüggésnek mindhárom eleme kölcsönhatásban van egymással. A nem megfelelő egyedszám a tűrőképességet meghaladhatja, s ez esetben akár a tudományos-technikai színvonal növelése esetén is csökken az eltartó-képesség. Ez kezdetben bizonyos egyedcsoportok életkörülményeinek leromlásával, majd az egyedszám csökkenésével járhat. Az összefüggés azonban más megvilágításban rámutat arra, hogy ha a tudományos-technikai színvonal növekszik s a népesség nagysága nem változik, akkor a tűrőképesség figyelembevételével a népesség életszínvonala javítható.

Az eltartó-képesség azt mutatja meg számunkra, hogy egy adott környezeti rendszer, adott használat mellett, hány egyedet képes eltartani. Az eltartó-képesség olyan általános természeti törvény, amely az emberi népességre is ugyanúgy vonatkozik, mint bármi másra. Így tehát feltehetjük azt a kérdést, hogy a bioszféra hány embert képest eltartani? Úgy tűnik, hogy annyit mindenképpen, mint amennyi ma él a földön. Biztos ez?

Nem! Ha nő a fogyasztás, ez származhat abból is, hogy nő a népesség, de abból is, hogy adott népesség többet fogyaszt, akkor fenntartható módon addig növelhetjük a fogyasztásunkat, amíg el nem érjük az adott rendszer eltartó-képességét. Ha ezt elértük, akkor még jó darabig növekedhetünk tovább, csak ilyenkor már a rendszer tartalékait fogyasztjuk. Ezt azért tehetjük meg, mert a források egy időben állnak a rendelkezésünkre. Egy idő után azonban, miután a rendszert kimerítjük, csökkenni fog annak eltartó-képessége, s miután mi is elfogyasztottuk az egy időben rendelkezésre álló forrásokat, népességünk összeomlik, s átmenetileg az aktuális eltartó-képesség szintje alá fog csökkenni.

Szemléletesen írja le e történetét Garrett Hardin tanulmánya 1968-ban, aki a közlegelő tragédiájának nevezi az eltartó-képesség feletti használatot. Adott egy faluban egy legelő, ahol tíz gazda tíz tehenet legeltet. Mindegyik tehén 1000 fontot nyom. Az egyik gazda azonban szeretné hasznát megduplázni és még egy tehenet csap ki a legelőre. A fű így 11 marha között oszlik meg és ennek megfelelően egyenkénti súlyuk 900 fontra csökken, miközben összsúlyuk változatlan. A gazda, aki kicsapta a tehenet, 800 fontot nyert az ügyleten, a többiek 100 - 100 fontot vesztenek. Igen ám, de megirigyelve a többi gazda eme gazdát, ők is szeretnék egy-egy tehenet kicsapni a legelőre. Ha négyen teszik ezt meg, akkor még nekik négyüknek több hasznuk van a négy állatból, mint az egyből, mert 200 fontot nyernek, az eredeti 1000-hez képest. Ehhez még az is kell, hogy a többi hat gazda ne kifogásolja saját veszteségeit, és ne akarjon ő is újabb marhát kihelyezni a legelőre. Ha viszont öten teszik ezt meg, akkor már egyiküknek sincs haszna, csak a többi ötnek van vesztesége. Ha azok is szeretnék a veszteségüket csökkenteni, úgy döntenek, hogy nem

hagyják magukat, és újabb marhákat helyeznek ki. A 20 tehénél a két tehenes gazdák teheneinek együttes súlya már nulla lenne, a második tehenet beengedő gazda jövedelme az eredeti állapothoz képest pedig -1000 font. Ha tehát minden gazda, felbátorodván az első gazda nyereségén újabb tehenet hajt ki a közlegelőre, a legelő is és a marhák is elpusztulnak, s a történet minden gazda számára 100%-os veszteséggel zárul.

12. A körfolyamatokban történő összekapcsoltság elve

Az anyag áramoltatásának ciklusossága a globális rendszer egészében és alrendszeiben is érvényesül. A termelői, fogyasztói és lebontói folyamatok a rendszer elemeinek összekapcsoltságán keresztül, helyi és globális szintű biogeokémiai ciklusokba áramlanak. Ehhez képest a humán gazdaságot jobbra lineáris termelői és fogyasztói kapcsolatok jellemzik. A linearitás miatt alacsony a hatékonyság, nagy az energiavesztés, sok a termelési hulladék. A rendszerből szinte teljesen hiányzik a lebontási fázis, ezért a termelési hulladék nem hasznosul az újabb termelési folyamatban, hanem szemétté válik. Mivel a lebontási fázis hiányzik lehetetlen a bevont erőforrások fejlesztése, de egyszerű fenntartható használatuk sem tud megvalósulni. Ezzel szemben a teljes termelői, fogyasztói, lebontási ciklus fejleszti bevont erőforrásait, pl. a termelés fölöslege a biogeokémiai ciklusokban fosszilizálódik. Az ember azt a meglévő lehetőséget sem használja ki, hogy a természetes rendszer lebontási ciklusaihoz illessze termelési hulladékait. Ez lehetetlenné válik a hulladékok megsemmisítésével, illetve a természetidegen anyagok termelésével.

13. A szubszidaritás elve

A szubszidaritás elve azt jelenti, hogy a döntéseket azon a szinten kell meghozni, ahol a döntési kompetencia a legindokolhatóbb, azaz, azok a közösségek hozzanak döntést, akiket az érinteni fog. Más összefüggésben is láttuk, hogy a fenntarthatóság talán legfontosabb jelzője a "helyi". Hangsúlyoztuk a helyi erőforrások használatának szükségességét, a helyi ökológiai viszonyokhoz igazodó gazdálkodási módokat, a helyi, alkalmazkodott kultúrák megőrzését, s ezekkel összefüggésben kiemelkedő jelentősége van a helyi döntéseknek. Szeretnénk ugyanakkor figyelmeztetni, hogy a szubszidaritás elvének gyakorlása nem jelenti automatikusan a jó, a fenntarthatóság irányába ható döntéseket. Ha a közösség nem rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyek alkalmassá teszik a többi elv fontosságának felismerésére és alkalmazására, akkor a helyi döntések csak fokozni fogják a gondokat.

A szubszidaritás elvének érvényesüléséhez szükség van a központi hatalom oldására, az egészséges és ép környezethez való jog biztosítására, a helyi ismeretek fokozására, a helyi közélet demokratizálására, a környezeti szemlélet és tudatosság kialakítására.

A fenntartható társadalmi és gazdasági struktúra alapelveit a fenntartható fejlődés ökológiai alapja szolgáltatja. A társadalom a teljes jogú egyénből és azok közösségeiből építkezik rendszerré. Az egyén érdekeinek megvalósulása a közösségen keresztül ütközik, vagy azonosul más egyénnel vagy közösségek érdekeivel, s a különböző érdekek szelekcióját a kölcsönösség adja. A kölcsönös nagylelkűség, a közösségi érzés újraéledése ebben a szerkezetben nem a közösség kötelező diktátuma, hanem az egyén egzisztenciális létének kiteljesedési lehetősége. A mindenkire kötelező parancsokat osztogató, monolit hatalmi struktúrával szemben, amely a kölcsönösség elszegényedéséhez, az egyéni és csoportérdekek kialakulásához vezetett, az új szerkezetben az egyén vágyai válnak a közösség szervező erőivé, amelyek egy decentralizált irányítási rendszerben intézik saját ügyeiket. A döntés áthelyeződik a döntés közvetlen határfelületére,

csökken a központi felelősség és a sematizálásból adódó tévedési lehetőség. Nő a szabadságérzet és a tényleges beleszólás a közösség sorsának intézésébe.

A helyi irányítási rendszerek jobb működési folyamata a helyi viszonyok reálisabb helyzetismeretén és helyzetelemzésén alapul. A döntési folyamatot a helyzetelemzés, az alternatívák megfogalmazása és kidolgozása, valamint az érdekegyeztetés vezeti be. A döntés és a döntési folyamat minden egyes fázisának szempontja a nagyobb struktúrák felé való érdekegyeztetés, a fenntartható fejlődés elveinek szem előtt tartása, a környezeti, társadalmi és gazdasági érdekek összeegyeztetése.

A közösségszervezés alapja az egyén akarata, az odatartozás érzése, a legkülönbözőbb érdekek azonossága, az azonos tevékenység, az etnikai összetartozás stb. A közösségszervezés és működés szabadságának szoros kapcsolata van egy ökológiai célokat kitűző társadalom megvalósulásával. Egyrészt mert az ökológikus társadalom szükséglete a civil illetve a közösségi társadalom, másrészt pedig az önkormányzati, öngazgatási szintek adnak lehetőséget a környezeti gondok reális felismerésére és megoldására.

Ennek a szerkezetnek minden eleme a környezet, társadalom és gazdaság valós elemeihez köthető. Nem mesterségesen kijelölt megyehatárok, hanem a természet- és gazdaságföldrajzi, az ökológiai, a közösségi és termelői viszonyoknak megfelelő átfogó önrányítási egységek határfelületei jönnek létre, amelyben a rendet és harmóniát a körülményekhez való állandó alkalmazkodás szükségessége biztosítja, s nem a kívülről jövő akarat. Ez a heterogén rendszer, amely figyelembe veszi a helyi adottságokat, ökológiai viszonyokat, a rendelkezésre álló erőforrásokat, termelési tradíciókat, a népesség összetételét, szakmai képzettségét, kultúráját stb., stabilabb és rugalmasabb is egyszerre a monolit struktúrákkal szemben, mind gazdasági mind társadalmi vonatkozásban. A kis gazdasági egységek miatt a gazdaság rugalmas, gyors, a szükségleteknek megfelelő válasza képes, s az átalakulás, átállás nem jár nagyobb megrázkódtatásokkal.

14. A koegzisztencia elve

A fenntartható fejlődéshez tartozó új struktúra lényege a monolitikus rendszer felváltása egy elemeiből szerveződő, kicsiny szervezeti és gazdasági egységekből felépülő változatos rendszerrel. Ahogy a társadalom az egyénből, családból s azok érdek- és érzésközösségeiből épül szervezett egységgé, úgy a gazdaság is az egyénhez és közösségeihez köthető kis gazdasági egységekből tevődik össze. Ebben az esetben nem az egymás vállán való állás, hanem az egymás mellett való létezés valósul meg.

A látszólag diszkrét egységek, amelyek egymás kiegészítői és kölcsönös kiszolgálói, végül nagyobb struktúrákba szerveződnek. A sok egységből felépülő szervezet képes rendszerként működni, s megvalósítani azt a demokratikus és a mindenkori helyzetnek megfelelő irányítást, amely nem idegen a rendszer belső lényegétől. Az irányítás a rendszer lényegéből fakad, s nem attól elszakadt mesterséges konstrukció.

Ez a koegzisztens, együtt élő társadalom képe, amelyben az emberek, helyi közösségek és nagyobb szerveződések kiegészítik, de nem uralják egymást. A koegzisztencia lényege az "élni és élni hagyni" elv. Kevés azonban a koegzisztenciát csak az emberi társadalmon belül megvalósítani, együtt kell élni a körülöttünk lévő természetes világgal. A természeti erőforrások használatának és megőrzésének egyidejűségi elve most itt köszön vissza a koegzisztencia élni és élni hagyni elvében. Az embernek fel kell ismernie a természet más teremtményeivel való együttélés szükségletét is, felismervén a kölcsönös függőség megmásíthatatlan tényét, mivel az ember is része a természet rendszerének.

Az emberiség jelenleg sem a körülötte lévő más élőlényekkel, sem pedig önmagával nem él békességben, nem az együttélés, hanem az uralkodás, függőségben tartás valósul meg. Az ENSZ szerint a világ népességének leggazdagabb 20%-a osztja meg a megtermelt jövedelmek majdnem

83%-án, a második 20%-nak is még majdnem 12% jut. Könnyen beláthatjuk, ha mindenki úgy élne, mint itt, a második 20%-ban tartózkodók, akkor a jelenleg igénybevett forrásoknak mindössze 60%-át vennék igénybe. Ez azt is jelenti, hogy a leggazdagabbak jólétének feláldozásával a Föld népességének 60%-a elfogadhatóan jó színvonalon élne, s a bolygó is megszabadulna a terhek 40%-tól.

A fenntartható fejlődés elveinek gyakorlati alkalmazhatósága

A fenntartható fejlődés elveinek ismerete állandó támpontot adhat a számunkra, hogy eligazodhassunk a világ dolgaiban. A tervezőnek, aki stratégiát, fejlesztési tervet, vagy akár csak egy projektet tervez, ismernie kellene az elveket, a tervet ezeknek kellene megfeleltetnie. Ha ez így történne a tervek megvalósítása nem vezetne problémákhoz, a jó tervezés megelőzné a problémákat.

Ha a tervezők nem használják az elveket, akkor a döntéshozóknak kellene ismernie azokat, hogy képesek legyenek a fenntartható fejlődés érdekében megfelelő döntéseket hozni. Az sem ártana, ha tudnánk, hogyan is állunk a fenntarthatóság vonatkozásában, s milyen irányba mozdulunk el. Ennek érdekében mérni kellene a jelenlegi állapot fenntarthatóságát, s időről időre kontrollálni kellene előrehaladásunkat, vajon jó irányba haladunk-e, javítunk, avagy rontunk fenntarthatósági esélyünkön. Legyünk őszinték, jelenleg nem ismerünk olyan mérőszámokat, divatosan indikátorokat, amelyek alkalmasak lennének a fenntarthatóság mérésére, követésére. A fenntartható fejlődés elvei ebben is segítséget nyújthatnak, mert kapaszkodóként szolgálhatnak abban a vonatkozásban, hogy mit kell mérni.

A fenntartható fejlődés elvei nemcsak az analízisekhez adnak útmutatást, hanem a megoldásokhoz is. A fenntartható társadalom megvalósításának nagyon sok követelménye van, s nyilván a megoldások is, mint ahogy a problémák is, rendszerjellegűek. Ennek a hatalmas tortának csak egy szeletét, a szabályozás megváltoztatásának a módját dolgoztuk fel, bemutatván, milyen szabályozást igényelne az elvek tudatos alkalmazása.

A fenntarthatóság mérése, kimutathatósága

Néhány probléma

- A fenntarthatóság mérését indikátorokhoz kötő próbálkozások rendre megtörnek a fenntartható fejlődés integritásán.
- A fenntartható fejlődés három szegmensét általában különálló, szektorokhoz kötődő indikátorokkal kívánják jellemezni, amely ilyen módon legfeljebb a kérdéses szektort, vagy szegmenset jellemzi, de nem mutatja a fenntartható fejlődéshez való viszonyt.
- Az ún. aggregát indikátorok nincsenek kiegyensúlyozva a három szegmens szempontjából, vagy gazdasági, vagy környezeti, vagy társadalmi szempontból túloznak.
- Mivel minden egyes megnyilvánulás (pillanatnyi állapot) a globális rendszer struktúrájában realizálódik (a struktúrában realizált irányítás és irányítottság eredménye), ezért nehéz leválogatni a különböző helyi szintű ható és fogadó tényezők összekapcsoltságát.
- Minden megnyilvánulásban jelen van a minden, mindennel összefügg törvénye.

- A hatás – állapot – eredmény – válasz indikátorok esetében az állapot és az eredmény már komplex megnyilvánulása a rendszernek, és a válasz sem csak a kívánt célterületre hat.
- A problémák és a megoldásukra meghatározott prioritások időlegesek.
- Nem állapot van, hanem folyamat.
- Nem tudjuk igazán, hogy az indikátorok milyen összefüggéseket indikálnak, ezért nem is tudjuk, hogy hová és hogyan avatkozzunk be.

Néhány elvi alap

- A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jobblét megvalósítása, anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednénk.
- Az indikátoroknak nem az egyes összetevőkre, hanem integráló tulajdonsággal bíró jellemzőkre kell vonatkozniuk.
- Az összehasonlítás alapja, mindig csak az önmagához való hasonlítás lehet.
- Nem a pontos kiszámíthatóságra, hanem a hasonlóság fokának meghatározására kell törekedni.

A fenntartható fejlődés kimutathatóságának módszere függ attól, hogy a fejlesztés milyen szintjét vizsgáljuk.

Ha területfejlesztési terveket vizsgálunk, akkor azt kell elemeznünk, hogy a területfejlesztési tervek mennyiben felelnek meg a fenntarthatósági elveknek. Lényeges kérdés, hogy minden elvnek kimutathatónak kell lennie, s nem elegendő, hogy az elvek többsége teljesül. Még az sem megengedhető, hogy egyetlen egy elvben eltérés van, hiszen az a rendszer konzisztenciáját borítja fel, s így a fenntarthatósági kritérium nem fog teljesülni. Tehát nem lehet elfogadni azt az okoskodást, hogy legyenek egy operatív programnak megengedő és megszorító projektjei, azaz legyenek olyanok, amelyek szabadjára engednek egy-egy gazdasági folyamatot, míg más projektek ennek a hatását próbálják kompenzálni, környezeti vagy társadalmi oldalon.

Tervezésnél az elveket tudatosan tervezzük, de a terv megvalósulásának, hatásának nyomonkövetésére az elvek kimutatására szolgáló indikátorokat határozzuk meg. Az indikátorok adott pillanatban az adott állapotot mutatják, nekünk pedig folyamatokat kell vizsgálni. Ennek kritériumát akkor tudjuk teljesíteni, ha az indikátorok alakulásának trendjét figyeljük. Ez esetben is a trendek mindegyikének a fenntarthatóság irányába kell mutatniuk, ellenkező esetben nem fog teljesülni a fenntarthatósági elvárás.

Az egyes projektek esetében a projekt viszonyát tisztázzuk a fenntarthatósági program más elemeihez, illetve a projektet önmagában is vizsgáljuk. A projektet a program vonatkozásában úgy vizsgáljuk, hogy a fenntarthatósági elvek teljesülésével kapcsolatban kérdéseket teszünk fel, s megvizsgáljuk, hogy a kapott válaszok milyen irányban befolyásolhatják a rendszer egészét. A projekt önmagában való jóságát a **társadalmi hasznossággal** jellemezhetjük.

A fenntartható fejlődés elvei és kimutathatóságuk a helyi tervekben

A következőkben a fenntartható fejlődés elveinek kimutathatóságához kívánunk módszert adni. Egy terv, stratégiai elemzésénél meg kell győződnünk, hogy vajon megtalálhatók-e benne a fenntarthatóságot biztosító elvek. Az elmúlt időszakban számos stratégiát vizsgáltunk át, s mondhatjuk, hogy nem találtuk bennük a fenntarthatóságra törekvés nyomát sem. Nem is lehet

elvárni az elvek meglétét, amíg a stratégiakészítők előtt nem ismertek. Ha viszont a tervezők megismerik, útmutatóként használják azokat, akkor nyilván minden elv kimutatható lenne a tervekben.

1. A holisztikus megközelítés elve

- Van-e a tervben ok-okozati elemzés, un. probléma-fa vagy problémaháló, s erre választ adó célfa?

Ez esetben azt vizsgáljuk, hogy minden probléma meghatározásra került-e, feltárássra kerültek-e a problémák gyökerei, s a probléma-összefüggésre válaszol-e a terv vagy csak az un. prioritásokat határozta meg.

- Feltárta-e a terv a problémaháléhoz tartozó ismeret-struktúrát, meghatározta-e az ismereti hiányokat, vagy csak a meglévő ismeretekre, információkra épít?

Általánosan elterjedt, hogy egy tervet a meglévő információkra alapozunk, s nem törődünk azokkal az ismeretekkel, amelyekkel nem rendelkezünk. Ilyenkor elfelejtjük meghatározni az ismereti hiányokat, s torz információs struktúrát alkalmazunk. Pl. számos gazdasági információ van, de kevesebb a társadalmi, és még kevesebb a környezeti.

- Meghatározza-e a terv a különböző intézkedések környezeti, gazdasági és társadalmi hatását? A közvetlen és közvetett hatásokat is be kell mutatni, sőt a hatások következő generációit is elemezni kell.

- Vizsgálja-e a terv önmagát, bemutatja-e terv egészének hatását megvalósulásának esetén?
- A terv által javasolt megoldások mennyiben vonatkoznak az okokra, és mennyiben az okozatokra?
- Megvizsgálta-e a terv, hogy végrehajtása esetén milyen hatással lesz a tervezési területen kívül eső, tágabb környezetre?

Általánosan elterjedt, hogy a terv csak az adott lokációra ad pozitív választ, de nem foglalkozik azzal, hogy amivel megoldja az adott problémát, az milyen hatást vált ki környezetében. Ezek a hiányok okozzák az áttérheléseket, amikor egyik helyről a másikra, vagy egyik erőforrásról a másikra hárítjuk át a terheket.

- Tartalmaz-e a terv olyan tervrészeket, amelyek foglalkoznak az ismeret-hiányok pótlásával, és beépítésével a tervbe?
- Van-e a tervnek a holisztikus szemléletmódra való neveléssel kapcsolatban intézkedési terve a különböző társadalmi szereplőkre vonatkozóan?

Mind az iskolában, mind a felnőttoktatásban, de a döntéshozók, média esetében is kell ilyen törekvéseknek lenni a tervben.

2. Az integrációs elv

- Szektorokhoz köti-e a terv a különféle vizsgálatokat, és terveket, vagy az egyes terveket integrálja, s az összes szektor feladatává teszi?
- Szektorokhoz kötődnek-e az egyes terv-fejezetek, avagy integráló témák a fejezet címei?
- Kiegyensúlyozott-e a terv egészében a gazdaság, társadalom, környezet szempontjainak jelenléte, avagy egyik, vagy másik elem túlsúlyos?
- Van-e a tervnek az integrált intézményrendszerre vonatkozó javaslata, azaz vannak-e a tervnek új javaslatai a megelőző, szektorális intézkedések, szabályozók és intézmények leváltására?

- Vizsgálja-e a terv önmagát, hogy a benne szereplő ágazati javaslatok milyen hatással vannak egymásra, erősítik, vagy gyengítik egymást a fenntarthatóság vonatkozásában? Van-e a terv elemeknek konzisztencia vizsgálata?

3. A tartamosság elve

- Számba veszi-e a terv a rendelkezésre álló erőforrásokat?
- Értékeli-e a terv a jelenlegi természetierőforrás-használat ütemét a lehetőségek függvényében?
- Értékeli-e a terv a tervezett térség függőségét a külső természetierőforrás-használattól?
- Értékeli-e a terv az erőforrás-felhasználások hatékonyságát?
- Vannak-e a tervnek javaslatai a fenntartható erőforrás-használatra és annak nyomon követésére?

4. A természeti erőforrások használatának és megőrzésének egyidejűségi elve

- Vizsgálja-e a terv a jelenlegi erőforrás-használati módokat a fenntartható használat szempontjából?
- Van-e a tervben olyan intézkedés, amely a fenntartható erőforrás-használattal kapcsolatos ismereteket, kutatást, technológiai fejlesztést segíti elő?
- Megenged-e a terv olyan fejlesztéseket, amelyek nem szolgálják a fenntartható erőforrás-használatot?
- Ellenőrizte-e a terv az ezzel kapcsolatos állításait?

5. A megelőzés és az elővigyázatosság elve

- Tartalmaz-e a terv olyan elemzést, amely megvizsgálja a terv egészének kihatását a fenntarthatóság esélyeire?
- Vizsgálja-e a terv az új fejlesztéseket, az egyes projekteket a társadalmi hasznosság kritériumai szerint?
- Vizsgálja-e a terv a fejlesztések hosszú távú, lehetséges hatásait?
- Vizsgálja-e a terv a fejlesztések közvetett hatásait?

6. Az alkalmazkodási formák megőrzésének elve

- Vizsgálja-e a terv, hogy a mezőgazdaság termékstruktúrája mennyiben épül a tájfajtákra?
- Mennyiben kívánja a terv bevonni az alkalmazkodott fajtákat a termékstruktúrában?
- Van-e a tervben olyan intézkedés, amely a helyi szerves kultúrák megőrzését igyekszik előmozdítani?
- Milyen mértékben mozdítja elő a terv a külső tőke bevonását?
- Mennyiben épít a terv a tervezési terület endogén forrásaira (humán, természeti-erőforrások, tőke)?

7. A helyi erőforrások hasznosításának elve

- Vizsgálja-e a terv a helyi és külső erőforrások felhasználásának az arányát a jelenlegi gazdaságban?

- Vizsgálja-e a terv a helyi erőforrásokból származó jelenlegi hasznok részarányát?
- Vizsgálja-e a terv a helyi erőforrásokban rejlő potenciálokat?
- Vizsgálja-e a terv a külső erőforrásoktól való függőséget?
- A fejlesztési szándék milyen arányban veszi figyelembe a külső és belső erőforrásokat?

8. A környezet-adekvát hasznosítás elve

- Foglalkozik-e terv az adott terület ökológiai helyzetének feltárásával?
- Foglalkozik-e a terv azzal, hogy az ökológiai tényezőket és ennek következtében az élőhelyeket milyen területeken és milyen mértékben változtatták meg?
- Tervezi-e a program a sérült ökológiai rendszerek helyreállítását?
- Azok az új környezet használatok, amelyeket tervez, együtt járnak-e a környezeti rendszerek megváltoztatásával?
- Az új környezeti használatok mennyiben vették figyelembe a helyi ökológiai adottságokat?

9. A stabilitás és a sokféleség megőrzésének elve

- Felméri-e a terv a kiindulási állapot sokféleségeit? (biológiai, termék, kulturális diverzitás)
- Bővíti vagy szűkíti a terv a termékdiverzitást?
- Hogyan viszonyul a termékdiverzitáshoz az egyes termékféleséghez tartozó méret?
- Hogyan változik a tervezési terület élőhelyi változatossága a potenciális állapothoz képest?
- Hogyan változik a tervezési terület élőhelyi diverzitása a jelenlegi állapothoz képest?
- Változhat-e a terület faji diverzitása a terv következtében, vannak-e a terv által veszélyeztetett vagy kitüntetett fajok?
- Hogyan változik a fajta-diverzitás a mezőgazdasági termékszerkezetben?
- Várható-e a helyi szerves kultúrák sérülése, leépülése vagy megerősödése a terv következményeként?

10. A nem anyagi értékek haszn elve

- Vizsgálja-e a terv, hogy a fejlesztések milyen negatív externális hatásokkal járnak?
- Számszerűsíti-e a terv a negatív externális hatásokat?
- Vizsgálja-e a terv a negatív externális hatásait a természeti tőkére (naturáliákra)?
- Számba veszi-e a terv a naturáliák értékét?
- Vizsgálja-e a terv a fejlesztés hatását a tájképre?
- Vizsgálja-e a terv az emberek megelégedettségét a fejlesztések megvalósulása kapcsán?
- Vizsgálja-e a terv a fejlesztés hatását az emberek egészségi állapotára?

11. Az eltartó képesség szerinti használat

- Foglalkozik-e a terv az eltartó-képességgel, annak mértékével a különböző erőforrások és ökológiai rendszerek esetében?
- Vizsgálja-e az eltartó-képesség adta határokat a terv az új fejlesztések vonatkozásában?
- Állít-e indikátorokat a terv az eltartó-képesség változásának nyomon követése érdekében?

12. A körfolyamatokban történő összekapcsoltság elve

- Vizsgálja-e a terv a meglévő gazdasági, társadalmi, környezeti folyamatok összekapcsoltságát?
- Foglalkozik-e a terv a különböző projektek összekapcsolhatóságával, anyag és energia inputok, outputok vonatkozásában?
- Foglalkozik-e a terv a termelői-fogyasztói mintázatok helyi összekapcsoltságával?
- Növeli-e a terv a hulladék anyagok újrahasznosítást?

13. A szubszidaritás elve

- Kik készítették a tervet? (helyi: nem helyi szakértők)
- Kiket hallgattak meg a terv készítése közben?
- A megkérdezettek hogyan alapozták meg azokat a véleményüket, amelyeket figyelembe vettek?
- Milyen koncepció alapján készült a terv?

14. A koegzisztencia elve:

- Feltárta és bemutatta-e a terv a különböző szereplők érdekeit?
- Megvizsgálta-e a terv, hogy a felhasznált erőforrások hasznain kik és milyen mértékben fognak osztozni?
- Megvizsgálta-e a terv, hogy kik lesznek a program megvalósításának a teherviselői, és milyen terheket fognak elviselni?
- Vizsgálta-e a terv a tőketulajdonosok és bérmunkások arányának változását a program következtében?
- Vizsgálta-e a terv a természeti környezet és élő alkotóinak státusz változását a terv következményeként?
- Vizsgálta-e a terv a különböző társadalmi rétegek szociális helyzetének elmozdulását a program végrehajtása során?
- Vizsgálta-e a terv a műveltségi területek megváltozását, a terv hatását a szellemi életre, tudatra, oktatásra, ismeretekre, művészetekre, művelődési lehetőségekre?
- Vizsgálja-e a terv a demográfiai változásokat? Hogyan hat a terv a népesség vándorlásra, a korstruktúrára?
- A terv mennyiben szelektív/kontraszelektív az egyes meghatározható társadalmi csoportok esetében?

Az egyedi projektek vizsgálata

Bármibe is fogunk bele, közvetett vagy közvetlen módon beleavatkozunk környezetünkbe. Tehát mindennek van környezeti hatása. Ami nem mindegy a hatás mértéke, és az általa okozott változás foka.

Ha egy-egy projektet szeretnénk minősíteni a fenntarthatóság szempontjából, akkor meg kell vizsgálni, hogyan viszonyul az a fenntarthatósági elvekhez, s a fennálló viszonyokhoz. Ezért végig kell vezetni a projektet a fenti kérdések során, s azt kell megvizsgálni, hogy a projekt megvalósítása esetén mennyiben fog változni a fenntarthatóság helyzete az adott helyszínen. Az adott helyszínen a projekt hatásfelületét jelenti.

Milyenek a fenntartható fejlődés kritériumait figyelembe vevő projektelemzések, vizsgálatok?

Tekintettel arra, hogy a fenntartható fejlődés a gazdaság, társadalom és környezeti kérdések együttes kezelését igényli, így nem engedhető meg a hatásvizsgálatok különálló elvégzése sem. A szinte már átláthatatlan és kezelhetetlen hatásvizsgálati előírásokat, hasonlóan az IPPC (Integrated Pollution Prevention Control – Integrált Szennyezés-megelőzési Eljárás)) direktívához, amely az engedélyezési eljárásokat egy mederbe tereli, a különböző hatásvizsgálati előírásokat is egy hatásvizsgálati rendszerbe kellene integrálni. Helyes lenne ezt a rendszert **integrált fenntarthatósági elemzésnek** nevezni.

Milyen elemekből álljon az integrált fenntarthatósági elemzés az egyes projektek esetében?

- A különböző alternatívák bemutatása
- Az alternatívák egyenkénti vizsgálata a fenntartható fejlődés szempontjai szerint
- Életciklus analízis
- Globális költség-haszonelemzés, (ennek keretén belül a negatív externális hatások környezetre, és természeti erőforrásokra gyakorolt hatása)
- A leszakadt társadalmi csoportokra, és nők egyenjogúságára gyakorolt hatások vizsgálata
- Társadalmi konfliktusok vizsgálata (ld. konfliktuselemzés, „A projekt támogatás problémás területei” fejezet B.3. pontját)
- Konzisztencia vizsgálat, annak vizsgálata, hogy a kiválasztott projekt, hogyan illeszkedik más projektekhez

A különböző alternatívák bemutatása:

A költséghatékonysági elemzések nem arra hivatottak, hogy egy megoldás költséghatékonyságát vizsgálják meg, hanem arra, hogy a legtöbb alternatíva költséghatékonyságát megvizsgálva választási lehetőséget nyújtsanak a lehetséges megoldások közül. Ezért, ha egy cél elérését tűzzük ki célul, mindig be kell mutatni a cél eléréséhez vezető alternatív javaslatokat. A helyes eljárás, ha a megrendelő (befektető, vállalkozó) több alternatívát dolgoztat ki, más-más tervezővel.

Az alternatívák egyenkénti vizsgálata:

A tervezők által felállított különböző alternatívákat, ugyanolyan metódus szerint, de más-más elemzők vizsgálnák. Ezzel a folyamattal kiküszöbölhető, hogy a tervezők bizonyítsák az általuk kiválasztott alternatíva helyességét. Így valódi alternatívák vetélkednének, s nem a prekoncepciók valósulnának meg.

Életciklus analízis:

A hulladékgazdálkodás kapcsán ma már kezd elterjedni az életciklus analízis, amelynek keretében arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy-egy termék életútja alatt, hogyan alakul annak környezeti viszonya. Bár az életciklus analízisek nem teljes körűek, hiszen csak az „első generációs” hatásokkal foglalkoznak, alapvetően helyes elgondoláson alapulnak. Hasonlóan az egyes termékek életciklus analíziséhez, a vizsgálatot ki kell terjeszteni az egyes projektekre is. Ennek során vizsgálni kell a fejlesztés létesítéséhez szükséges erőforrások körét, s az azok felhasználásakor fellépő környezetterhelést, az üzemeltetés környezeti, gazdasági és társadalmi együtthatását, a létrejött termék viszonyát a fenntarthatósághoz, illetve a fejlesztés utóéletét, nevezetesen a működés befejezte után, milyen társadalmi, környezeti gondokat jelent a valamikori fejlesztés.

Életciklus analízis nélkül nem tudunk globális költség-haszonelemzést végezni, mert az elemzést az életciklus minden megnyilvánulásához kötnünk kell.

Globális költség-haszonelemzés:

A globális költség-haszonelemzés egy olyan egyesített elemzés, amely egyszerre reflektál a fenntartható fejlődés mindhárom szegmensére. A költség-haszonszámításoknak jelenleg is több generációja létezik, de egyikük sem elégíti ki a fenntartható fejlődéshez való viszonyulását a projektnek.

Az üzleti költség-haszonszámításokon túl a költség-haszonelemzés, amelyet az Európai Unió megkövetel, pl. az ISPA projektekkel kapcsolatosan, vizsgálja az externális hatásokat is. Externális hatások azok a hatások, amelyek egy adott termelői vagy szolgáltatói rendszer szereplőin kívül, a külső szereplőkre is hatnak. Az externális hatások lehetnek negatívak is pozitívak egyaránt.

A negatív externáliák elnevezés egyébként Pigou-tól származik, aki észrevette, hogy a termelői tevékenységek hatásai nemcsak a vevőt és az eladót, de másokat, a társadalom egészét is terhelik. Ennek hatására a társadalom jóléte is csökkenhet. A termelő indirekt módon áthárítja a társadalomra a termelési költség egy részét, azaz a termelés negatív externális hatásait a társadalommal fizetteti meg. Pigou szerint a megoldás az, ha a termék termelésének egyéni és társadalmi költségét egy szintre hozzuk. Ez úgy lehetséges, ha a termelő fizeti meg az általa okozott kár elhárításának költségét. Azonban a termelő ezt közvetlenül nem tudja megtenni, ezért adót fizet, az bekerül a költségvetésbe, majd az újraelosztás rendszerén keresztül az adóból kártalanítják a környezetet, társadalmat. Ez a negatív externáliák internalizálása.

Mi ezzel az elvvel a probléma? Természetesen nemcsak az elvvel, de az erre épülő gyakorlattal is komoly problémák vannak.

Nem lehet megállapítani az externális hatásokban való részesedés valós mértékét.

Egy-egy negatív környezeti hatást számos tényező együttesen vált ki. Ezt tartják a kumulatív és késleltetett hatások is. Ebből a komplex hatásmezőből sohasem lehet kihámozni az egyéni felelőséget, megállapítani, hogy a romláshoz, ki milyen mértékben járult hozzá.

A termelési folyamat egyéni haszna a legtöbbször akkor sem lenne elegendő a károk elhárítására, ha azok orvosolhatók lennének.

Ha képesek lennének meghatározni a károkozó tényleges felelőségét, s szeretnék a kárt megszüntetni, nagy valószínűséggel akkora igénye lenne a helyreállításnak, amelyet a termelő egyéni haszna nem tudna fedezni. Ezért van az, hogy a bírságok, adók mértékét mindig az elviselhetőség, a kifizethetőség szintjén kell megállapítani. Ehhez igazodnak a határértékek is.

Nem lehet újratерemteni azt, ami egyszer elpusztult.

Ha történetesen ki is lehetne számítani, hogy ki mennyivel részesedik a károkozásban, s tegyük fel, hogy a károkozó képes lenne a fizetésre, akkor sem lehetne a károkat helyrehozni. A természetes rendszerek nem újratерemthetők, az idő kereke nem visszafordítható.

Ha adóztatjuk az externális hatásokat, akkor tulajdonképpen megengedjük azok létrejöttét.

Ha valaki kifizeti a károkozás provizórikusan megállapított, méltányos ellentételét, akkor folytathatja a kérdéses tevékenységét. Ez a legkritikusabb pontja a rendszernek, hiszen ettől termelődhetnek újra a problémák bővülő mértékben.

Sajátos a helyzet a tekintetben is, hogy bizonyos externális hatások tova gyűrűznek vagy összegződnek, ugyanakkor ezek hatásait, költségeit a költség-haszonelemzések már nem vizsgálják. A jelenlegi költség-haszonelemzések tehát a teljes hatásmező tekintetében, térben és időben korlátozottak

Vannak olyan negatív externális hatások, amelyek gyenge hatások, s nem okoznak olyan változást, amelyet a természetes rendszer nem tudna eliminálni. Ehhez képest tudjuk mérni a reverzibilis hatásokat, sőt értékét is meg tudjuk becsülni azáltal, ha megnézzük, hogy egy-egy termelési folyamatban a naturáliák helyettesítése milyen befektetésekkel jár. Pl. a talajnak, mint élő rendszernek a szolgáltatása lemérhető azzal a befektetéssel, amellyel meg akarjuk őrizni termőképességét.

A fentiek miatt az externális hatások vizsgálatának nem lehet az a célja, hogy megfizettessük azokat, hanem az a kérdés, hogy megengedjük-e őket.

A globális költség-haszon elemzés azonban túl megy a negatív externális hatások vizsgálatán. A negatív externális hatások legfőbb problémája, hogy szűkítik a természeti erőforrások „önkéntes” hozzájárulását az életminőségünkhöz. Észre kell venni, hogy bizonyos természeti erőforrásokat akkor is használunk, ha ahhoz nem nyúlunk közvetlenül. Pl. úgy tűnik, hogy a gyümölcsöt a fa termi, a talaj, csapadék közreműködésével. Azonban a beporzást rovarok végzik, az emberrel konkurens fogyasztókat a madarak, fűrészdarazsak tizedelik, stb., akik ez esetben erőforrások. Ha teljes komplexitásában nézzük a kérdést, akkor rájöhettünk, hogy a végső erőforrás a természetben működő interakciók rendszere, amely biztosítja az erőforrások megújíthatóságának feltételét. Ezek az interakciók a különböző biogeokémiai ciklusokban realizálódnak, s nélkülük nem keletkeznének erőforrások, vagy nem újulnának meg a megújítható erőforrások. Ezért veszélyes az, ha a természetes folyamatokat veszélyeztetjük, hiszen ezzel az erőforrásokat veszélyeztetjük, amelyek életünk alapjai.

A globális költség-haszonelemzés tehát költség oldalon figyelembe veszi a befektetett humán inputokat, az ezek következtében előálló negatív externális hatásokat, s ezek következményeként a természeti erőforrásokban beállt változásokat. Hangsúlyozni kell, hogy bár költségszámításról van szó, a költség nem a pénzben kifejezett költséget jelenti, hanem a humán hatás globális környezeti „költségét”. Nem lehetséges ugyanis pénzben kifejezni sem a negatív externális hatásokat, sem a természeti erőforrások értékét. Lehetséges ugyanakkor megbecsülni, hogy bizonyos emberi cselekvés, milyen változásokat fog előidézni a természeti erőforrásokban.

Haszon oldalon a tevékenységből származó eredmény/eredmények értékét, mint vállalkozói eredményt, az ezekből a tevékenységekből a társadalomnak jutó hasznot, valamint az esetleges pozitív externális hatások társadalmi hasznát számoljuk össze. Természetesen itt sem fejezhető ki a haszon pénzben.

A költség és haszon oldalak nagyságbecslése után a tevékenység folyamatában (teljes életciklus – létesítés, üzemelés, üzemelés utáni állapot) állítjuk fel a költség és haszon mérlegeket. Az egyéni haszon görbéje az életciklus éveire kivetítve mutatják a vállalkozói- hasznokat, a befektetéseket, valamint az erőforrások használatának mértékét. Ez utóbbi az erőforrások esetében lehet, un. globális társadalmi költség, vagy ha pozitív externális hatások lépnek fel, akkor un. globális társadalmi hasznról, hasznosságról beszélünk.

Amennyiben tehát egy termelési folyamatnak vagy szolgáltatásnak olyan externális hatásai vannak, amelyek csökkentik a természeti erőforrások teljesítőképességét, akkor a tevékenységnek társadalmi költségei vannak, ha az externális hatások nem olyan mértékűek, hogy az erőforrások degradálódjanak, sőt a tevékenységből a társadalomnak és környezetnek hasznai is származnak (erőforrás bővítés), akkor társadalmi hasznról beszélünk.

Az egyszerű megértés kedvéért ismertetünk két esetet, ahol a cél hasonló, de a termelési technológiai eltérő.

Milyen egy extenzív gyümölcsös?

Az extenzív gyümölcsös egy folyamatos, vegyes kultúra. Folyamatos, mert a fák megújítása nem egyszerre történik, hanem a természetes felújulást használja ki az ember, amikor kiszelektálja a feltörekvő sarjakat. Vegyes kultúra, mert több gyümölcs faj fordul elő együtt, de egy fajon belül is számos fajta található. Ez a genetikai sokféleség bővíti az alkalmazkodási lehetőséget és kitágítja a haszonszerzés lehetőségét. A fajták alkalmazkodottak, ennek következtében nem igényelnek különösebb növényvédelmet, gondoskodást. Ez csökkenti a költségeket. Olyan értelemben is vegyes kultúra, hogy számos növény és állatfaj él a gyümölcsös gyeper és cserje szintjében, azaz átmeneti társulásnak tekinthető. Ez a biológiai sokféleséget növeli, és alkalmat ad más haszonvételekre is.

Az extenzív gyümölcsösben a munkavégzés alkalmi és minimális. Évi kétszeri kaszálásra, száraz ágak eltávolítására, gyümölcs és más termékek begyűjtésére korlátozódik. A gépi munka nem szokásos, legfeljebb a szállítás történik gépekkel. A humán inputok tehát minimálisak, ennek megfelelően az externális hatások is kis mértékűek. Az externális hatások nem járnak a természetes rendszer megsemmisítésével, csupán átalakításával, illetve a termelés folyamatát biztosító természeti erőforrások sértetlenek maradnak. Ezt jelenlétükkel bizonyítják.

Az extenzív gyümölcsös terméseredménye a gyümölcs tekintetében bizonytalan. Ennek oka a minimális humán input. Viszont két-három év termés kiesés után a rendszer mennyiségben pótolja a kiesett éveket, illetve meg van a lehetősége a multifunkcionális használatnak, miután a rendszer sok elemből áll, és azok is használhatók, ha kitaláljuk a használatukat. A bemutatott elemzés konkrét példán alapszik, a gömörszőlősi extenzív gyümölcsös teljesítménye alapján készült a vizsgálat. A haszonvételek tehát valóságok: tűzifa, széna, szaporítóanyag, gomba, gyógynövény a gyümölcs mellett, és a látogatókból származó közvetett haszon. Természetesen a látogatóknak negatív externális hatása is van.

A rendszer fenntartása pozitív externális hatásokkal is együtt jár. A tájkép változatossága, az élőhelyi, a faji és genetikai diverzitás nő, a hagyományos tudás fennmarad.

Egy intenzív gyümölcsös fő, és egyetlen profilja a gyümölcstermesztés. Ez is monokultúrásan valósul meg. Nem szednek belőle más hasznokat, a fő cél elnyomja a jelentéktelen haszonvételi lehetőségeket, de nem is igazán alkalmas a homogén rendszer más haszonvételekre. Fenntartása sok inputot igényel, „a természettől távol, tisztán” kell tartani a rendszert, abban az állapotban, amelyet nagy energia-befektetések árán kialakítottak. Az externális hatások oly mértékűek, hogy azok csökkentik az erőforrások által nyújtott ingyen szolgáltatásokat, azokat degradálják, vagy egészében megsemmisítik. Előnye, hogy nagyobb a termésbiztonsága. Viszont az egyféle termék szűkíti a felhasználási és piaci lehetőségeket, növeli az értékesítési gondokat, ráadásul nagyon szezonális. Az intenzív gyümölcsös szakaszos üzem, egyszerre ültetik a fákat, s azok egyszerre érik el termőképességük határát.

A költségek és hasznok elemzése után jól látható, hogy az extenzív gyümölcsös esetében társadalmi haszongörbe mutatkozik, amíg az intenzív gyümölcstermesztés társadalmi költséggörbével jellemezhető.

Értelmezésünk szerint egyik példa sem tartozik a fenntartható fejlődés által megkövetelt optimális tartományhoz. A fenntarthatóság határterülete az, amikor az egyéni haszongörbe még alatta marad a társadalmi haszongörbének. Ebben az értelemben a bemutatott extenzív rendszer még intenzifikálható, eddig a mértékig, ugyanakkor az intenzív rendszeren „lányítani” kellene, hogy a társadalmi költséggörbe megszűnjön.

Látható tehát, hogy minden projekt egy olyan optimalizálási feladat, amelyben egyensúlyt szeretnénk teremteni az egyéni és társadalmi haszon között. Nyilván az a projekt a még elfogadható, ahol az egyéni haszon nem okoz társadalmi költséget.

A tervezési terület fenntarthatóságának indikálása

Ahhoz, hogy tudjuk követni, hogy egy-egy terv, program milyen hatást vált ki a tervezett területre és annak környezetére, indikálni kell a jelenlegi állapotot és a mérés megismétlésével nyomon kell követni az indikátorok alakulását.

A kiindulási problémákat figyelembe véve, olyan indikátorokat ajánlunk, amelyek a fenntartható fejlődés integrált voltára utalnak, s összegzik a különböző rész-mutatókat.

1. A függőségi index

A fenntarthatóság egyik kulcsszava a "helyi" jelző. Csak úgy tudunk helyben fenntartható fejlődést tervezni, ha a saját helyi erőforrásainkra, lehetőségeinkre támaszkodunk. Ha ismerni akarjuk, hogy az erőforrások (értsd természeti, humán és tőke) használata szempontjából mennyire vagyunk függők a külvilágtól, akkor számba kell vennünk, hogy a helyi közösség (ez a következőekben mindig lehet egy ország, régió, térség, kistérség vagy egyetlen település) mennyire építi a fejlődését a helyi erőforrásokra. Ebben az esetben számba vesszük a helyi és külső erőforrásokból történő ellátást. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy hány százalékban fedezzük szükségleteinket helyi erőforrásokból. Természetesen ez egy nagyon bonyolult számolás lenne, ha minden erőforrásra kíváncsiak lennénk, ezért csak azokat vesszük számításba, amelyekhez rendelkezésünkre állnak adatok.

Mindezek előtt tisztáznunk kell azt is, hogy mit nevezünk helyinek. A helyinek sajnos általában kétféle, sokszor egymást nem fedő értelmezése van. Az egyik közigazgatási szempontból nevezhető helyinek, azaz, azon a területen lévő erőforrások, amelyek a település közigazgatási határain belül vannak. Ennek az értelmezésnek az előnye, hogy pontos határok vannak kijelölve, ugyanakkor nem ökológiai szempontok szerint történt a határok meghúzése. A másik megközelítés a biogeográfiai alapú megközelítés, amelynek alapján tájegységekre oszthatjuk fel környezetünket. Ennek előnye, hogy egy-egy sajátos karakterrel jellemezhető tájegységben gondolkodhatunk, ugyanakkor nehezen állapíthatók meg a valós határfelületek, a sokféle paraméter miatt.

A kétféle helyi értelmezés közül célszerű egyszer az egyiket, másszor a másikat használni, annak megfelelően, hogy milyen erőforrásról beszélünk. Nyilván az ivóvíz források helyi értelmezése azt jelenti, hogy helyi alatt a vízgyűjtőt értjük, s hogy a vízgyűjtő területén lévő összes településnek együttesen kell gondoskodni a vízbázisok fenntartható használatáról. A helyi termőföldterületek értelmezése azt a geográfiai egységet jelöli ki, ahol a településhez tartozó polgárok földjei vannak, itt bár szintén vannak zavaró tényezők, de egyszerűbb csak a közigazgatási területtel foglalkozni. Sokszor olyan, egyáltalán nem ökológiai tényezővel is számolnunk kell a használhatóság miatt, mint pl. földnyilvántartás rendszere, statisztikai besorolások, stb.

Más esetekben inkább azt javasoljuk, hogy bármennyire is fontos lenne egy mutató ismerete, a bonyolult értelmezhetőség miatt ne számoljunk vele. Pl. ilyen "a helyi energiahordozók részesedése az összes helyi energia-felhasználásban" mutató is, amelynek az esetében nagyon nehéz értelmezni, hogy mit is nevezünk helyinek. Ezért nem javasoljuk ennek az indikátornak a beépítését a függőségi indexbe. Ugyanakkor, ha nemzeti szinten számolnánk ez egy kiváló mutató lenne, hiszen megmutatja, hogy az ország energetikailag mennyire függ azoktól a külső forrásoktól, amelyek fellett nem rendelkezik.

A függőségi mutató kiszámításához a következő tényezőket javasoljuk:

1.1. a helyi ivóvízkészletek részesedése a vízellátásban

Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a helyi ivóvízbázisok hány százalékát fedezik a helyi vízfelhasználásnak, másként értelmezve, hány százaléka származik az ellátásnak helyi és külső forrásból. Csak azokat a vízbázisokat vehetjük alapul, amelyek minősége megfelel az ivóvízzel szemben állított követelményeknek.

1.2. fenntartható vízkészlet-használati index

Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a helyi ivóvízbázisok fenntartható használatuk esetén, hány fő igényét elégítenék ki, az adott fogyasztási szinten. Ezt a számot a jelenlegi lakosság létszámához viszonyítjuk. Ebből látható, hogy pl. egy településen az ivóvíz korlátozó tényezője e a fejlődésnek, avagy még lehetőséget kínál további letelepedésre.

1.3. az egy főre jutó használatba vont termőföldterületek százaléka az egy főre jutó összes, potenciálisan használható földterület vonatkozásában.

Azért fontos egy főre vonatkoztatva megadni ezeket az értékeket, hogy az eltartandók számára is tekintettel legyünk. Az indikátor megmutatja, hogy milyen fel nem használt tartalékai vannak egy helyi közösségnek. A kiszámításnál a közigazgatási határon belül lévő összes, potenciális termőterületet vesszük alapul, azaz az összes területből levonjuk a település területét és azokat a használatból kivett területeket, amelyek különleges rendeltetésűek, pl. természetvédelmi, vízbázis-védelmi, stb., rendeltetésűek. Ugyanakkor az erdőket potenciális termőterületként értelmezzük. Ez a mutató utal arra, hogy milyen ökológiai tartalékokkal rendelkezik egy-egy közösség. Minél kisebb a tartalék terület annál nagyobb a függőség.

1.4. a helyi közösséghez tartozó összes foglalkoztatott megoszlása aszerint, hogy helyben vagy nem helyben foglalkoztatott.

Ez a mutató, kisebb-nagyobb eltérésekkel arra is utal, hogy egy helyi közösség saját erőforrásait használja e fel. Ha sokan dolgoznak helyben, akkor valószínű, hogy megtalálta a közösség a helyi lehetőségeket, (persze az is lehetséges, hogy külső erőforrásokat importál, ilyenkor az itt foglalkoztatottakat a nem helyben foglalkoztatottakhoz kell számolnunk a helyi és külső erőforrás-használat részesedése szerint. Pl. energetikailag külső forrásra támaszkodik, nyersanyagban helyire, akkor a foglalkoztatottak száma eszerint oszlik meg. A megosztást a kérdéses erőforrás termelési eredményben való részesedése alapján kell kiszámítani.)

A mutató utal a helyi közösség társadalmi stabilitására is. Nyilván a külső foglalkoztatás azzal járhat, hogy a helyi lakos elköltözik a munkahelyéhez közel, amely magával vonhatja a település elnéptelenedését, vagy a korosztályi struktúra átrendeződését. Az is lehetséges, hogy a külső foglalkoztatás lehetősége megszűnik és a munkanélkülivé vált dolgozó a helyi közösség problémái szaporítja.

A fenntarthatóság szempontjából tehát kedvezőbb a helyi erőforrásokra alapozott helyi foglalkoztatottság.

1.5. Az önkormányzat költségvetésének megoszlása a helyből származó és a külső bevételek vonatkozásában.

Ez egy viszonylag könnyen kezelhető mutató, hiszen a helyi direkt és visszaszármaztatott bevételek jól kalkulálhatóak és a külső forrásokból, állami költségvetésből, állami alapokból, nemzetközi támogatásból, stb. származó bevételek is ismertek. Nyilván a stabilitás, fenntarthatóság akkor jobb, ha a helyi közösség a helyi bevételekből gazdálkodik. A fenntarthatóság szempontjából persze a direkt bevételek szerkezetét is kellene vizsgálnunk. Hiszen

ha a bevételek nagy része, pl. egy helyi gyár iparüzési adójából származik, akkor a fenntarthatóság szempontjából nem megnyugtató a helyzet, hiszen a helyi bevételek biztonsága alacsony, kiszolgáltatott a gyár sorsának. Ilyen esetekben a mutatót megjegyzéssel kell ellátnunk, utalván a bizonytalansági tényezőre.

1.6. Az önkormányzati és privát részesedés aránya a közművekben.

Sok önkormányzat tőke hiányában megszabadul a közművektől és másra bízva azokat a kellemetlen feladatokat, amelyek a lakosság és a szolgáltatók között fennállnak a szolgáltatás árainak vonatkozásában. Ez az indikátor a lakosság függőségi helyzetét mutatja.

A felsorolt indikátorokat külön is használhatjuk, de össze is vonhatjuk az egyes százalékos értékeket. Természetesen újabb mutatókat is kitalálhatunk ha vannak helyben, könnyen mérhető dolgok.

2. Relatív fogyasztási index:

A relatív fogyasztási index azt mutatja meg, hogy egy helyi közösségben egy főre milyen átlagos erőforrás fogyasztások jutnak egy nagyobb közösség tagjaihoz képest. Itt nagyobb közösségen érthetünk megyei, országos, Európai Unió, globális átlag fogyasztásokat.

2.1. Egy főre jutó villamos energia fogyasztás a nemzeti átlag viszonylatában.

2.2. Egy főre jutó ivóvíz fogyasztás a nemzeti átlaghoz viszonyítva.

2.3. Egy főre jutó összes területhasználat az összterülethez képest.

Azt vizsgáljuk meg, hogy az összes, ténylegesen használt területeknek és a használaton kívüli területeknek milyen az aránya. Használt terület az ipari, települési, infrastrukturális és mezőgazdasági célra igénybevett terület, míg az erdő (kivéve tájidegen fajok ültetvényeit, amely az előző kategóriát gyarapítja), egyéb természetvédelmi, természeti vagy védelmi funkciójú terület a használaton kívülihez értendő. Ide kell érteni a mezőgazdasági művelési ágakhoz sorolt, de művelésen kívül álló területeket is. Az így megkapott helyi indexet viszonyítjuk a nemzeti indexhez.

2.4. A csomagolóanyag hulladékok egy főre jutó mennyisége a kommunális szilárd hulladékban a nemzeti átlag viszonylatában.

Ez egyaránt reflektál a fogyasztás nagyságára és a helyi fogyasztói szokásokra is. Mivel viszonylag globalizálódott világban élünk, s a csomagolás többé-kevésbé egyforma, ezért lemérhető a csomagolóanyagon keresztül a fogyasztás mértéke is. Ez még mutató lehet a függőségi indexbe is, hiszen arra is utalhat, hogy mennyi, otthon termelt nyersanyagot fogyasztanak el. Minél több ennek mértéke, annál kevesebbet kellett vásárolni.

3. Környezettudati állapotjelzők

Annak érdekében, hogy a helyi társadalom a fenntartható fejlődés irányába haladjon, szükséges a helyi döntéshozók és lakosság tudatát a fenntarthatóságra hangolni. Míg egy-egy önkormányzat rendkívül behatárolt abban, hogy milyen beruházásokat, fejlesztéseket engedhet meg magának,

addig a helyi intézkedések, szabályozások területén a lehetőségek széles skálájával rendelkezik. A döntések megalapozása a fenntarthatóság szempontjából, a helyi közösség bevonása a döntés-előkészítésbe és a közös feladatok megoldásába, egyaránt mutatója a környezeti tudatosságnak. A helyes környezeti tudat kialakítása érdekében tett erőfeszítés, bizonyára a leghatékonyabb befektetés a jövő fejlődésébe, hiszen ha létrejön a megfelelő tudattal, szemlélettel rendelkező, felelős állampolgárok köre, akkor elkerülhetővé válnak azok a kényszerintézkedések, amelyeket azért kell megtennünk, mert valaki rosszul, a környezeti, társadalmi, sőt hosszú távú gazdasági érdekek megfontolása nélkül döntött.

3.1. A környezet állapotát javulását szolgáló önkormányzati javaslatok, határozatok száma.

Indikátorként alkalmazhatjuk a benyújtásra került és megvalósult, végrehajtott javaslatok számarányát. A javaslatok száma megmutatja az önkormányzat érzékenységét a környezeti kérdésekkel kapcsolatban. Ennek lemérésére alkalmas az is, ha az összes határozat számának tükrében kifejezzük a környezetállapot jobbítására vonatkozó határozatok számát.

3.2. A környezet állapot javulását célzó állampolgári kezdeményezések száma.

Míg az előző a döntéshozók környezeti érzékenységét mutatja, addig ez a szám az állampolgárok, vagy helyi csoportosulások környezeti érzékenységét. Mindkettő tudatosságát kifejezi, ha megvizsgáljuk, hogy a benyújtott állampolgári javaslatok közül hány valósult meg.

3.3. A helyi környezeti konfliktusok indexe.

Ez egy olyan szám, amely az összes felmerült konfliktus és a meg nem oldott konfliktusok arányát mutatja. Ez azért egy jobb mutató, mert ha nincs konfliktus az nem jelenti automatikusan, hogy nincs környezeti érzékenység sem, hanem azt is jelentheti, hogy nincs környezeti probléma. Ez az index ezt kiküszöböli, mert arra kíváncsi, ha van probléma, hogyan állnak annak a megoldásához.

3.4. A környezet állapotát jobbitó kiadások részesedése az önkormányzat költségvetésében.

Néhány önkormányzat az utóbbi időben a költségvetési beszámolóokban vagy tervekben megjeleníti a környezeti kiadásokat is. Ez láthatóvá és kritizálhatóvá teszi a környezeti kiadások mértékét.

3.5. A település területén lévő zöldfelület területi részesedésének változása és az erre fordított gondozási költség arányának változása a költségvetésben.

Míg az első városszerkezeti, történelmi adottság is sok esetben, s ezért abszolút számban nem lehet kifejezni a jó vagy a megfelelő értéket, viszont a zöldfelület részesedésének csökkenése vagy növekedése jó mutatója a környezeti tudatnak. Ugyan erre utal az erre jutó költségvetési hányad időbeni változása is.

3.6. A tömegközlekedést igénybe vevők számának változása.

Ez az indikátor egyaránt mutatja a döntéshozók és a lakosság tudatának alakulását. A döntéshozóknak az olcsóbb tömegközlekedés érdekében más kiadások csökkentése árán kell forrásokat teremteni, a lakossági igényeknek pedig ki kell kényszeríteni a jól szervezett, vonzó és olcsó tömegközlekedést.

3.7. A kerékpárutak hosszának és a kerékpárhasználók számának változásai.

A kerékpárutak hosszának növelése a döntéshozók, a kerékpárhasználók számának növekedése a lakosság tudati fejlődését indikálja. Ez utóbbit a kerékpárutak forgalomszámlálásával, és forgalomváltozással lehet mérni.

3.8. A szelektív hulladékgyűjtésben résztvevő háztartások száma az összes háztartáshoz képest.

Az már eleve egy tudati indikátor ha kialakult a szelektív hulladékgyűjtés rendszere. Ha ennek feltételei adottak, akkor a lakosság tudati fejlettségét indikálja, hogy milyen a részvételi hajlandósága.

3.9. Az összes tanulóra eső környezeti nevelők száma.

Ez a szám mind az iskolai, mind az iskolán kívüli környezeti nevelőket kell, hogy tartalmazza, hiszen ma még a környezeti nevelés jobbjára iskolai kereteken kívül zajlik. Fokozhatjuk az indikátor értékét, ha megvizsgáljuk, hogy az összes tanulóra hány olyan esik, aki valamilyen iskolai (pl. egyedi tanmenet szerint tanuló, szakköri foglalkozáson résztvevő) vagy iskolán kívüli (környezetvédő társadalmi szervezet tagja, természetvédelmi tábor résztvevője) környezetnevelési folyamatban részt vesz.

3.10. Fogyasztói kosár vizsgálata

Időszakosan azt vizsgáljuk, hogy ugyan annak a fogyasztónak hogyan változik a fogyasztási mintázata a jövedelemviszonyok és kínálat alakulásának a tükrében. Az alkalmankénti vizsgálatban láthatóvá válik, hogy van-e környezeti tudatosságra valló szelekció a termékek között. Ezt indikálhatjuk is, ha néhány választható terméket alkalmazunk indikátorként. A fogyasztói szokások változása, a fogyasztói kosár eddigi vizsgálati tanúságai szerint, inkább a szegénységtől, gazdagságtól meghatározott, mint sem a környezeti tudatosságtól.

3.11. Fontossági lista

Az egyéni környezeti tudatra vonatkozóan jó következtetéseket tudunk levonni, valakinek a fontossági listájából. Különböző elrendezésekben adunk meg a létminőséghez tartozó dolgokat, s mindegyiket fontossági sorrendbe állítjuk a megkérdezettel. E fontossági sorrendből megtudhatjuk, hogy egy vizsgált közösség, vagy minta mennyire tartja fontosnak a környezetminőséggel összefüggő dolgokat.

4. Környezetminőségi indikátorok

Valójában számos hely van, ahol ezt mért értékek alapján, viszonylag precíz módon meg lehet határozni, hiszen mérik az immissziókat, a vizek szennyezettségét, stb. Még több hely van azonban, ahol ezt nem teszik. Pl. honnan tudja egy kis település, ha ő nem része a mérőhálónak, milyen a településen, pl. a por vagy kéndioxid szennyezettség. Ajánlhatnánk ez esetben, pl. a zuzmókat vagy más bioindikátorokat, de a probléma, hogy szakembert igényelnek. Igaz, érdemes elkészíttetni egy ilyen zuzmótérképet, mert ez nemcsak arra utal, hogy mennyi van valamilyen szennyező anyagból a levegőben, de hogy az elviselhető e, azaz van e hatása a környezetre. A levegőszennyezettséget jól indikálja a légúti megbetegedések száma is, de sajnos az ezzel kapcsolatos adatok nem jelennek meg ott ahol erre figyelni kellene, pl. az önkormányzatoknál, vagy éppen a szennyezést kibocsátóknál.

A környezetminőség indikálására ezért egy nagyon primitív módszert ajánlunk.

4.1. A környezetminőséggel kapcsolatos lakossági panaszok száma és annak változásai.

Hogy ezt mérhetővé tehesük, hozzuk létre ennek intézményes rendszerét, pl. hozzuk a lakosság tudomására, hogy egy megadott postafiók címre írhatják meg panaszukat, vagy az önkormányzati hivatal fogadónapjain adjunk lehetőséget a panaszbejelentésre, vagy adjunk meg egy rögzített napot, vagy időpontot, amikor szakember fogadja a panaszosokat. Jó ötlet egy helyi civil szervezetnél elhelyezett "zöld telefon", üzenetrögzítővel felszerelve, amely éjjel nappal fogadhatja a bejelentéseket. A jogos panaszok számából megtudhatjuk, hogy melyek a legérezhetőbb környezetminőségi problémák. Pl. zajjal, bűzzel, porral, füsttel, vízszennyezéssel, zöldfelületek pusztításával, természeti értékek károsításával, környezet-egészségüggyel kapcsolatos, stb. panaszok. Azaz minden érzékszervvel érezhető problémával kapcsolatban kaphatunk jelzéseket. A panaszok számának változása egyben indikálni fogja azt is, hogy eredménnyel járt-e valaki is a probléma felszámolásában, avagy a probléma még súlyosbodott is.

4.2. Biodiverzitás indikátorok

A biodiverzitás indikátorok talán a legjobb indikátorai a környezet állapotnak, de egyben indikálják a humán tevékenység környezetre gyakorolt hatásait is. A biológiai sokféleség magába foglalja a genetikai, faji, élőhelyi és tájképi változatosságot, ezért pl. indikátor lehet a mezőgazdasági termelésben felhasznált fajták számossága, a környezetünkben előforduló fajok sokasága és minősége, a élőhelyek változatossága vagy egy tájkép komplexitása. Ezek közül néhánynak a mérése még szakemberek számára is komoly nehézséget okoz. Van viszont néhány egyszerűbb módszer, amellyel kevés szakértelemmel el lehet boldogulni.

4.2.1. Relatív élőhelydiverzitási index

Nem tehet senki sem arról, hogy milyen természetes környezet veszi körül. Nyilván sokkal gazdagabb élőhelyi lehetőséget kínál egy folyó, síkság, hegyvidék találkozásánál található terület, mint pl. egy pusztán síksági, vagy hegyvidéki monoton élőhelyekkel rendelkező terület. Ezért igazságtalanság lenne az első számú esetre azt mondani, hogy az a jobb. Viszont mindenki tehet arról, hogy a környezetében lévő természetes élőhelyeket mennyire alakította át vagy képes megővni. Ezért vezetjük be a relatív élőhelydiverzitási indexet, amely kiegyenlíti a különböző biogeográfiai feltételekből fakadó helyi különbségeket, s azt mutatja meg, hogy milyen messze vagyunk a természetes állapottól.

Kiindulási alapunk, hogy minden egyes terület rendelkezik egy potenciális állapottal, azaz a helyben uralkodó ökológiai feltételeknek megfelelően milyen élőhelyek komplexe lenne a táj, ha az ember nem alakította volna át. Azaz első körben megrajzoljuk a potenciális élőhely térképet. Ezután arra vagyunk kíváncsiak, hogy ma, azaz aktuálisan hogyan néz ki a táj. Ezután minden aktuális és potenciális tájlelet összehasonlítunk a maga topográfiai helyén és megállapítjuk, hogy milyen mélységű eltérés van az aktuális és potenciális állapot között. Az összehasonlításnál egyet hátrébb lépünk a biodiverzitás skálán, s most a fajok alapján állapítjuk meg a különbséget a potenciális és aktuális állapot között. Nyilván teljes értékű, azaz 1-es osztályzatot kap az a hely ahol a potenciális és aktuális állapot megegyezik, s a legnagyobb átalakítást szenvedett helyek értéke lesz a nulla közelében. Nyilván ilyen egy gyártelep, egy intenzív szántó, egy sűrű beépítésű lakóhely. Jobb osztályzatot kaphat egy extenzív szántó, vagy gyepek, gyümölcsösök, stb. Ha minden helyi értéket megállapítunk és ezeket átlagoljuk, megkapjuk az egész tájra vonatkoztatott relatív élőhelydiverzitási indexet.

4.3. A természetes élőhelyek aránya az összterület vonatkozásában.

Ha nem akarjuk vagy tudjuk az előző, viszonylag objektívabb mutatót alkalmazni, akkor elegendő az is, hogy felmérjük a környezetünkben lévő természetes élőhelyek területi kiterjedését és azt kifejezzük az összes terület százalékában. Nyilvánvaló, hogy ez a környezetminőséget befolyásoló tényező, mert ha nagyszámú ilyen terület vesz bennünket körül, akkor ezek szolgáltatásai segítenek kompenzálni a levegőszennyezettséget, nagyobb lesz a faji változatosság, gazdagabb a táj, stb.

4.4. Erdők állapotindexe.

A degradált és természetes erdők arányát vizsgáljuk az összterület megoszlásában. A degradált oldalon vesszük számításba a tájidegen fajokból álló ültetvényerdőket. A rontott erdőket leromlási fokuknak megfelelő arányban soroljuk a degradált illetve a természetes oldalra. Az index folyamatos nyomon követése információt ad az erdővel való fenntartható gazdálkodásról.

5. Megelégedettségi mutató

Bár valóban egy anyagi értékorientációval rendelkező világban élünk, azonban az emberek közérzetének kialakításában számos más tényező is jelen van. Sokszor szegénységben élő emberek is lehetnek megelégedettek, s a fordítottja is gyakran igaznak bizonyul. Kíváncsiak lehetünk egy-egy ember megelégedési fokára anélkül, hogy szétboncolnánk, hogy ki miért elégedett vagy elégedetlen, s természetesen részekre is bonthatjuk az elégedettséget, amikor kiderül, hogy az átlag képet az elégedettség és elégedetlenség tarka mintázata képezi.

Az elégedettséget úgy tudjuk mérhetővé tenni, ha azt viszonyítjuk a teljes megelégedettséghez. Pl. egy tízes skálán a tíz értékénél vagyunk a legelégedettebbek, s a jelen állapotunkat ehhez viszonyítjuk.

A következő kérdések feltevése indokolt:

- Szeret-e ön ott élni, ahol éppen él?
- Mennyire elégedett a természetes környezetével?
- Mennyire elégedett környezetének állapotával?
- Mennyire elégedett a település képével?
- Mennyire elégedett a jövedelmével?
- Mennyire elégedett a munkájával?
- Mennyire elégedett a szabadidő eltöltéséhez felkínált lehetőségekkel?
- Mennyire elégedett a helyben elérhető iskolázási lehetőségekkel?
- Mennyire elégedett önmagával?
- Mennyire elégedett a szomszédaival
- Mennyire elégedett a helyi önkormányzattal?
- Mennyire elégedett a társadalommal, amelyben él?
- Mennyire elégedett a világgal?
- Mennyire elégedett a közbiztonsággal?
- Mennyire elégedett a közművek szolgáltatásaival?
- Mennyire elégedett a helyi egészségügyi ellátással?
- Mennyire elégedett a helyben elérhető árukínálattal?
- Mennyire elégedett a helyi értékesítési lehetőségekkel?
- Mennyire elégedett a helyi jövedelemteremtési lehetőségekkel?
- Mennyire elégedett a munkájával?
- Mennyire elégedett a helyi munkalehetőségekkel?

A fenntartható fejlődés szabályozásának kérdései

Az adóreform szükségessége

Abban, hogy állami költségvetésünk nem preferálja a környezeti érdekeket, mindannyian egyetértünk. Ez nemcsak a költségvetés környezetvédelmi kiadásaiban nyilvánul meg, hanem abban is, hogy mind a költségvetés bevételi, mind kiadási oldala kevés figyelmet fordít a környezetminőség kialakításával kapcsolatos tevékenységek szabályozására. Bár léteznek termékdíjak, amelyek eredeti céljuktól eltérően adókká alakultak át, ezek inkább csak a költségvetés bevételét hivatottak javítani, mintsem komoly eredményeket tudnának elérni bizonyos erőforrások fogyasztásának csökkentésében, vagy a környezet állapotának javításában.

Az OECD országok szabályozási gyakorlatában egyre nő az ún. ökoadó szerepe. A szabályozásban szerepet kapnak a környezetileg káros támogatások, adókedvezmények megszüntetése, a környezetileg káros tevékenységek adóinak növelése, valamint új, különböző adók kivetése.

Az ökológiai adóreformnak nevezett javaslatok azonban túl mutatnak a környezetminőség szabályozásán, az elvárások között kedvező gazdasági és szociális hatások is szerepelnek. A javaslat lényege, hogy ki kell terjeszteni a környezetvédelmi adókat, azok fajtáit és volumenét, s a bevételeket a munka oldali terhek (személyi jövedelemadó, társadalombiztosítási járulék, munkaadói járulék, stb.) csökkentésére kell fordítani. Ettől azt várják, hogy kedvezően hat majd a foglalkoztatásra, miközben csökkenti a környezetre nehezedő terheléseket is.

Természetesen az ökológiai adóreform bevezetésére is úgy kerülne sor, hogy igazából nem történne teljes körű vizsgálat azok gazdasági, társadalmi és környezeti hatására. Arról is többnyire szemérmesen hallgatnak, hogy a legfőbb kérdés, a fogyasztás csökkentése nem igazán cél. Felmerül annak a lehetősége, hogy ha túlzottan eredményes egy-két adó féleség, akkor csökkenti valaminek a fogyasztását, és ezzel csökkenti a bevételt is. Annak bizonyítására, hogy az adóztatás elsődleges szempontja a bevétel, mi sem szolgál jobban, mint hogy az adókat az alacsony keresletrugalmasságú energiára vetik ki. Az összes ún. ökoadó bevétel 80%-a ebből származik. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a berendezésekkel már felszerelt fogyasztók (autó, hűtőgép, fűtési rendszer, stb.) az árnövekedés ellenére is fenntartják a keresletet, hiszen hozzászoktak ezekhez a számukra „nélkülözhetetlen” szolgáltatásokhoz, valamint a meglévő eszközök lecserélése hatékonyabbra, drága beruházást igényelne.

Ahhoz, hogy rendszerében átlássuk egy valós ökológiai adóreform céljait és konkrét lépéseit, tisztázni kell, hogy milyen problémák merülnek, vagy merülhetnek fel az ökológiai célú adóztatás során.

A fő problémák:

- Nincsenek meghatározva az ökológiai adóreform komplex célkitűzései, esetlegesen egy-két tényező kerül szabályozásra. Egy két-tényezős szabályozása kevés ahhoz, hogy az egész rendszer pozitív irányba változzon.
- Az adók, járulékok az újraelosztás jelenlegi szerkezetében, hozzájárulnak a gazdasági növekedéshez.

- Az adóbevételekből keletkező fejlesztés források, a gazdaság egyes szereplőit támogatják csak. Ez amellet, hogy igazságtalan, alapja a korrupciónak, és a gazdasági koncentrációnak.
- Az adóztatás szociálisan érzéketlen, mert mindent azok fizetnek meg, akik nem tudják tovább hárítani, vagy költségként elszámolni a terheket. Tehát nő a szociális különbség.
- A szennyező nem fizet, mert tovább hárítja a költségeket más szereplőkre. A fogyasztó kényszerhelyzetbe kerül, mert a legtöbb esetben nincs választási lehetősége. Vagy azért nincs, mert nincs megfelelő alternatíva, vagy ha van azt nem képes megfizetni.
- Az alternatív megoldások is hozzá járulnak a gazdasági növekedéshez, mert hozzájárulnak a fogyasztás kiterjesztéséhez. Az alternatív úton előállított, megújuló forrásból származó energia nem csökkenti a fosszilis energiahordozók felhasználását, hanem hozzájárul az összes energiafelhasználáshoz.
- Minél több új társadalmi, vagy környezeti probléma keletkezik, annál több adó szükséges azok megoldásához. A problémák magasabb szintű újratermelődése növekvő adóspirált vált ki.

Az adóspirál:

A fejlődés újabb és újabb problémákat hoz létre.

A problémák feladatok elé állítják a társadalmat.

A feladatok megoldására forrásokra van szükség.

Növelni kell a gazdasági tevékenységet és/vagy új bevételi forrásokat kell teremteni.

A növekedés vagy az új adó kivetése újabb terhelés az emberen és a környezeten.

Mindig kevesebb a beszedett adó, mint amennyi szükséges a problémák megoldásához, mert a múltból halmozódó adósságokat görgetünk magunk előtt.

A beszedett adók nem az okok megszüntetésére, hanem az okozatok kezelésére szolgálnak.

A problémák újratermelődnek, a gazdasági növekedés prioritása termeli őket újra.

A problémák sokasodása miatt újabb adókat kell kivetni.

Ha megfigyeljük társadalmi fejlődésünket, észrevesszük, hogy a fejlődés újabb és újabb megoldandó problémákat vet fel. (Talán éppen ezért nem is lehetne fejlődésnek nevezni). A környezet fokozott terhelése, számos népegészségügyi probléma, leszakadó társadalmi csoportok létrejötte, globális környezeti problémák mind-mind a „fejlődés” velejárójának tekinthetők. Az újabb problémák megoldása újabb feladatok elé állítja a társadalmat, s az államnak újabb bevételekre van szüksége, hogy ezeket finanszírozni tudja. Újabb bevételekre azonban úgy tud szert tenni, ha növekszik a gazdaság, és/vagy újabb adófajtákat, bevételi lehetőségeket teremt. Mindkét esetben az látható, hogy nő a terhelés a környezeten és a társadalmon, hiszen a társadalomnak nagyobb teljesítményt kell elérnie, ez pedig még jó hatékonysági mutatók esetén is többlet terheket eredményez környezeti oldalon, amely egyaránt megnyilvánul a környezet minőség romlásában, illetve az erőforrások megterhelésében.

A helyzetet tovább rontja, hogy a beszedett adó, vagy új bevétel mindig kevesebb annál, mint amennyi szükséges lenne a problémák teljes megoldásához. Ennek az oka, hogy a múltból halmozódó adósságokat görgetünk magunk előtt, sőt ezek a problémák kiteljesednek. Ha például nem számolunk fel egy környezeti szennyezést időben, amikor az még lokalizálható lehetne, hanem halogatjuk a megoldását arra az időre, amikor az már szétterjedt, nyilván senki nem fog elegendő pénzzel rendelkezni egy ilyen nagy dimenziójú probléma megoldásához. Tipikus példa erre a globális klímaváltozás. Amíg csak helyben kellett volna a kibocsátási problémákat megoldani, addig volt esély. De ezt senki nem tette, mert a gazdasági verseny miatt nem akart hátrányokat szenvedni, s a szennyezés hatása helyben, amúgy sem volt elviselhetetlen. Viszont a probléma globális méretűvé dagadt, s ma már olyan áldozatokra lenne szükség, amelyek még annyira sem vállalhatók, mint a kezdetiek.

Vagyis a beszedett adók, jövedelmek nem az okok megszüntetését, hanem az okozatok kezelését, a tűzoltást, a látszatintézkedéseket szolgálják. Ezért a problémákat fokozott mértékben termeljük újra, s egyre nagyobb megoldatlan problémákat háritunk át a jövőre. Észre kell venni, hogy a problémák újratermelődésében vezető szerep van a gazdasági növekedésnek, s a magánhaszonnak. A problémák megoldásához a pénzt a gazdaság növekedésétől várjuk. A növekedés haszna azonban a magánhasznon keresztül a magánvagyonot gyarapítja, amely fölösleges fogyasztáshoz és a több haszon megszerzésének az érdekében az újabb befektetésekhez vezet. Ebből a folyamatból egyenesen következik, hogy a magánhaszon szerzés által gerjesztett problémákat a társadalom egészének kell megfizetnie, azaz az adófizető polgárok viselik a terheket.

A problémák sokasodása miatt újabb adókat kell kivetni és/vagy újabb bevételi forrásokat kell kitalálni. Ezzel az adóspirál egy újabb, magasabb szintre kerül, és minden kezdődik előről, hiszen a fokozódó terheket a gazdaság növekedésével, a teljesítmények növelésével lehet csak ellensúlyozni, ebben a logikában.

Sokan felvetik, hogy ez egy nem így van, hiszen pl., ha lassan is, de Magyarországon is csökken az adóteher. Ez sajnos alapvető rövidlátás. Tény, hogy a két legfőbb teher, a személyi jövedelemadó és a társadalombiztosítási befizetések enyhén csökkentek. Ezzel szemben, olyan új befizetési kötelezettségek jelentek meg, amelyek korábban nem léteztek, és főképpen olyan szolgáltatásokért is fizetni kell, amelyekért korábban nem kellett. Az adók között megjelentek a helyi adók, amelyek egyaránt fokozódó mértékben sújtják a helyi vállalkozókat és polgárokat. Ennek oka, hogy az állam képtelen elegendő forrást visszajuttatni a helyi szintekre, kénytelen koncentrálnia a pénzeszközöket, hiszen ma számos olyan megoldásra váró probléma van a társadalom előtt, amely fokozódó terheket jelent. Ilyenek a külső és belső adósság finanszírozása, az átmenet finanszírozása, az új intézményrendszer kialakítása, az infrastruktúrafejlesztés, az EU és Észak Atlanti Integráció, a környezeti degradáció, a romló népegészség.

Látható, hogy a költségvetés nem igen akar, vagy tud pénzeszközöket juttatni a környezeti problémák megoldására, sőt még a korábban díjként bevezetett termékdíjakat is adóként kezeli, s beolvasztja a költségvetésbe. De gondoljunk csak arra, hogy szép fokozatosan minden olyanért fizetnünk kell, amelyért korábban az állam kezeskedett. A táppénz fizetés kötelezettségét derekasán áthárították a munkáltatókra, az egészségügy költségeit a betegekre, s megjelent a tandíjfizetési kötelezettség is. A közszolgáltatásoknak már nemcsak a tényleges díját fizetjük meg, hanem a magánosítás után a tulajdonos profitját is mi biztosítjuk.

Tehát amíg a társadalom terhei sokszorosára nőttek az egyik oldalon, addig az adók oldalán alig mérséklődtek. De így van ez ma más országokban is. A híres német szociális háló ugyancsak szakadozott, mivel az állam kénytelen volt engedni a munkáltatóknak, igazából a tulajdonosok zsarolásának. A tulajdonosok a haszon maximalizálásnak érdekében, ám a mágikus versenyképességre hivatkozva érték el az adó és járulékfizetési kötelezettségek mértékének csökkentését, ezzel is optimalizálva termelési költségeiket.

A környezetvédelmi díjak, adók jelenlegi rendszerének problémái

Problémák az elvvel:

Az externáliák internalizálásának elképzelését a globális költség-haszon elemzés keretében, az egyedi projektek vizsgálata fejezetben vettük nagytitkos alá, s tisztáztuk annak tarthatatlanságát.

Problémák a gyakorlattal:

A környezetvédelem ürügyén beszedett adók, díjak bekerülnek az államháztartás rendszerébe, s az újraelosztáson keresztül finanszíroznak valamilyen társadalmi feladatot. Így elképzelhető, hogy olyan célokat finanszíroznak, amelyek további környezetterhelést váltanak ki. A legnagyobb esély arra van, hogy a befizetések a gazdasági növekedést fogják szolgálni. Még a környezetvédelmi célokra elkülönített költségvetési fejezetek is csak elenyésző részben szolgálják a környezet minőségének javulását, a „környezetvédelmi beruházások” is hozzájárulnak a természeti erőforrások fokozódó terheléséhez, a gazdasági növekedéshez.

A szennyvízkezelés jelenlegi módjával kapcsolatos fenntarthatósági elemzésünket a „projekt támogatás problémás területei” fejezetben tettük közzé, amely világosan bemutatja, hogy a megoldásnak sem környezeti, sem társadalmi racionalitása nincs, viszont jól szolgálja a magánvagyon gyarapodását.

Sajnos, a legtöbb környezetvédelmi beruházást vizsgálva, hasonló anomáliákat fedezhetünk fel. Vajon mi haszna származik a természetnek a különböző természetvédelmi szervezeteknél felsorakozó terepjáró és egyéb gépkocsi arzenálból, vagy az ott megvalósuló infrastrukturális beruházásokból. Vajon ezek építése, üzemeltetése nem éppen a természeti erőforrások és a környezet minőség kárára történik? Egy látogatóktól tönkrehasznált barlang milliárdos felújítása is a természet kárára történik, s a barlangnak semmi haszna nem lesz belőle, hogy újra „kulturált körülmények” között látogatták. Viszont a látogatók sohasem fogják megfizetni azt a kárt, amit a barlangban okoztak, nem beszélvén a kiépítés, felújítás, üzemeltetés externális költségeiről. Vagy milyen remek környezetvédelmi beruházás egy külszíni bánya „rekultivációja”, ahol a szállítói és építési kapacitás kihasználása érdekében ezer köbméter számra fuvarozzák a meddőt egyik helyről a másikra. Nagyon valószínű, hogy több energia fogyott el a kitermelésre, elszállításra és rekultivációra, mint amennyit valaha is előállítottak a kitermelt lignitből. Nem beszélve az externális hatásokról. De az is nagyon jó, amikor a parlagfű miatt traktorokat veszünk és kaszálunk, s az üvegházhatást erősítjük, holott a parlagfű invázióknak ebben kellene keresni az okát. De miért támogatta a KAC a gázberuházásokat, amikor támogathatta volna az alternatív energiákat is, egy meg nem újuló energia helyett?

Problémák az ökológiai adóreform javaslataival

Az ökológiai adóreform javaslatai a már kritizált elven, az externáliák internalizálásán nyugszanak, azaz a külső költségek beépítését szorgalmazzák az árakba, ökoadó, környezet terhelési díjak, környezet használati díjak, termékdíjak formájában. A javaslat új eleme a fent ismertetett gyakorlattal szemben, hogy a beszedett díjak és adók költségvetés semlegesén kerüljenek bevételekre, azaz a beszedett adók mértékével arányosan csökkentsék a munka oldali terheket, amelyek köztudottan magasnak mondhatók. Ettől a sajátos elképzeléstől két pozitív eredményt várnak, az egyik, hogy növekedni fog a foglalkoztatási kedv, s csökken a

munkanélküliség, a másik, hogy átterelődik a fogyasztás a környezetbarát, kevésbé adóztatott termékekre.

Az ellentmondások sokasága rögtön felfedezhető a javaslatban, de ha mélyebbre ásunk még több fenntarthatósági problémát fogunk fellelni.

Nincs tisztázva az a kérdés, hogy vajon a munkáltató miért alkalmazna több munkást, amikor a nagyobb haszon érdekében éppen mindenki vagy létszámot akar csökkenteni, vagy kevesebb bért akar fizetni. Ha viszont több munkást fog alkalmazni, az bizonyára a termelés és fogyasztás növekedését vonja maga után, azaz a fenntarthatóság ellen dolgozik. Nő az erőforrásokra nehezedő teher, ha valakik több jövedelemre tesznek szert, és többet termelnek, ha valakik több jövedelemre tesznek szert, és többet fogyasztanak, vagy ha többen jutnak munkához, többet termelnek több erőforrás felhasználással.

Azt sem tisztázta senki, hogy milyen mértékű adót kellene kivetni ahhoz, hogy valóban csökkenjék, egyik vagy másik erőforrás fogyasztása, vagy átterelődjék a fogyasztás egy környezetbarát termékre. Mint látjuk az alacsony keresletrugalmasságú üzemanyag fogyasztása nem csökken, sőt az újabb fogyasztók belépésével emelkedik. Van-e helyettesítő erőforrás, vagy tényleg környezetbarát termék, amire átterhelhetjük a fogyasztást? S ha van, s megszűnik az adóztatás tárgya, akkor mi biztosítja a bevételt. A valóságban az látható, hogy a termékdíjak olyan bevételi forrásai az államnak, amelyek beszédésében érdekelté válik, s csak oly mértékben veti ki, hogy a fogyasztást ne térítse el, főleg ne csökkentse, azaz a bevételi lehetőség konzerválja a kivetés tárgyát.

Hivatkozva az egyes számú problémafelvetésünkre, nagyon jól látható, ha egy rendszernek nem rögzítjük minden pontját, akkor a szabályozás kibújik, olyan területeken talál helyettesítési lehetőségeket, amelyek esetleg tovább rontják a helyzetet. Egy tipikus kibúvási lehetőség a terhek továbbhárításának lehetősége a termelői – fogyasztói láncban. A szennyező fizet elv igen korlátozottan érvényesülő elv, hiszen a gyakorlatban, mivel nem az egész rendszer szabályozott, csak bizonyos részei, a termelő a fogyasztóra hárítja át a rá kivetett terheket. (Megjegyezzük a szabályozás szempontjából ez a köztes, résszabályozás a legrosszabb. Vagy a piacgazdaságot kellene hagyni működni, vagy annak minden elemét szabályozni kellene.) A növekedő terhek a rendszeren belül kerülnek szétosztásra, s azokon csapódik le, akiknek nincs hozzáférése az erőforrásokhoz, azaz a gazdagok gazdagodnak a szegények szegényednek.

Az átterhelés másik gyakori fajtája a környezet tisztaságának biztosítása érdekében az erőforrások megterhelése. Erre tipikus példa a hulladéklerakók rendszere, a szennyvíztisztítás, az elterelő utak megépítése, stb.

Az átterhelés leggyakoribb fajtája azonban a földrajzi átterhelés, amikor egyik helyről a másikkra terheljük át a problémát, esetleg szétosztjuk azt több helyszín között. Tekintettel arra, hogy a környezeti problémák átterhelése szabadon vándorol a tőke szabad mozgásával, ezért a szigorúbb szabályozás a tőkével együtt kényszerítheti mozgásra a környezeti probléma átterhelődését. Ez egy másik példája annak, hogy egy rendszer minden elemét szabályoznunk kell, vagy nem kell szabályoznunk, hiszen ha földrajzilag nem egyformák a szabályozási feltételek, akkor megvan a kibúvás lehetősége. Ilyen lehetőségek adják meg pl. az anyagtalanítás illúzióját is, azoknak, akik képesek a tőke mozgásával a problémákat is átterhelni.

Ökológiai adóreform, másként. A természeti-erőforrás adó.

A következőkben egy olyan adórendszert gondolunk át, amely alkalmazása lehetővé teszi a fenti anomáliák elkerülését.

Véleményünk szerint azt kell végig gondolni, hogy milyen adórendszerre van szükség ahhoz, hogy a környezeti és társadalmi problémák ne sokasodjanak, hanem éppen ellenkezőleg

csökkenjenek. Ha képesek vagyunk ilyen adórendszer létrehozására, akkor a problémák megszűntével, az adórendszer is oka fogyottá válhat. A másik kulcskérdés, hogy tudjuk elkerülni a problémák átterhelését, a környezetminőség és természeti erőforrások, illetve az egyes földrajzi lokációk között.

A természeti erőforrás adó rendszerének pillérei:

A problémák okozati kezelése helyett az okok megválaszolása.

A problémák létrejöttének megelőzésével egyre kevesebb problémával fogunk szembenézni, az adóspirál leszálló ágba kerül.

Az adóztatás célja nem a bevételek biztosítása, hanem az eltartó képesség szerinti fenntartó erőforrás-használat.

Az adóknak az erőforrásokra kell reflektálni, nem a negatív externáliákat, hanem az erőforrások értékét (naturáliák) kell internalizálni.

Az adóknak a fogyasztás szerkezetét kell átstrukturálni, úgy, hogy az anyag és energia intenzív fogyasztás kárára az anyag és energia szegény fogyasztásokat preferálja.

A szabályozás a rendszer minden pontját rögzíti, hogy az átterhelés lehetőségei megszűnjenek.

Mindezek érdekében adórendszerünk célkitűzései a következők:

- a környezet minőségére gyakorolt hatást szeretnénk szabályozni
- csökkenteni szeretnénk az anyag és energia felhasználását
- a fogyasztási mintázatot szeretnénk megváltoztatni
- a létminőséget szeretnénk javítani
- az emberek tudását, ismeretét, szemléletét szeretnénk formálni
- a tudományos, technikai fejlődést, az innovációt szeretnénk támogatni
- a szociális igazságosságot, az erőforrások hasznainak igazságos elosztását szeretnénk elérni
- az élők munkát kívánjuk előtérbe helyezni
- a terület-felhasználást szeretnénk szabályozni
- az adó és más szociális terheket szeretnénk csökkenteni (degresszív adórendszer)

Az adórendszer gyökeres reformja

Valószínűsíthető, hogy a fenti célkitűzések nem valósíthatók meg a jelenlegi adórendszer alakítgatásával, hanem radikális változtatásokra van szükség. Mivel célunk, hogy az adók volumene csökkenjen, s idővel azok teljesen megszűnjenek, ezért már kezdetben sem újabb adókat szeretnénk bevezetni. Azonban az adóbevételeket nem akarjuk egyszerre, s radikálisan csökkenteni, hiszen átmeneti időre van szükség a kiadási oldal átstrukturálásához is. Viszont az új természeti erőforrásadónak „helyre” van szüksége. Hogy ez ne pluszként terhelje a társadalmat először a személyi jövedelem adót javasolnánk megszüntetni. Véleményünk szerint ekkora volumenű bevételekre van szükség ahhoz, hogy ne kapjon sokkot az

államháztartás, s másik oldalon elegendő komolyságú eszköz álljon rendelkezésre ahhoz, hogy a szabályozás eredményes legyen. Láthattuk, hogy picinyke termékdíjakkal, a rendszer egyes elemeinek szabályozásával nem érhető el a kívánt eredmények. Ez a volumen viszont elegendő lehetne egy kiteljesedő szabályozáshoz. A személyi jövedelemadó megszüntetésének azonban még más oka is van. Soha sem lehet igazságosan és teljes mértékben beszélni, mert a tényleges jövedelmeket nem lehet mérni. Morálisan kétséges, s rossz morálra neveli a társadalmat.

Átmenetileg tehát a személyi jövedelemadó helyett, kerülne bevezetésre a természeti erőforrásadó. A későbbiekben pedig a társasági adó megszüntetésével lehetne teljesen kiszélesíteni az új adófajtát.

A természeti erőforrásadó többcélú adó, s miután a fenntartható fejlődést támogató eszközként kívánjuk bevezetni, ezért egyaránt támogatnia kell a gazdaság fejlődését, a társadalom folytonos szociális jobblétét, illetve a környezet minőségének és erőforrásainak megőrzését, gyarapítását. A többcélúságnak megfelelően a természeti erőforrásadó többretegű adó lenne.

Az első rétege a fogyasztási adó. A fogyasztási adó lényege, hogy a különböző anyag, energia és élömunka tartalmú szolgáltatásokért és termékekért a fogyasztó különböző mértékű fogyasztási adót fizessen az anyag, energia és élömunka felhasználás intenzitása szerint.

A fogyasztási adó kérdése azért kényes kérdés, mert a gazdasági növekedés lényege a növekvő fogyasztás. Nyilván nem lenne sikere egy olyan adónak, amely a fogyasztást kívánja csökkenteni. Erre azonban nincs is szükség. Amire szükség van az a fogyasztási mintázat teljes átstrukturálása, amely a termelői mintázatot is átstrukturálja. A struktúraváltás lényege, hogy a fogyasztást javát áttereljük az anyag és energia szegény, élömunka intenzív szolgáltatásokra és termékekre, illetve növeljük a kifejezetten tudás igényes termékek, szolgáltatások körét.

Maga a fogyasztási adó javaslata is ezt segítheti elő. Azzal az igénnyel léptünk fel, hogy a rendszer minden pontját rögzítsük, vagy ne rögzítsük. Átmenetileg azt javasoljuk, hogy rögzítsük a rendszer minden pontját. Ennek az eszköze, ha minden szolgáltatás és termék pontos tervezésen és meghatározáson megy keresztül, hogy anyag és energiateljesítés, valamint élömunka befektetés tekintetében jól definiáltak legyenek. Magának az adótartalomnak a meghatározása ez által egy hozzáadott értéknek számít, amely bővíti azoknak a szolgáltatásoknak a körét, amelyek élömunka intenzívek, de nem anyag és energia intenzívek. Az ilyen típusú tervezés kényszere meggyorsítaná az áhított tudás alapú társadalom kialakítását, mert okot szolgáltat a tudás bővítésére, az ehhez kapcsolódó mindenféle tevékenységre. Nyilvánvaló ehhez kellene hozzáigazítani az oktatást, az innováció irányait, a K+F tevékenységet, stb. A tudomány mellett jelentősen fellendíthetné a kultúrát is, hiszen a kulturális termékek is nagy hozzáadott értékkel készülnek, anyag és energia szegényeke ugyanakkor. A fogyasztás átstrukturálódása tehát a tudás, művészetek fogyasztásának irányába menne végbe, s ezáltal jelentősen fejlesztené a társadalmat. A folyamat másik haszna, hogy a tudás gyarapodásával megelőzhetővé válnak a problémák, olyan tudományos-technológiai ismeretek születnek, amelyek valóban szolgálják a fenntartó erőforrás-használatot.

Ahogy a folyamat halad előre, úgy nő az anyag és energiateljesítés, gyarapszik a tudás, s velük párhuzamosan csökkenek a környezeti és társadalmi problémák, azaz szükségtelenné válnak a magas adóbevételek. A társadalom ugyanis már nem problémákat, hanem értékeket termel. Ezzel megteremtődik a regresszív adórendszer lehetősége.

Könnyen belátható ennek a struktúrának a szociális előnye is. A fogyasztás szerkezetét és mértékét mindenki maga választja meg a saját maga számára, s mindenki a saját fogyasztási mértékének megfelelően fizet. Természetesen felvetődik az a kérdés, hogy minden embernek szüksége van alapvető, átmenetileg még magas anyag és energiatartalmú fogyasztási

cikkekre, s ha ezek nagyon drágák, pontosan a szegények nem lesznek képesek megfizetni, a „kultúrát pedig nem tudják megenni”. Ezért átmenetileg fontos, hogy a mérhető, anyag és energia intenzív fogyasztások a progresszív adóztatás körébe essenek. Pl. az energiafogyasztás mérhető, és szükséges, hogy progresszív adótartalommal legyen megtöltve. Így az alapvető szükségleti cikkek fogyasztása az alacsony fogyasztás mellett megfizethető marad, ugyanakkor a tehetős fogyasztók fizetik a többletfogyasztásban a többletadót. Természetesen átmenetileg szükség van a szociális háló megerősítésére, hiszen a rendszer bevezetése sújtja a jövedelemmel nem rendelkezőket.

A kialakuló szabályozási rendszernek a szemléletformáló hatása is kétségtelen. Amíg a jelenlegi szabályozás pontosan a fenn nem tartható termelői és fogyasztói mintázatokat állítja követendő példaként a társadalom elé, ez most lehetetlenné válik. Az értékesebb, a fenntarthatóbb az olcsó, egyszerű a jót választani, mert ez az, amire az ár is ösztönöz.

Bár jelenleg nem kívánunk kitérni az adótartalom pontos megállapításának módjára, annak elvi alapjait szükséges tisztázni.

A nem megújuló nyersanyagok esetében az adó megállapításának alapja a termék előállításához felhasznált anyag mennyiségére és az újra nem hasznosított hulladékra vonatkozik. A nem megújuló energiaforrások esetében az adót a szennyezőanyag kibocsátás és a nem újrahasznosított hulladék után fizetik. A megújuló erőforrások esetében a fogyasztók a megújításhoz szükséges mértékű használati díjat fizetnének.

A természeti erőforrásadó második rétege a területhasználati adó. A területhasználati adó célja a terület-felhasználás fenntartóvá alakítása. Bevezetését az indokolja, hogy nem tudjuk megőrizni és fejleszteni a biológiai erőforrásokat, ha azokat nem használjuk fenntartható módon. Csak bizonyos százalékban alakíthatunk át természetes rendszereket, s az átalakított rendszerekbe sem végezhetünk olyan tevékenységeket, amelyek irreverzibilisen megváltoztatják az ökológiai körülményeket.

A területhasználati adó célja tehát, hogy fenntartóvá alakítsa a különböző területhasználatokat. Területeket veszünk igénybe erdő és mezőgazdálkodásra, infrastrukturális célokra, települési és ipari célokra, turisztikai és természetvédelmi célokra. Tekintettel arra, hogy jelenleg nem tudjuk, hogy milyen a fenntartó területhasználat, először ki kell alakítani annak az ismereteit. De ha lennének is ismereteink egyszerre nem lehetne bevezetni azokat anélkül, hogy a gazdaságot ne érje sokk. Ezért az adó célja, hogy folyamatosan bevezethető legyen. Az is belátható, ha megvalósul a különböző használatok fenntartható módja, akkor a szabályozó rendszer, az adó is fölöslegessé válik. A szabályozási folyamatnak tehát lenne egy progresszív adóztatást, majd egy degresszív adóztatást megvalósító fázisa.

A fokozatos bevezetés érdekében az országban három zóna kerülne kialakításra. Az első zónába a még természetes állapotban fennmaradt élőhelyek tartoznának, amelyek elsődleges célja a biológiai sokféleség védelme. Minden használat ennek lenne alárendelve.

A második zóna a fenntartó erőforrás-gazdálkodás zónája. Ezek önkéntességi alapon kijelölésre kerülő területek. Bármely terület-felhasználási típusban (pl. mezőgazdaság, település, ipar, stb.) lehetne ilyen zónába tartozni, feltéve, ha a területhasználó vállalja a szabályozási feltételek végrehajtását.

A harmadik zónába az ún. intenzív használatú területek lennének besorolva, ahol a „jelenlegi erőforrás-használati módok is megengedettek, de ezek folytatása után adót kell fizetni. Az adó a földterület nagysága és használati módja szerint fizetendő. Az ipari és infrastrukturális igénybevétel után négyzetméterre, a települések és mezőgazdasági felhasználás után hektárra vetített adót kellene fizetni.

A szabályozás időben a következő képen működne. A természeti területek zónája adómentes, a fenntartható fejlődés zónája adómentes, az intenzív területhasználat zónájában a fenti területegységek után adót kellene fizetni. Itt az adó a kezdeti időszakban alacsony. Beszédese azt szolgálja, hogy kialakuljanak a fenntartható fejlődés gyakorlati ismeretei, intézményrendszere. Az adót erre a célra kellene fordítani. Ekkor nyilvánvalóan még kevesen választanák a fenntartó gazdálkodást folytató zónát, lévén a szabályozási megkötések szigorúak. Az adó emelésével, az ismeretek és intézményrendszer kialakulásával párhuzamosan, egyre többen lépnének át a fenntartható fejlődés zónájába, hogy elkerüljék az adót, illetve élvezzék a másik zóna által nyújtott előnyöket. Amennyiben már valójában rendelkezésre állnak a szükséges ismeretek, akkor az adó újabb és újabb emelésével, mindenki átcsalogatható a fenntartható fejlődés zónájába. Ekkor az adó is megszűnik, de nincs is rá szükség, mert már mindenki fenntartó erőforrás-gazdálkodást végez. A szisztéma megismételhető, amennyiben túl enyhe szabályokat szabtunk meg az első körbe, s csak részleges eredményeket értünk el.

A természeti erőforrásadó előnyei:

Az anyag és energia intenzív fogyasztást csökkenti.

A szennyezést csökkenti.

Az erőforrásadókat a fogyasztó fizeti meg, van választási lehetősége, hogy miből és mennyit fogyaszt.

A területhasználati adót a termelő fizeti meg. Van választása, hogy mekkora területet és milyen módon használ.

A területhasználati adó degresszív, mert ha mindenki az első kettő zóna valamelyikébe tartózkodik, az adó fizetésének indoka megszűnik.

A rendszer fokozatosan bevezethető.

Megállítja az erőforrás-használat növekedését, de nem állítja meg a fejlődést.

A támogatási rendszer fenntarthatósági elemzése

A projekt támogatás problémás területei

- A projektek nem állnak össze konzisztens rendszerré
- A projektek tervezésénél nem követelik meg a fenntartható fejlődés szempontjainak érvényesülését.
- A pályázató sincs tisztába azzal, hogy mik is lennének a fenntartható fejlődés kritériumai

- A megvalósuló projektek többnyire egyéni vagy csoport érdekeket szolgálnak, s gyakran szembekerülnek a nagyobb közösség érdekeivel
- A megvalósult projektek tényleges hatásait nem vizsgálja senki, azaz, hogy egy-egy megvalósult projektnek milyen volt a hatékonysága, mennyiben érte el célját, hogyan hatott a környezetre, társadalomra, gazdaságra.
- A mai támogatási rendszer tovább torzítja a fejlettségbeli különbségeket, azáltal, hogy fő kedvezményezettjei azok, akik nem szorulnának támogatásra.
- A támogatási rendszer igazságtalanul nyúl bele a gazdasági szereplők piaci vetélkedésébe, egyik vagy másik fél oldalán.
- A támogatási rendszer lehetőséget ad a korrupcióra
- A támogatási rendszer egyformán ítéli meg a magánhaszon szerzésére irányuló és a közhasznát szolgáló projekteket

Milyen összefüggések okozzák a fenti problémákat?

A.1. A projektek nem állnak össze konzisztens rendszerré.

A Unió országaiban a programozás gyakorlata hivatott biztosítani, hogy az egyes projektek összefüggő rendszert alkossanak, egy közös célkitűzés irányába mutassanak. A programozás dokumentumai ennek megfelelően felülről lefelé, majd alulról felfelé építkeznek. A koncepciók készítése felülről kezdődik, nemzeti, regionális, megyei, kistérségi fejlesztési koncepciók, majd a programok alulról felfelé a kistérségektől kiindulva állnak össze megyei, majd regionális programokká. A regionális programok az ágazati programokkal együtt alkotják a Nemzeti Fejlesztési Tervet, amely alapjául szolgál majd a Közösség Támogatási Keretének meghatározásához.

Az egyes szinteken megfelelő programok lennének arra hivatva, hogy a projekteknek keretet adjanak, lehetetlenné tegyék, hogy céljaikban egymást keresztező projektek valósuljanak meg.

Miután Magyarországon a programozás normális menete már csak azért is kisiklott, mert a régiók a koncepció alkotáskor még nem álltak fel, ezért nehéz olyan programokat találni, amelyek igazán egymásból építkeztek volna.

A másik probléma az egyes szinteken lévő koncepciókban és programokban keresendő, nevezetesen, ezek nem biztosítják a különböző célkitűzések harmóniáját. Ma már ugyan minden programban találunk szociális, környezeti és gazdasági célkitűzéseket, amelyeket különböző szakértői csoportok, szektorális szemléletben készítenek el. Nincs ugyanakkor olyan egyeztető mechanizmus, amely biztosítaná az egyes szektorális tervek megfelelését a többi célterületnek. Vannak olyan esetek, amikor a különböző célkitűzések egy tervezési dokumentumon belül találhatók, más esetekben, külön készítenek programokat az egyes problémák kezelésére, mint pl. környezetvédelmi program, felzárkóztatási program, stb.

A.2. A projektek tervezésénél nem követelik meg a fenntartható fejlődés szempontjainak érvényesülését. A pályázató sincs tisztába azzal, hogy mik is lennének a fenntartható fejlődés kritériumai.

A programozás gyakorlata ellenére, az Unió országaiban is, társadalmi feszültségekhez vezettek bizonyos fejlesztési programok. Különösen a mediterrán országok esetében váltott ki élénk tiltakozást egy-egy fejlesztési terv megvalósulásának később megmutatkozó negatív társadalmi és környezeti hatása. Annak érdekében, hogy kikerüljék az ilyen és hasonló kellemetlenségekhez vezető döntéseket, szigorú követelményeket szabtak a projektek tervezésének és hatásvizsgálatának.

A vizsgálatok közül általánosan ismert követelmény a költség-haszonelemzés, a költséghatékonysági elemzés, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, valamint a leszakadt társadalmi csoportokra, és nők egyenjogúságára gyakorolt hatások vizsgálata. Az Unió gyakorlatában a hatásvizsgálatokat nemcsak az egyes projektek esetében kell elvégezni, hanem azok kiterjednek a politikai döntések vizsgálatára is, pl. egy-egy szabályozó bevezetése, területfejlesztési döntések, stb. (Stratégiai Környezeti Hatásvizsgálat).

Magyarországon a törvény a környezetvédelmi hatásvizsgálatot, illetve a környezetet érintő döntések vizsgálati elemzését (Vizsgálati Elemzés) írja elő. A többi vizsgálat a szerint valósul meg, vagy nem valósul meg, hogy a pályázató előírja-e ezek megvalósítását. Az Unió az előcsatlakozási alapok felhasználásánál igyekszik érvényesíteni az ott szokásos vizsgálatok kivitelezését.

Természetesen, ha mindez gyakorlattá válik is, akkor is marad a kérdés, hogy megfelelő szemléletűek-e a vizsgálatok, illetve ha a vizsgálat bizonyítja a várható negatív hatást, akkor megtorpedózza-e a projekt megvalósítását?

Mindenek előtt azt kellene megvizsgálnunk, hogy ismerik-e a fejlesztésekkel foglalkozók a fenntarthatósági kritériumokat, illetve érvényesítik-e ezeket a gyakorlatban. A koncepciók, programok, pályázati kiírások elemzése azt mutatja, hogy a fenntartható fejlődést, mint ma divatos fogalmat, illik megemlíteni, de ennél tovább egyik dokumentum sem megy. Azaz, sem a koncepciók, sem a programok, sem a pályázati kiírások, sem a bírálati szempontok nem elégitik ki azt a követelményt, hogy a megvalósítandó projektek hozzájáruljanak a fenntartható fejlődéshez.

Vizsgálati elemzések Magyarországon a környezeti vonatkozású jogszabályokhoz készülnek, természetesen csak azokhoz, ahol a közvetlen kapcsolat kimutatható a környezettel. Holott minden döntésnek van környezeti vonatkozása előbb vagy utóbb. Jó példa erre a privatizáció, vagy az állami költségvetés. A másik gyengesége az elemzéseknek, hogy formálisak, s nem alakult ki a módszertanuk. Egy környezeti jogszabály esetén nem feltételezik, hogy annak lehet negatív környezeti hatása. Ezért azt vizsgálják, hogy annak végrehajtása mennyibe fog kerülni, vagy éppen mennyi bevételt fog eredményezni.

Baj van azonban magával a környezeti hatásvizsgálattal, a költséghatékonysági elemzéssel, a költség-haszonelemzéssel is. Hiába kimutatható egy-egy projekt várható negatív környezeti hatása, az még nem ok arra, hogy a projekt ne valósuljon meg. A másik probléma, hogy a hatásvizsgálat is csak a közvetlen hatásokra terjed ki, többnyire olyan feltételeket vizsgál, ahol törvényi kötelezettségek vannak (pl. határértékek, levegőszennyezés, hulladékképződés, stb.), ugyanakkor nem vizsgálja sem a közvetett hatásokat, sem az erőforrásokra vonatkozó hatásokat, azaz nem foglalkozik a fenntartható fejlődésre vonatkozó hatásokkal.

Lényeges, hogy különbséget tegyünk környezetvédelem és fenntartható fejlődés között. A környezetvédelem a környezet állapotára, minőségére, a fenntartható fejlődés a rendelkezésre álló erőforrások tartamos használatára vonatkozik!

Ha a fentieket figyelembe vesszük, akkor rögtön látható, hogy egyetlen olyan vizsgálati kötelezettség sincs, amely az erőforrások elemzésével foglalkozna. Ezért mondhatjuk azt,

hogy a fejlesztésekkel foglalkozók nem is tudják, hogy mit jelent a fenntartható fejlődés szempontjainak figyelembe vétele.

Nagyon sajátos, de igaz, hogy látszólagosan környezetvédelmi célú intézkedésekkel is lehet rontani a fenntartható fejlődés esélyeit. Ugyanis környezetvédelmi célkitűzések teljesítése sokszor a problémák térbeni és időbeni szétosztásával valósul meg. Lehetséges, hogy egy helyszín környezetét azáltal tesszük rendbe, hogy egy másik, vagy sok másik helyszínt terhelünk meg, vagy hogy a környezetről a terheket áthárítjuk az erőforrásokra. Tipikusan ilyen a szennyvízprobléma kezelésének mai gyakorlata.

Ebből a megközelítésből jelent problémát a költséghatékonysági és költség-haszon elemzések gyakorlata is. A költséghatékonysági elemzések nem arra hivatottak, hogy egy megoldás költséghatékonyságát vizsgálják meg, hanem arra, hogy a legtöbb alternatíva költséghatékonyságát megvizsgálva választási lehetőséget nyújtson a lehetséges megoldások közül. Sajnos azonban a tervezők prekonceptiókhoz ragaszkodnak, már előre kiválasztják a legjobbnak vélt alternatívát, s a vizsgálataikkal azt igyekeznek alátámasztani. A költség-haszonelemzések is rendszerint megállnak az üzleti szempontú költség-haszonelemzéseknél, s nem vizsgálják, hogy a projekt milyen külső költségekkel (externáliákkal) terheli meg a társadalmat. E tekintetben a teljes hatásrendszer meg nem ismeréséhez az is hozzájárul, hogy nem történik meg az életciklus analízis. A gyártó, szolgáltató, csak időben korlátolt felelőséget vállal termékéért, szolgáltatásáért (pl. atomenergia felhasználása, táplálékláncban halmozódó anyagok használói, gyártói, stb.)

A.3. A megvalósuló projektek többnyire egyéni vagy csoport érdekeket szolgálnak, s gyakran szembekerülnek a nagyobb közösség érdekeivel.

A projektek tervezésénél nem fordítanak figyelmet arra, hogy a projekt kinek, kiknek az érdekeit szolgálja. Nem probléma az, ha egy projekt az egyén, vagy egy csoport gazdagodását szolgálja, ha az nem történik mások kárára. De erről meg kellene győződni.

Mik itt a veszélyek!

Az erőforrások térben és időben korlátozottan állnak rendelkezésre. Az erőforrások nyilván az adott közösség eszmei tulajdonát képviseli. Ha valaki, valakik ezt kiaknázzák, hasznot húznak belőle, akkor elveszik másoktól a használat lehetőségét.

Ezért veszélyes, pl. egy külső tőkebefektető, akinek különösebb identitása nincs egy helyi környezethez, gátlástalanul kiaknázhathja a helyi erőforrást, miközben a helyi közösség néhány tagja, mint bérmunkás segédkezik e művelethez.

Nemcsak materiális erőforrásokat lehet ilyen módon kihasználni. Pl. egy táj potenciális értékeit, amelyet a túrizmus aknázhat ki, tönkre lehet tenni egy beruházással, azáltal, hogy lerontjuk a tájképet, elszennyezzük az adott környezetet. De maga a túrizmus is tönkretelheti, túlhasználhatja a tájat, sőt a helyi kultúrát is. Mindkét esetben a helyi közösség elől vették el, talán véglegesen a fenntartható fejlődés lehetőségét, miközben ebből valaki gazdagszik, és a hasznából halmozottan folytat hasonló tevékenységet.

Sajnos ez a típusú konfliktus csak kevesek szemlélésében jelenik meg. Sokkal gyakoribb az a konfliktus, amikor egy-egy projekt megvalósulása közvetlenül okoz kellemetlenséget valaki, valakik számára. Pl. egy addig csendes, nyugodt helyre betelepül egy forgalmat, szennyezést okozó létesítmény, vagy a szomszédsága valamilyen potenciális veszélyt hordozó tevékenység.

Nincsenek tehát olyan mechanizmusok, amelyek azt vizsgálnák, hogy a partikuláris érdekek egybe esnek-e a globális érdekekkel.

A.4. A projektek tényleges hatásait nem vizsgálja senki, azaz, hogy egy-egy megvalósult projektnek milyen volt a hatékonysága, mennyiben érte el célját, hogyan hatott a környezetre, társadalomra, gazdaságra.

A projektek megvalósulásának ellenőrzése a projekt lezárta után történik. Ennek során is elsősorban a projekt pénzügyi megvalósulását ellenőrzik, kéri számon. Ennek megvannak a megfelelő intézményei. A projektek tartalmi ellenőrzése már kétséges. Amit a projekt lezártakor látni lehet az egy-egy létesítmény, intézkedés, stb., megtörténte. Nem lehet azonban látni annak működését, hatékonyságát, fenntarthatóságát, eredményességét. Tehát, ha ellenőrzik is a projektet tartalmilag, képtelenek értékelni annak illeszkedését más projektekhez, vagy jelentőségét a fenntartható fejlődésben.

Gondoljuk végig, hogy hány fejlesztés vezetett környezeti, társadalmi, gazdasági hanyatláshoz. Ezek negatív eredményeit mégsem kéri senki számon. Ha a programozó, tervező, megbízó, sőt maga a támogató nem kérhető számon cselekedetért, akkor felelőtlenül lehet bánni a jövővel.

Mennyi pénzt fordítottak már bizonyos válságban lévő térségek, problémák támogatására, megoldására anélkül, hogy eredményt tudtak volna felmutatni. Ki ellenőrzi, kéri ezeket számon?

Manapság szokás rákérdezni a projekt fenntarthatóságára. Ennek azonban semmi köze nincs a fenntartható fejlődéshez, hiszen a kérdező azt szándékozik megtudni, hogy a támogatás lezárta után meg áll-e a program a saját lábán. Az már nem érdekli, hogy minek az árán áll meg a projekt a saját lábán, esetleg pont azáltal, hogy nem gondolt másokra vagy a környezetre.

A.5. A mai támogatási rendszer tovább torzítja a fejlettségbeli különbségeket, azáltal, hogy fő kedvezményezettjei azok, akik nem szorulnának támogatásra.

A gyakorlat elég ékesen bizonyítja, hogy a támogatási rendszerek gyakran feledtetik a helyi közösségekkel, hogy nekik, helyben kell megküzdeniük problémájukkal. A támogatásokra, irányelvekre várók immár hozzászórtak a külső szereplők meghatározó voltahoz, várják a támogatást, hogy mások megoldják a problémáikat.

Erre azonban várhatnak. Egyrészt a külső támogatások preferenciáit nem ők fogják megszabni, ezért belekényszerítik őket a támogató preferenciáinak elfogadásába. A támogatások, külső lehetőségek tehát nem feltétlenül az ő problémáikra fognak reflektálni. Ha ez így van, de a támogatások megszerzése mégis létkérdés, akkor a problémák csak súlyosbodhatnak.

Azt, hogy támogatással be lehet csalni közösségeket a zsákutcába, azt egyértelműen bizonyítják az eladósodott önkormányzatok. Azt is látni kell, hogy ennek a torzításnak az okozói gyakran azok az érdekcsoportok, akik érdekeltek a közpénzek megszerzésében. A legtöbb ilyen torzító hatás az infrastrukturális beruházások területén tapasztalható.

A helyi közösségek ízlését tehát a támogató ízlése határozza meg. Így vagyunk ezzel makroszinten is, az Unió preferenciái megszabják a hazai irányokat. A támogatás reményében, a nélkül fogadjuk el ezeket a preferenciákat, hogy megvizsgálánk tényleg jók-e ezek a számunkra?

A támogatási rendszerek másik jól ismert torzító hatása abban gyökerezik, hogy a támogatáshoz azok tudnak hozzáférni, akik rendelkeznek a megkövetelt saját forrással, vagy kapcsolataik révén több forráshoz egy időben képesek hozzájutni. A pénznek tehát pénzfelhajtó szerepe van. (Magyarországon a leggazdagabb Közép-Magyarországi Régió vonzza a legtöbb befektetési eszközt, annak ellenére, hogy a decentralizált forrásokból igyekeztek a legkevesebbet ide juttatni). Ezért fordulhat elő, hogy azok részesednek többnyire

támogatásba, akik képesek lennének a támogatás igénybevétele nélkül is kivitelezni elképzeléseiket. Ez a rendszer mélyíti a szakadékot a gazdagok és a szegényke között, fokozza az ember-ember, közösség-közösség, és régiók közötti jóléti különbséget. A politika jól ismeri ezt a torzító hatást, s noha ő szabja meg a preferenciákat, mégsem tesz valós lépéseket e jelenség megfékezésére.

A támogatások megszerzéséért, az elégséges „saját” forrás előteremtéséért folytatott küzdelem további torzító hatása a projekt költségek túltervezése. Ennek pedig további hozadéka az elszámolási trükkök gazdag tárháza.

A.6. A támogatási rendszer igazságtalanul nyúl bele a gazdasági szereplők piaci vetélkedésébe, egyik vagy másik fél oldalán.

Amikor a gazdaság bizonyos szereplőit támogatják, akkor előnybe részesítik azon szereplőkkel szemben, akik hasonló tevékenységet végeznek, de nem részesülnek támogatásba. Ha a támogatott és nem támogatott szereplők egyforma áron kínálják termékeiket, szolgáltatásaikat a piacon, akkor nyilván a támogatott profitja nőtt, ha a támogatott alacsonyabb áron kínálkozik, akkor viszont versenyelőnyhöz jut.

A.7. A támogatási rendszer lehetőséget ad a korrupciónak.

A fentiekből következik, hogy az előnyyszerzés lehetősége felkínálja a korrupció lehetőségét is.

A.8. A támogatási rendszer egyformán ítéli meg a magánhaszon szerzésére irányuló és a közhasznát szolgáló projekteket.

Ha a különböző tevékenységeket és szereplőket osztályozzuk a társadalmi haszonhajtás és a profitszerzés szempontjából, akkor a következő variációk lehetségesek:

Olyan profitorientált szervezetek (értsd jogi személyek), akik közhasznú projektet valósítanak meg.

Olyan profitorientált szervezetek, akiknek a projektje egyaránt irányul profitszerzésre és közhasznú tevékenységre is.

Olyan profitorientált szervezetek, akiknek a projektje kizárólag a profitszerzésre törekszik.

Olyan nem profit szervezetek, akik profitszerzésre törekszenek, annak érdekében, hogy közhasznú tevékenységet végezzenek.

Olyan nem profit szervezetek, akik közhasznú projekteket kívánnak megvalósítani.

(Olyan természetes személyek, akik életminőségüket kívánják javítani - lehetne ilyen is).

Ez a logika ma nem jelenik meg a támogatási rendszer differenciálásában, a közhasznú tevékenységeket a támogatási rendszer nem, vagy ritkán preferálja, többnyire azonban lehetetlenné teszi. Vajon miért várjuk el a társadalom bizonyos szereplőitől, hogy míg mások a támogatási rendszeren keresztül is profitjuk növelésére törekszenek, addig mások saját forrásokat áldozzanak közcélok érdekében?

A mindenkori hivatalos politika nyilván azért nem tesz különbséget e két dolog között, mert azt gondolja, hogy a profitábilis tevékenységek adóztatásából származik bevételének nagy része. Ha nem is a társasági adóból, de a tőke jelenlétéből, a foglalkoztatásból, a foglalkoztatottak adójából, járulékaiból. Ezért a tőketulajdonosok felé tesz gesztusokat, ad kedvezményeket, kiépíti az infrastruktúrát, támogat, stb. De vajon elemzi-e, hogy mindez mibe kerül? Ha elemezné az összes költséget, beleértve az externális hatásokat is, amely a köznek okoz „fejfájást” bizonyára a közhasznú tevékenységeket részesítené előnybe.

Ha sarkosan akarnánk fogalmazni, azt mondhatnánk, hogy ma többnyire olyan tevékenységeket támogat az állam közpénzből, amelyek negatív externális hatásait újra a köznek, az adófizetőnek kell megfizetnie. A köz tehát kétszer is fizet a magánhasznokért, egyszer, amikor adójából támogatják a magánhaszon szerzésére törekvő projekteket, másodszer, amikor kénytelen megfizetni a negatív externális hatások költségeit.

B. Hogyan lehet a fenti problémákat kivédeni?

B.1. A projektek nem állnak össze konzisztens rendszerre.

- A projektek konzisztens rendszerét a programozás gyakorlatával kell biztosítani.
- A programozásban működjenek olyan egyeztető mechanizmusok, amelyek minden szektor kölcsönös átjárhatóságát biztosítják a program minden szereplője számára.
- A programot nem szabad magára hagyni, állandóan meg kell újítani, karban kell tartani.
- A különböző programozási szinteknek állandó kapcsolatot kell fenntartaniuk programjaik karbantartása során. A különböző területekre vonatkozó fejlesztési koncepciókat, programokat mind horizontálisan, mind vertikálisan össze kell egyeztetni.
- A programok tervezési, karbantartási gyakorlatában érvényesíteni kell a területfejlesztés általánosan elfogadott elveit.
- A programokat elfogadásuk előtt, és megvalósulásuk során rendszeresen elemezni kell annak érdekében, hogy a programban szereplő célkitűzések és a hozzájuk kapcsolódó projektek ne gyengítsék, hanem erősítsék egymást.
- Programokat kell finanszírozni, nem különálló, esetleges projekteket. A programfinanszírozás nem jelentheti azt, hogy a programban szereplő egyes projekteket kiemelnek és megvalósítanak, felborítván ezzel a program hierarchiáját.

B.2. A projektek tervezésénél nem követelik meg a fenntartható fejlődés szempontjainak érvényesülését. A pályázató sincs tisztába azzal, hogy mik is lennének a fenntartható fejlődés kritériumai.

- Egyezsége kell jutni a tekintetben, hogy melyek azok a kritériumok, amelyeket következetesen alkalmazni kell a fenntartható fejlődés megvalósítása érdekében. (ld. a fenntartható fejlődés elvei valamint a „fejlesztési programok értékelése” című fejezetet)
- Rendet kell teremteni a legkülönbözőbb hatásvizsgálati követelmények között.

Milyenek a fenntartható fejlődés kritériumait figyelembe vevő elemzések, vizsgálatok?

Tekintettel arra, hogy a fenntartható fejlődés a gazdaság, társadalom és környezeti kérdések együttes kezelését igényli, így nem engedhető meg a hatásvizsgálatok különálló elvégzése sem. A szinte már átláthatatlan és kezelhetetlen hatásvizsgálati előírásokat, hasonlóan az IPPC (Integrated Pollution Prevention Control – Integrált Szennyezés-megelőzési Eljárás) direktívához, amely az engedélyezési eljárásokat egy mederbe tereli, a különböző hatásvizsgálati előírásokat is egy hatásvizsgálati rendszerbe kellene integrálni. Helyes lenne ezt a rendszert **integrált fenntarthatósági elemzésnek** nevezni.

(Az integrált fenntarthatósági elemzések részletes kifejtését ld. az „egyedi projektek elemzése” fejezetben)

B.3. A megvalósuló projektek többnyire egyéni vagy csoport érdekeket szolgálnak, s gyakran szembekerülnek a nagyobb közösség érdekeivel.

Az integrált fenntarthatósági elemzés részét képezi a **konfliktuselemzés**, amelynek az a célja, hogy feltárja a potenciális konfliktusforrásokat. A konfliktuselemzésnek vizsgálnia kell a konfliktusok térbeni és időbeni kiterjedését. Térben lehetségesek helyi, (a beruházás közvetlen környezetében jelentkező hatások esetében), szomszédsági, (a beruházás közvetlen hatásterületén jelentkező hatások esetében - ez lehet térségi, regionális, országhatáron túli egyaránt) és globális (szétterjedő hatások esetén) konfliktusokról beszélni.

Időben lehet a múltból örökölt (többnyire a felelős már nem számon kérhető), a jelenben állandóan ható (pl. zaj, légszennyező anyagok kibocsátása, stb.), időleges (haváriák esetén) és a jövőre áthárított konfliktushelyzetekről beszélni.

Bonyolítja a dolgot, hogy bizonyos esetekben a konfliktusok háttérben lévő hatások nem bizonyíthatók egyértelműen. Ennek oka, hogy a környezeti tényezők együttesen hatnak, s nagyon nehéz kihámozni, hogy a kérdéses ható tényező milyen mértékben járult hozzá a konfliktushoz. Pl. egészségkárosodás esetén többnyire csak mérgező esetekben lehet egyértelműen bizonyítani a közvetlen kapcsolatot, míg pl. légzőszervi, tumoros megbetegedések esetében a kiváltó okok összegződhetnek.

A fenntartható fejlődésre vonatkozó konfliktuselemzésnek természetesen ki kell terjednie, a fenti térbeni és időbeni dimenziók figyelembevétel, a társadalmi és gazdasági érdekkonfliktusokra is. Ki kell emelni itt azt az időbeli dimenziót, amely a fenntarthatóság egyik csapdája, nevezetesen a helyi közösség, elemzés hiányában, gyakran feláldozza közép, vagy hosszú távú érdekeit a rövidtávú előnyök elfogadása érdekében. Fontos tehát vizsgálni a rövidtávú és hosszú távú érdekek konfliktusát, megtoldva mindezt a helyi közösség érdekmegoszlási viszonyainak vizsgálatával. Hiszen a helyi közösség érdekei nem homogének, minden esetben vannak haszonélvezők, vagy kárt szenvedők, esetleg semleges szereplők.

A konfliktusvizsgálatnak ki kell terjednie arra is, hogy a „vétlen” szereplők, akik nem hangoztathatják véleményüket, (ilyenek a globális szereplők, a jövő nemzedékek) érdekei mennyiben sérülnek.

B.4. A projektek tényleges hatásait nem vizsgálja senki, azaz, hogy egy-egy megvalósult projektnek milyen volt a hatékonysága, mennyiben érte el célját, hogyan hatott a környezetre, társadalomra, gazdaságra.

Az integrált fenntarthatósági elemzés lényege, hogy rögzítse a kiindulási állapotokat, és a jövőre vonatkozó feltételezéseket a várható gazdasági, társadalmi és környezeti hatások tekintetében. Ha ez a vizsgálat a kívánalmaknak megfelelően megtörtént, akkor a projekt megvalósulása után ellenőrizhető a várt hatások bekövetkezése. Ez csupán eljárási kérdés. Úgy véljük, hogy a projekt működésének megindulását követő harmadik év az, amikor egy projektet újra szükséges elemezni a fenntarthatóság vonatkozásában, s az eredményeket összehasonlítani a kiindulási feltételezésekkel.

Ennek az egyik haszna, hogyha van számonkérés, akkor komolyabb az előkészítés, nem lehet felelőtlenül és találmányra vélekedni az előzetes elemzéseknél. További haszon a tanulás. Mivel senki sem tévedhetetlen, ezért még lelkiismeretes elemzések esetében is lehet tévedni. Viszont ha az elemző újra és újra találkozik gyakorlati példákkal, akkor elemző képessége javulni fog.

A fejlesztések utólagos negatív hatásait tehát csak úgy lehetséges elkerülni, ha létezik utólagos projektelemlés. Ennek az elemzésnek meg kell felelnie az előzetes elemzés metodikájának az összehasonlíthatóság érdekében.

A támogatónak ezt meg kell követelnie, a támogatás formáját pedig ennek teljesüléshez kellene kötni.

Nézzünk egy lehetséges támogatási formát:

A támogató az előzetes elemzés után, amennyiben jónak találja a projektet, támogatást nyújt annak megvalósításához. A támogatás akkor válik támogatássá, ha a program bizonyítja az utólagos elemzés során globális társadalmi hasznosságát. Amennyiben ez nem bizonyosodik be, a támogatás kereskedelmi kamatozású hitellé alakul át.

B.5. A mai támogatási rendszer tovább torzítja a fejlettségbeli különbségeket, azáltal, hogy fő kedvezményezettjei azok, akik nem szorulnának támogatásra.

Két fő változtatásra van szükség a probléma elkerüléséhez. Az egyik, hogy a helyi közösségek érvényesíthessék szükségleteiket a támogatási preferenciák kialakításánál, a másik, hogy a támogatást a fejlesztés globális társadalmi hasznához kössék, és ne a rendelkezésre álló önrészhez.

Az első feltétel rendezése a helyi közösségek önmeghatározási képességének növelésével, a közösségfejlesztéssel és a szubszidiaritással függ össze, és hosszú folyamat. Viszont ha nem hagynak teret ennek gyakorlására, akkor nem is várható ennek kialakulása. A második feltétel rövidtávon is kielégíthető, csupán a támogatások technikáján kell változtatni.

Erre mutatunk be egy lehetséges formát:

Kívánatos lenne támogatni az energiahatékonyságot, megújuló és alternatív energiaforrások bevonását az energiaellátásba. Ha a termékdíjak módszerével akarunk pénzügyi alapot képezni, akkor valamilyen csekély mértékű áremelést kell végrehajtani az elektromos áram díjában. Ez egyaránt terheli azokat, akik eddig is spóroltak és azokat is, akik pocsékoltak, a szegényeket és gazdagokat egyaránt. Legfeljebb azoknál ösztönöz a fogyasztásmérséklésre, akik már csak nehezen tudnak tartalékokat találni. Az is bizonyos, hogy a szegényebb rétegek nem képesek igénybe venni a még kedvező kamatozású energiahatékonysági támogatásokat sem, hiszen nincs miből beruházniuk.

Az energiatakarékosság globális társadalmi célokat szolgál, hiszen ezáltal csökkennek a társadalomra háruló externális hatások és költségek, ezért szükséges az energiatakarékosság, vagy a megújuló erőforrások használatának támogatása.

Azt javasoljuk, hogy adjunk annyi támogatást egy-egy családnak, amennyi szükséges a takarékossgot szolgáló beruházáshoz. A beruházás megtörténte után kérjük a támogatás visszafizetését. Ez azért lehetséges, mert a család megtakarításokkal rendelkezik, s megtakarításaiból visszafizetheti a támogatást.

Technikailag megoldható ez úgy is, hogy nem változtatjuk korábbi, magasabb összegű díjfizetési tételeit, hanem a különbözetet vonjuk el. Ebben a megoldásban természetesen a szolgáltató ellenérdekelt, vagy annak tűnik. A szolgáltatókkal való együttműködéssel azonban ez a konfliktus csökkenthető, pl. ha rajta keresztül bonyolítjuk a pénzügyi támogatást.

Ebben a konstrukcióban nem a saját részhez kötjük a támogatás feltételét, hanem szociális és környezeti feltételek teljesüléséhez. A támogatás végtére is visszatérül, esetleg lemondhatunk a kamatokról. A támogatás halmozott eredményeket produkál, csökkenti a szegények terheit, csökkenti a környezet terhelését.

B.6. A támogatási rendszer igazságtalanul nyúl bele a gazdasági szereplők piaci vetélkedésébe, egyik vagy másik fél oldalán.

Ha megfontoljuk az előző javaslatot, annak pozitív hatása van a gazdasági szférára is. Ha azok a társadalmi csoportok is forrásokhoz jutnak, akik önerő hiánya miatt nem képesek fejleszteni, vagy a támogatási lehetőségekkel élni, akkor ők is piaci szereplők lesznek, jelen esetben megrendelők. Az ő támogatottságuknak végül az üzleti szféra is a haszonélvezője lesz.

Mi a különbség aközött, amikor a lakosságot (fogyasztót) illetve a termelőt, szolgáltatót támogatjuk? A termelők, szolgáltatók mindannyian piaci szereplők, versenyhelyzetbe vannak. Mivel mindenkit nem tudunk támogatni, ezért csak bizonyos szereplőket részesítünk előnybe. De attól, hogy bizonyos termelési, szolgáltatási tevékenységet fejlesztünk, még keresletet nem biztosítunk hozzá. Amennyiben a lakosságot támogatjuk, úgy a piacot támogatjuk, hiszen a lakos, mint fogyasztó fog megjelenni a piacon, s növelni fogja a keresletet. A termelő támogatásánál nem növeltem a keresletet, a fogyasztó támogatásával, igen.

E keresletnövekedés minden piaci szereplőt egyaránt érint a termelői, szolgáltatói oldalon, tehát nem nyúlok bele igazságtalanul a vetélkedésükbe, de támogatással mégis helyzetbe hozom őket.

B.7. A támogatási rendszer lehetőséget ad a korrupciónak.

A korrupció megszűnése akkor várható, ha a pályázati rendszerben nem válik lehetővé a magánhaszon szerzése a globális társadalmi jólét rovására. Ennek csak egyik feltétele, hogy közpénzen olyan projekteket támogassanak, amelynek van globális társadalmi haszna. A másik feltétel a pályázati rendszer átláthatóságának és ellenőrzésének megreformálása.

Az átláthatóság akkor növelhető, ha a támogatásokról szóló döntések nem szubjektív ítéletek alapján történnek, hanem mechanizmusokhoz kötődnek. A projektek független, előzetes és utólagos fenntarthatósági elemzése, az önrésztől függetlenül mindenki számára elérhető, automatikusan működő támogatási formák létrehozása lehet csak a megoldás. Pl. ilyen mechanizmus az előző javaslat, amikor a nevezett támogatási rendszeren belül legfeljebb az időrendi sorrend dönti el a támogatás odaítélését, amennyiben a források szűkösek.

B.8. A támogatási rendszer egyformán ítéli meg a magánhaszon szerzésére irányuló és a közhasznát szolgáló projekteket.

Egy projektnek akkor is lehet globális társadalmi hasznossága, ha magán haszna van. Viszont vannak kifejezetten olyan célú programok, amelyeknek csak közhaszna van. Ezeket különböző módon kell megítélni a támogatási rendszerben.

Nem föltétlenül a projekt végrehajtójának profitorientáltságától kell, hogy függjön a támogatás, hanem attól, hogy ki, milyen projektet valósít meg. A közös feltétel a globális társadalmi hasznosság (ld. projektelemzés).

Ha egy projektnek csak globális társadalmi haszna van, s nincs magánhaszna, akkor azt szükséges akár teljes mértékben is támogatni. Ennek alapja, hogy közpénzből a közérdekeit szolgáló tevékenységet kell támogatni. Lényeges szempont azonban, hogy bizonyítást nyerjen a közhaszon, ne csak megérzéseken, feltevéseken múljon. Ezért itt is meg kell követelni az előzetes és utólagos integrált fenntarthatósági elemzést.

Ha egy projektnek magánhaszna és nettó társadalmi hasznossága is van, akkor azt szükséges támogatni. Itt is differenciálni kell azonban. A megújuló energiák felhasználásának lakossági támogatására tett javaslatnál világos, hogy a magánhaszon egybeköthető a globális társadalmi hasznossággal. Ezért is javasoljuk az ilyen esetekben a támogatás visszatérítését, hiszen az a magánhaszomból megtehető. Más esetekben azonban a magánhaszon nem kapcsolható a globális hasznossághoz. Ilyenkor indokolt a globális haszon előállításához szükséges finanszírozást támogatásként megítélni.

A helyes támogatási rendszer néhány célterülete

A tudásigényes társadalom kialakítása:

Minden innováció a szabályozás, az oktatás, a technológia, stb., területén ide tartozik. Az a fontos, hogy a társadalomban minél több olyan tevékenység legyen jelen, amely hozzájárul a folytonos szociális jobbléthez, de nem jár közvetlenül anyag és energia, azaz erőforrás felhasználással és környezet szennyezéssel.

Az integrált fenntarthatósági elemzések támogatása is ezt a célt szolgálja. Az integrált fenntarthatósági elemzés költségét a vállalkozóra a szabályozás kényszeríti rá, s ha ezeket a vizsgálatokat komolyan akarjuk venni, akkor nyilván költségesek. Viszont a vizsgálatokat éppen a társadalom érdekében kell komolyan venni, mert a helyes választás esetén vagyunk csak képesek elkerülni a globális társadalmi költségeket.

A külső, társadalmi költségek elkerülése mellett, ennek a támogatásnak további társadalmi jótékony hatása is van. Ez a támogatás a tudásigényes társadalom kialakulását serkenti, növeli a keresletet egy olyan tevékenység iránt, amely nem jár anyag és energia felhasználással, azaz nem növeli a terheket a környezeten és az erőforrásokon, sőt maga a tevékenységnek az a hozománya, hogy a környezetre és társadalomra kevesebb terheket róvó beruházások valósulnak meg.

Preventív intézkedések a szociális és egészségügyi ellátásban:

Hangsúlyozni kell a preventív intézkedések támogatását, hiszen ha a bajt nem előzzük meg, akkor a baj létrejötte a társadalmi költségeket növeli, s ezzel halmozottan hátrányos helyzetbe hozza a társadalom szereplőit.

Az anyag és energiaintenzitás csökkentésével járó termelés és szolgáltatás:

Természetesen mindig jelen lesznek olyan igények a társadalomban, amelyek nem anyagtalaníthatók (dematerializálás), hiszen táplálékaink, ruházatunk, épített környezetünk

létrehozása nem kevés anyag és energia felhasználással jár. A föld véges erőforráskészletei miatt szükség van azonban az anyag és energia felhasználás minimalizálására egy adott termelői, szolgáltatói tevékenységben.

Ha ilyen, a minimalizálásra törekvő projektekkel találkozunk, akkor ezek globális haszna kifejezhető a megtakarításokból. Szükséges azonban ezek alapos elemzése, hiszen gyakran más terhelések létrehozásával érik el az anyag és energia megtakarítást. Szükséges itt emlékeztetni a környezet és a természeti erőforrások közötti átterhelési lehetőségekre.

Fenntartó erőforrás-gazdálkodás:

Azok az erőforrás-gazdálkodási módok, amelyek nem járnak a környezet eltartóképességének csökkenésével. A fenntartó földhasználat, erdő és mezőgazdálkodás az egyik elsődleges célterület.

Alternatív technológiák, lakossági szintű alkalmazásának elterjesztése:

Elsősorban az energia, szennyvíz és hulladékgazdálkodás területén számos olyan technológia áll rendelkezésre, amelyek egyaránt segítik a lakosság szociális jobblétét a megtakarításokon keresztül, illetve csökkentik a környezeti terhelést.

Természetes élőhelyek rehabilitációja, kártalanítás:

Ezek a tevékenységek olyan közhasznú tevékenységek, amelyek a múlt negatív örökségeit számolják fel, ellenkező esetben azok hatása térben és időben kiterjedhet.

Kísérlet a fenntartható fejlődés elveinek gyakorlati alkalmazására. **Gömörszőlős a fenntartható falu.**

A gömörszőlősi program félig-meddig alapult a fenntartható fejlődés elveire, hiszen amikor 1993-ban hozzákezdünk a program tervezéséhez, kevesebb ismerettel és tapasztalattal rendelkezünk, mint ma. Az igazság az, hogy egy örök tanulási folyamatról van szó, amelyben az ideológiánk és a gyakorlat kitarthatóan csiszolták egymást, s remélhetőleg egyre használhatóbbá tették ismereteinket.

Ennek a fejezetnek nem az a feladata, hogy ismertesse a gömörszőlősi programot, hanem az, hogy megosszuk azokat a gyakorlati lépéseket, amelyek megpróbálják alkalmazni a talán általános érvényű elveket. Úgy gondoljuk, hogy ma, a vidékfejlesztés felélénkülésekor, még nem késő odafigyelni a fejlesztés néhány kritikus pontjára. Azok kedvéért, akik nem ismerik a kísérletet, nagyon röviden összefoglalom a történetet.

1993-ban az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány átfogó felmérést készített Gömörszőlősről, amelyben számba vette a lakosság szociális helyzetét, a gazdasági tevékenységeket és a környezet állapotát. A felmérésből kiderült, hogy Gömörszőlős tipikus aprófalú, magán viseli a többi aprófalú jellemzőit, mint a népesség számának csökkenése, a fiatalok elvándorlása, a falu lakosságának elöregedése, a jövedelemtermelő lehetőségek beszűkülése, a helyben való foglalkoztatottság hiánya, nagyarányú munkanélküliség, alacsony jövedelmek, a népesség romló egészségi állapota, a helyben lévő orvosi, oktatási, kulturális ellátás, valamint a kommunális szolgáltatások hiánya. Ugyancsak jellemző a helyi piac

beszűkülése a helyi termékek és a vásárlóerő szerény volta miatt, s mindezek következtében a tőkeszegénység. A felmérés ugyanakkor azt is megmutatta, hogy a hagyományos termelői és fogyasztói mintázatok fennmaradtak, a földhasználat és a helyi erőforrásokra épülő kismesterségek illenek a fenntartható fejlődés gondolatához, és azok felelevenítése a helyi közösség fejlődését szolgálhatja.

A program arra vállalkozott, hogy a fenntartható fejlődés gondolatát megpróbálja adaptálni erre a reménytelen helyzetre, hogy ha a kísérlet sikerrel jár, akkor a tapasztalatok átültethetőek legyenek hasonló gondokkal küszködő településekre is.

Az elmúlt közel tíz évben sok minden megvalósult, s a program az ezredfordulóra elérte azt a kritikus határt, hogy képes külső segítség nélkül is tovább működni. A fejlesztés eredményeként működik egy oktató és bemutató központ, amely felsorakoztatja azokat az alternatív technológiákat, amelyek segíthetnek bennünket a környezetbarát és takarékos életvitelben. A központ egyben térségi koordinációs szerepet is ellát, munkájával szeretné elősegíteni a szomszédos települések hasonló kibontakozási programjait. A helyi piac feltámasztása érdekében számos apró, helyi erőforrás felhasználásával készült termék kapható a faluban. Ennek alapját képezi a gyapjúfeldolgozó vertikum, amely a kártolt gyapjúból előállított termékek széles skáláját öleli fel, néhány kézműves mesterség újraélesztése, a helyi biogazdaságból és extenzív gyümölcsösökből kikerülő késztermékek. A fenntartó tájgazdálkodás érdekében a program ötvözi az élőhelyek megőrzésének feladatait a látgy turizmussal, amely mértéktartó módon próbál illeszkedni a falu nyugalmaához. A program magától értetődő eleme a kulturális hagyományok és a hagyományos falukép megőrzése, rekonstruálása. Noha a program valóban hasznára szeretne válni a helyi közösségnek, feladata mégis inkább az alternatív fejlesztési utak megtalálása egy olyan világban, ahol a fejlesztési elképzelések a külső tőke bevonásán alapszanak.

A program sajátosságai:

A társadalmi, gazdasági és környezeti szempontok integráltsága

A fenntartható fejlődés alaptézisét, a társadalom és környezet integritását, a szektorokra osztott világban nagyon nehéz alkalmazni. Hogyan tudjuk ezt az elvet a gyakorlatba mégis átültetni. Amikor a munkánk során feltárunk egy fejlesztési lehetőséget, mindig fölteszük a kérdést: vajon a fejlesztésnek milyen gazdasági, társadalmi és környezeti kára vagy haszna van? Csak miután meggyőződünk arról, hogy a kérdéses tevékenység egyaránt szolgálja a társadalmi és környezeti érdekéket, fogunk bele a megvalósításába. A következőkben áttekinthetjük, hogy a program során folytatott egyes tevékenységeknek milyen környezeti, gazdasági és társadalmi haszna van.

Az integrált tervezés

A tervezésnek nemcsak azt kell biztosítania, hogy az egyes kiválasztott tevékenységek önmagukban megfeleljenek a fenntarthatósági elvárásoknak, hanem az összes folytatott tevékenységet is integrálni szükséges, s azokat is meg kell feleltetni a környezeti, társadalmi viszonyoknak.

Az integrált tervezést éppen ezért megelőzi egy alapos felmérés, amely a szokásos felmérésektől eltérő kérdéseket és módszereket alkalmaz. Mivel a fenntartható fejlődés az erőforrások tartamos használatáról, az erőforrásokhoz való igazságos hozzáféréstről szól, ezért szükséges áttekinteni a rendelkezésre álló erőforrásokat, azok eltartó-képességét, illetve a közösségen belül megvalósuló elosztási viszonyokat.

Módszerében nem a meglévő ismeretekre épít, hanem feltárja az egész ismereti struktúrát és megszabja annak hiányterületeit. A meglévő ismereteken alapuló problémafeltárás szükségképpen elköveti azt a hibát, hogy a stratégiáját az ismert problémákra fogja alapozni, illetve a szükséges lépések között is sorrendet, prioritásokat állít. A holisztikus gondolkodásmód nem engedheti meg, hogy ne ismerjük meg a lehető legtöbb megismerhető elemét a rendszernek, s, hogy prioritások helyett a problémák okainak rendszerben történő megválaszolására ne vállalkozzunk.

Az integrált tervezés sajátossága tehát a rendszerben történő tervezés, amely térben vertikumokra, időben a folyamatok kontinuitására koncentrál. Ezért a tervező nem hagyhatja magára a rendszert, tanulásának érdekében szembesülnie kell tervének eredményeivel és eredménytelenségeivel. Ez a típusú tervezés ma elengedhetetlen, hiszen a világ nagyon gyors változásokat él át, a tervek pillanatok alatt lemerevednek, alkalmatlanok egy dinamikus, gyorsan változó világ történéseinek követésére.

Az egyes tevékenységek összekapcsolódása egységes vertikumba

Az integrált tervezés eredménye, hogy az egyes tevékenységek vertikummá kapcsolódnak össze. A vertikum kialakítása alapvető szükséglete a fenntarthatóságnak. Az egyes tevékenységek összekapcsoltságuk révén képesek egymást támogatni, kiegészíthetik, megerősíthetik egymást, segíthetnek megsokszorozni az egyik vagy másik tevékenység hasznát.

Az alábbiakban láthatjuk, hogyan épülnek össze a folytatott tevékenységek a gömörszőlősi modellben. Minden tevékenységnek van oktatási, termelői, turisztikai vonatkozása, ezáltal azok együttesen képesek kielégíteni az ezzel kapcsolatos igényeket. Ha a felsorakoztatott tevékenységeknek külön-külön lennének meg ezek a funkciói, nyilván beszűkülne a lehetőségek, kevesebb dologról lehetne tanulni, kevesebb dolog rendelkezne turisztikai vonzerővel, stb. A gyapjúkártyoló, a biokert, az extenzív gyümölcsös így nemcsak termelési célokat szolgál, de színhelye az oktatásnak, érdekes kínálat a látogatóknak. Az egyes tevékenységek más logika szerint is összekapcsolódnak. Kérdezhetik, hogy mi köze a napkollektor összeszerelő műhelynek a gyümölcsöshöz? Ha azt szeretnénk, hogy az extenzív gyümölcsösöket műveljék a helyi emberek, akkor fontos, hogy a mai piaci körülmények között ennek legyen gazdasági racionalitása is. Az aszalványok előállításának költségét csökkenthetjük az energia hányad költségével, ha napkollektorokat alkalmazunk szárítás céljára. De növelheti a nyereségét a gyümölcsösnek a többcélú felhasználás is. A többcélú használat növeli a termékdiverzitást, megerősíti a helyi piacot.

Az intellektuális befektetések elsőbbsége a tőkeallokációval szemben

A gyors sikerre alapozó, ma világszerte elterjedt ún. tőkeallokációs fejlődést azért nehéz kikerülni, mert míg utóbbi az ember alapvető természetére, a birtoklásra épít, addig a fenntartható fejlődés csak lassú előrelépést jelent. A feladatunk ennek ellenére mégis megtalálni azt az érvrendszert és azokat a működő modelleket, amelyekben az emberek hajlandók felcserélni az anyagi gazdagodás kizárólagosságát más értékekkel.

Ennek ellenére a tőke létének vagy hiányának kérdése nem kikerülhető. A fő kérdés, tőke hiányában hogyan lehet fejleszteni? Úgy tűnik, ha a helyi közösség elfogadja a külső tőkét, kiszolgáltatottá válik. A helyi lakos a külső tőketulajdonos bérmunkása lesz a saját hazájában, a saját erőforrásait és lehetőségeit más aknázza ki. A gazdasági előrelépés feltétele, hogy ne bérmunkásokat, hanem tőketulajdonosokat hozzunk létre. S ha nincs helyi tőke, akkor azt lépésről, lépésre ki kell alakítani.

Nagyon szép példáit éltük át ennek Gömörszőlősen, megélvén a helyi emberek leleményességét. Amikor egy helyi lakos egy zsebkéssel, néhány, a határban levágott ágdarabkából készített „favirágot”, ugyancsak rádöbentünk, hogy egy jó ötlettel pótolni lehet a tőke hiányát. A helyi erőforrások felfedezéséhez jó szem kell, intellektuális befektetésekre, s nem tőkére van szükség. Ha sok ilyen van jelen, akkor biztosított a gazdaság diverzitása, a termék diverzitás, a piaci stabilitás, sőt az is bizonyos, hogy senki nem fogja túlhasználni a kérdéses helyi erőforrást. Nem tudja, hiszen nincs tőkéje, hogy olyan méretű üzemet hozzon létre, hogy letarolja az erőforrásokat, s a piacra jutásra sincs pénze. Meg kell elégednie a helyi piac adta kevéske lehetőséggel, és törnie kell a fejét, hogy mi más eladható termékkel jelenhet meg a piacon. Itt nem az egyfélelőből sokat, a többfélelőből keveset logikája érvényesül, de egyben biztosítja a helyi természeti erőforrások megfelelő szintű használatát.

A program nem profitorientált természete

Eleinte mi is abban, a véleményünk szerint hibás nézetbe voltunk, hogy tevékenységeinknek gazdasági hasznot kell hajtania, s majd ezekből a hasznokból forrásokat fordítunk a szociális, kulturális és természetvédelmi célokra. Több dolog is keresztül húzta számításainkat. Ugyan az Ökológiai Intézet, aki a projektet koordinálta és a finanszírozását is megszervezte, létrehozott egy Közhasznú Társaságot a beruházások üzemeltetésére, azonban kiderült, hogy a szabályozás szerint nem attól közhasznú egy társaság, mert tevékenységét a társadalmi érdekeknek rendeli alá, hanem attól, hogy az államtól, vagy az önkormányzattól vállal át feladatokat, természetesen pénzzel együtt. A Kht. mint szervezeti forma a mi esetünkben csupán biztosíték arra, hogy a programok a közösség szociális és környezeti érdekeit szolgálják és nem a magánvagyonot gyarapítják.

A másik illúzióromboló tényező az volt, hogy rá kellett jönni, ha hasznot akarunk termelni, akkor azt jó kapitalista módjára tehetjük csak, nem törődve dolgozóink szociális helyzetével, vagy a környezeti tényezőkkel. Mi különbség van tehát aközött, hogyha hasznot termelünk, miközben nem törődünk a szociális és környezeti tényezőkkel, és hogyha nem termelünk hasznot, mert a hasznot már a folyamat közben a szociális, környezeti, sőt fejlesztési kérdések megválaszolására fordítjuk? A különbség, rá kellett jönni, nagyon nagy, voltaképpen maga a fenntarthatóság. Ti. ha a folyamat közben kielégítjük a szociális és környezeti igényeket, akkor megelőzzük a problémák létrejöttét. Ha ezekkel nem törődve a haszonnal foglalkozunk, létrehozunk a problémát, de a hasznok már nem elegendőek a negatív externális hatások kiküszöböléséhez (ld. a globális társadalmi haszonról szóló elmélkedést).

Természetesen elképzelhető, s ez meg is történt velünk, hogy a szociális és környezeti érdekek kielégítése gazdaságilag veszteséges helyzetet teremt. Ez történt például a gyapjúkártoló üzem esetében is. A jó kapitalista bezárta volna az üzemet. Ez esetben azonban elküldünk két munkást, nem teljesül a környezeti cél, a gyepek fenntartása, eggyel kevesebb turisztikai látványosság van, s elveszítjük a gyapjúfeldolgozó vertikumnak egy olyan láncszemét, amely több, gazdasági haszonnal is járó termelői tevékenységet tesz lehetővé. Ennek a helyzetnek a kivédése miatt fontos érvényesíteni a vertikummá való szervezését a tevékenységeknek. A vertikum jelen esetben, de ez más esetben is ajánlott, egy kézben van. Az egyik tevékenység kárát a másik haszna képes kompenzálni, hiszen elegendő, ha az egész vertikum gazdasági eredménye nulla, a fő, hogy veszteséges ne legyen.

A hasznok megosztása a program szereplői között

A vertikális szerveződés, a non-profit jelleg lehetővé teszi, hogy a hasznokat igazságosan lehessen elosztani a program szereplői között, s ezzel biztosítani lehet az erőforrásokhoz való egyenlő esélyt a közösségen belül.

Ez egyben egy közösségfejlesztő eszköz is. Ahhoz, hogy az emberek ezt elfogadják be kell látniuk, hogy mindenki tevékenysége fontos a vertikumon belül, mert anélkül a tevékenység nélkül széthullna a rendszer. Különben is a változó piaci és szabályozási környezet teremti meg a különbségeket, s ezek tartalma változó. Nyilván, ha a gazdaság figyelembe venné a környezeti feltételeket, akkor elismerné a természeti erőforrások értékét, vagy negatív módon honorálná a negatív externális hatásokat. Ez azonban nem történik meg, így az jut igazságtalanul előnyhöz, aki nem megfelelő környezeti, szociális tudatossággal cselekszik

A globális társadalmi haszon elsőbbsége a magánhaszonnal szemben

Az előző gondolathoz szorosan kapcsolódik hozzá, hogy nemcsak a vertikum szereplői között kell érvényesíteni az igazságosságot, hanem a külső környezetünkkel szemben is, még akkor is, ha az számunkra teljesen személytelen.

A hasznokból a nagyobb közösségnek is részesednie kell. Szép példák sorakoznak erre is. A virág gazdag gyümölcsösöket meglátogató turista nem a gyümölcsös gazdájának a hasznát gyarapítja, hanem a nagyobb közösségét. Ugyanígy, a turistából nemcsak az húzza a hasznot aki a vonzerőt létrehozta, hanem az is, aki rátelepül a turista jelenlétére.

A leglényegesebb kérdés azonban, hogy a vertikum összehatásában milyen viszonyban van a globális társadalommal, környezettel. A fontos, hogy ne hozzunk létre olyan hatásokat, amelyek külső környezetünknek, társadalmi és természeti környezetünknek okoz gondot, azaz ne hozzunk létre olyan hatásokat, amelyek mások erőforrás-használati lehetőségeit csökkentik.

Ennek példáját mutatjuk be az extenzív és intenzív gyümölcsösök globális költség-haszon elemzése során.

Az erőforrások multifunkcionális használata

A kísérlet másik fontos szemléleti eleme, hogy mindennek több haszna és funkciója lehet. A monokultúrák a hasznot csupán egyféle termékből termelik ki. A falu határában lévő extenzív gyümölcsösben azonban nemcsak a termést lessük. A gyümölcsön kívül hasznat hoz a széna, a tűzifa, a gyógynövény, a gomba, a szaporítóanyag – és nem utolsósorban a látvány. A dombok oldalához simuló gyümölcsös szép tájképi elem. Aligha kirándul valaki egy intenzív gyümölcsösbe, vagy gyönyörködik a virágzó haszonnövényekben, hiszen ott azok haszontalan elemei a rendszernek. Itt a virágzó növények, pl. orchideák, csalogatják a látogatókat, a látogatók pedig – közvetett, vagy közvetlen módon – hasznat hoznak a falu közösségének.

Az extenzív gyümölcsösök fenntartásának környezeti vonatkozása a gyümölcsösök ősi genetikai állományának megőrzése, a faji és élőhelyi sokféleség fenntartása. A gazdasági cél a piacos termékek számának, a helyi piacnak a bővítése és a helyi tőkeképzés. A szociális cél a jövedelemteremtésen keresztül a folytonos szociális jobblét elérése.

A következőkben a tájfa multifunkcionális használatából származtatható előnyöket mutatjuk be.

A szerves kultúra megőrzése

A kultúra értelmezésünk szerint az ember és környezetének (társadalmi és természeti) viszonyát rögzíti. Ilyen értelemben azonban nem tudunk különbséget tenni jó és rossz viszony között. A különbségtétel miatt használjuk a szerves kultúrát, amely azt jelzi, hogy az ember és környezeti között harmonikus viszony áll fenn. A szerves kultúra lényege, hogy az ember és

környezetének egymásra hatásából folyamatosan született meg, azaz adaptálódási folyamat eredménye.

Őszintén meg kell mondani azonban, hogy a szerves kultúra itt, és valószínű máshol is, a szegénység miatt maradt fenn, hiszen a mai „modern fejlődéshez” hiányzott a pénz. Nem kétséges, hogy bővebb anyagi források birtokában ez a közösség sem őrizte volna meg, sőt ma sem őrizné természetes fejlődését. Amennyiben a szerves kultúrát azonosítjuk a fenntartható fejlődéssel, úgy a fenntartható falu program arra vállalkozik, hogy megpróbálja átmenteni a szegénységből eredő környezeti viszonyt a tudatosság állapotába, amikor nem csak a helyi közösség, de a külső érdekek képviselői is felismerik azt a hihetetlen fejlesztési potenciált, amely a szerves kultúrában gyökerezik.

A közösség fejlesztésének elsőbbsége a fejlesztésben

Amikor azt mondjuk fenntartható falu, kétségeket támasztunk. A kételkedés több szempontból is indokolt. Lehet-e valami fenntartható önmagában, elszigetelten, ha a világ egyre inkább az ellenkező irányba halad? Lehet-e valami teljesen más, mint a többi, amikor mindenütt ugyanaz a televízió sugároz, olyan programokat zúdít ránk, amelyek végtelenné akarják tágítani a növekedés kapuit, amelyek belénk ültetik a fogyasztás parancsolatát, s amelyek összemoszák a különböző kultúrák sajátosságait? Képes-e egy közösség minden tagja, vagy akár csak néhányan is felismerni a csábítás árnyoldalait, s képes-e egyetlen közösség a fejlődés fő áramlataival szemben más utat, a fenntartható fejlődés útját választani?

„Senki nem állja ki a próbát, aki ki sem akarja állni a próbát”!

Vagyis a program sikere azon múlik, hogy megérti-e a közösség a program szándékát, tud-e azzal azonosulni? Őszintén szólva, a lemaradásunk e területen a legnagyobb. Mert könnyű felépíteni egy épületet, kitalálni valamit, ami tetszetős, de a legnehezebb az emberek szemléletén, értékein változtatni.

Zárszó

Lehet hogy szerény termés, de több mint egy évtizedes gondolkodás eredménye van összefoglalva a fenti oldalakon. Tudom, hogy még sokkal több az előttünk álló teendő, mint az, amit már megtettünk. Akkor segít tisztelt olvasóm az előrehaladásban, ha megosztja velem kritikáit, gondolatait, s ha majd egyetértünk, akkor közösen léphetünk előre. Köszönöm!